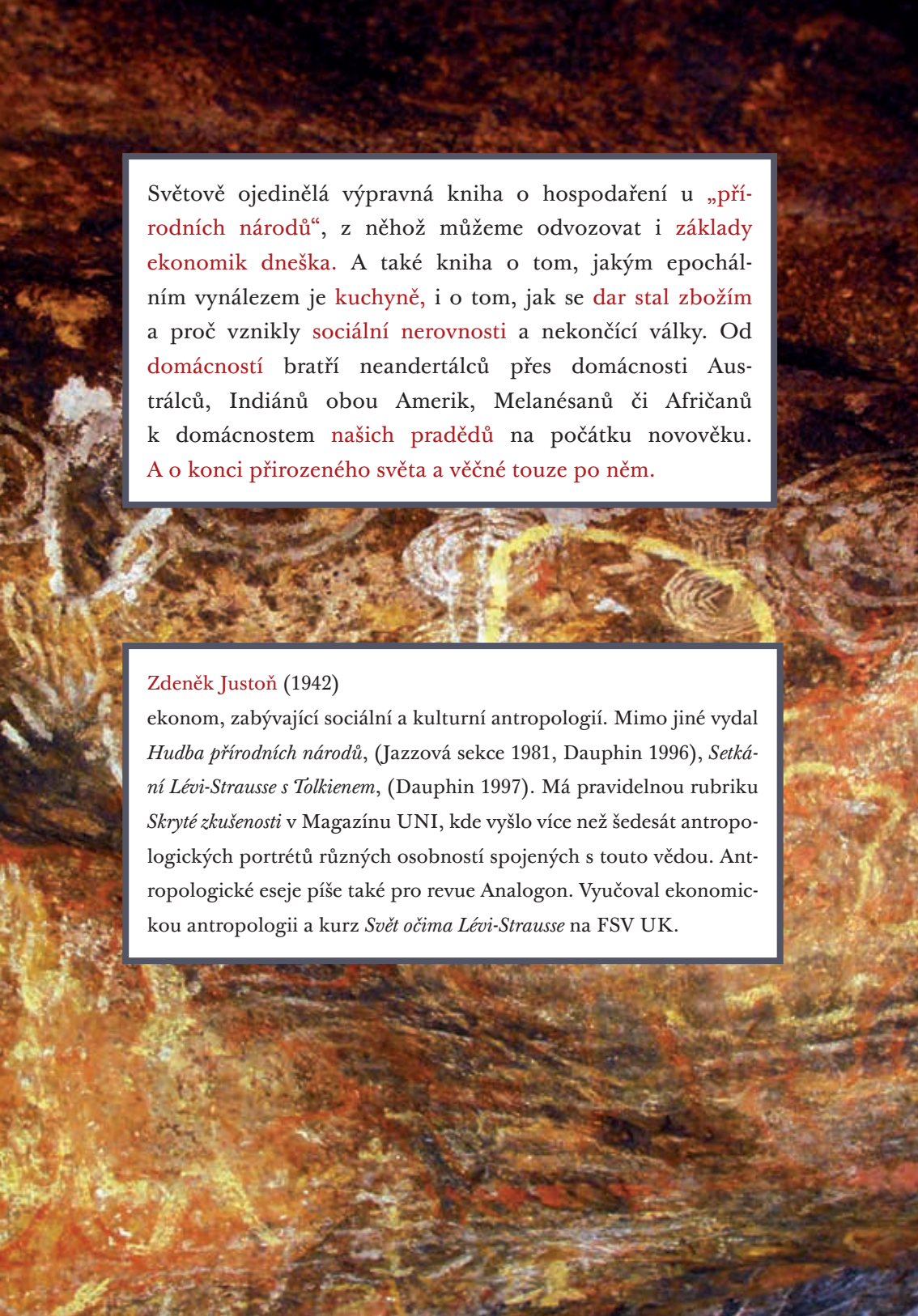

Zdeněk Justoň
EKONOMIE
PŘÍRODNÍCH
NÁRODŮ

Dauphin

Světově ojedinělá výpravná kniha o hospodaření u „přírodních národů“, z něhož můžeme odvozovat i **základy ekonomik dneška**. A také kniha o tom, jakým epochálním vynálezem je **kuchyně**, i o tom, jak se **dar stal zbožím** a proč vznikly **sociální nerovnosti** a nekončící války. Od **domácností** bratří neandertálců přes domácnosti Australců, Indiánů obou Amerik, Melanésanů či Afričanů k domácnostem **našich pradědů** na počátku novověku. **A o konci přirozeného světa a věčné touze po něm.**

Zdeněk Justoň (1942)

ekonom, zabývající sociální a kulturní antropologií. Mimo jiné vydal *Hudba přírodních národů*, (Jazzová sekce 1981, Dauphin 1996), *Setkání Lévi-Strausse s Tolkienem*, (Dauphin 1997). Má pravidelnou rubriku *Skryté zkušenosti* v Magazínu UNI, kde vyšlo více než šedesát antropologických portrétů různých osobností spojených s touto vědou. Antropologické eseje píše také pro revue Analogon. Vyučoval ekonomickou antropologii a kurz *Svět očima Lévi-Strausse* na FSV UK.

ETHNOS

Zdeněk Justoň
EKONOMIE
PŘÍRODNÍCH
NÁRODŮ

DAUPHIN

2012

Tato kniha se těší laskavé podpoře Nadace Český literární fond.

© Zdeněk Justoň, 2012

© Dauphin, 2012

ISBN 978-80-7272-419-2

ISBN 978-80-7272-308-9 (pdf)

ISBN 978-80-7272-309-6 (e-pub)

OBSAH

PŘÍRODA A KULTURA	9
Ekonomie a přírodní národy	11
Etnografický záznam	16
Ekonomická antropologie	20
Kulturní modely	24
Minulý čas	26
Poznámky	29
ŽENA A MUŽ	31
Jak vznikají příbuzenské vztahy	32
Příbuzenství, ekologie, demografie	45
Modely příbuzenství	62
<i>Model Kariera</i>	62
<i>Model Aranda</i>	67
<i>Model Murndžin</i>	72
<i>Model Karadžeri</i>	77
Poznámky	92
VODA A OHEŇ	95
Modelové kultury	99
<i>Kalaharští !Kungové</i>	99
<i>Austrálci ze Západní pouště</i>	118
<i>Polynésané z Tikopie</i>	136
<i>Indiánští „lovci bizonů“</i>	153
Poznámky	170

VÁLKA A MÍR	175
Modelové kultury	177
<i>Indiánští Nambikwárové</i>	177
<i>Guayakiové</i>	191
<i>Yanomámové</i>	208
<i>Mundurukové</i>	223
Poznámky	245
BOHATÍ A CHUDÍ	249
Modelové kultury	251
<i>Afričtí Hadzové</i>	251
<i>Barujové z Nové Guineje</i>	268
<i>Melanésané z Třobriandských ostrovů</i>	286
<i>Indiánští Kwakiutlové</i>	305
Poznámky	326
ZIMA A LÉTO	329
Modelové kultury	
<i>„Lovci sobů“ Čipevájové</i>	331
<i>Žápadní Šošoni</i>	358
<i>Arizonští Hopijové</i>	381
<i>Préríjní Indiáni – Šajeni</i>	405
Poznámky	423
DOMÁCÍ A CIZÍ	427
Modelové kultury	
<i>Neandertálci</i>	429
<i>„Paleolitici“</i>	444

<i>„Mezolitici“</i>	462
<i>„Neolitici“</i>	478
Poznámky	509
VESNICE A MĚSTO	517
Misionářská města	522
Město a vesnice v Evropě	535
Venkov	546
Město	563
Konec přirozeného světa	582
Poznámky	588
REJSTŘÍK	592

PŘÍRODA A KULTURA

EKONOMIE A PŘÍRODNÍ NÁRODY
GEERTZOVY TEORÉMY
POHLEDY NA MINULOST

„Zapomeňte na ekonomickou antropologii. To, co potřebujeme, je antropologická ekonomie.“¹

Marshall Sahlins

I když se říká, že čtenáři stejně nečtou úvod, nedá mi to, abych nevedl tuto knihu několika praktickými poznámkami, které se budou týkat objektu, materiálů a zpracování této knihy.

EKONOMIE A PŘÍRODNÍ NÁRODY

První slovo v názvu této práce je „ekonomie“. Definici toho, co toto slovo znamená, si nechám jako překvapení až na začátek druhé kapitoly. Na počátku svého vyprávění bych pouze chtěl zdůraznit, že budu v celém textu pojímat ekonomii jako vztah, který se utvářel mezi přírodou a kulturou. Jinak řečeno, budu se zabývat tím, jak lidé využívali zdroje přírody k uspokojování potřeb kultury. Chci ukázat, že systém lidské produkce a spotřeby je součástí rozsáhlejšího celku, než si obvykle dokážeme představit, neboť od počátku existence našeho druhu na této planetě hrála příroda rozhodující roli v procesu vytváření bohatství každé kultury.

Právě v produkci a užití bohatství je skryt onen zvláštní prvek pozemské aktivity lidí, který chápeme v obecném pojetí jako „ekonomii“ a který má při rostoucím počtu obyvatel bezprostřední vliv na celý planetární systém. Ekonomické procesy tak můžeme vnímat jako toky energie, které plynou z přírody do kultury.² Z tohoto hlediska je každá lidská společnost *input-output system*, „systém vstupů a výstupů“, tedy organismus, který využívá soubor přírodních materiálů a energií jako vstupů, aby získal požadované výstupy, jež mu zajistí jeho přežití či růst jako celku.

Proto můžeme vnímat zdroje přírody jako vstupy ekonomické činnosti lidí, potravu, movité a nemovité statky lidí jako výstupy a lidskou práci jako náklady kultury. A protože budu v našem vyprávění začínat od Adama, čili od těch nejjednodušších kulturních „organismů“, jakými byly malé skupiny přírodních národů, zaměřím se především na základní zdroje, jejichž minimální dostupnost rozhodovala o reprodukci a zachování každé lidské society. Zvykli jsme si, že kulturu stavíme výše než přírodu. Ale víme vůbec, jaký byl původní postoj člověka k přírodě? Právě tento vztah bude hlavním tématem této práce, i když zůstane spíš v pozadí výkladu, zatímco v popředí bude činnost lidí.

Ve druhé části názvu této práce jsou potom uvedeny „přírodní národy“. A zase musí následovat otázka: co jsou to vlastně přírodní národy? Čím se vyznačují? Dovedeme je definovat? Pro českého čtenáře asi bude překvapením, když řeknu, že tento termín antropologie jakožto humanitní obor nezná. Přitom po celou dobu její existence trval stav nouze pro případ, jak pojmenovat národy, jež byly původně v ohnisku jejího zájmu. Takže etnologové, etnografové a posléze i antropologové je nazývali primitivními, tradičními, exotickými, ale také mimoevropskými, archaickými, neznalými písma, bez historie. Poetický název „přírodní národy“ se do českého prostředí dostal z němčiny, neboť zde existovaly *Naturvölker* jako vzdálená ozvěna německého romantismu.

Jako první jej u nás užil Josef Čapek v roce 1938 v názvu své průkopnické práce *Umění přírodních národů*. A přitom hledání přírodního člověka doprovázelo evropský novověk od svých počátků, tedy od doby, kdy Kolumbus přivezl jeho veličenstvu do Španělska na ukázkou živé Indiány.³ Čím více informací o těchto lidech z Nového světa přicházelo, tím snadněji se představa člověka bez kultury zhmotňovala do obrazu amerického domorodce. Indiáni v očích tehdejší elity představovali lid ve stavu přirozenosti v kontrastu k evropské civilizaci. Domorodí lidé v Americe žili „ve stálé touze po přirozené chlípnosti, byli osamělí, chudí, divocí, zvířecí“. Tak je popisovali evropští dobyvatelé, misionáři a dobrodruhové.

Přijímaný obraz ale nezobrazoval konkrétního člověka, nýbrž sloužil jako jedna strana srovnávacího modelu: **přírodní** člověk versus **civilizovaný** člověk, příroda versus kultura.

Tento model tiše přijala i etnologie. Snem každého etnologa bylo nalézt domorodce, kteří se ještě nikdy nesetkali s naší civilizací. Každý etnolog prahнул po tom dojít až na nejkrajnější mez lidství, kdy člověk už byl *Homo sapiens*, ale ještě nebyl schopen přírodní řád nějak narušovat. Z hlediska ekologického to bylo cosi jako ideální společnost, jež po sobě nezanechávala žádnou ekologickou stopu. Tato představa bohužel spočívala v přílišné idealizaci pří-

rodního člověka. Ale hlavně pořád existovalo riziko, že setkání s „přírodními“ lidmi mohlo vyústit v závěrečné zklamání, protože takoví lidé byli obvykle nedotčeni až příliš.

Jak napsal po jednom takovém shledání v Amazonii Lévi-Strauss: „Po vzrušující pouti jsem své nedotčené divochy konečně měl před sebou... Byli tady, ochotni informovat mě o svých zvycích a vírách, a já neznal jejich jazyk. Měl jsem je před sebou stejně blízko jako obraz v zrcadle, ale mohl jsem si na ně leda sáhnout, nikoliv jim porozumět.“⁴ Hledání přírodního člověka naráželo po celou dobu dějin etnologie na stejný problém – jak těmto lidem porozumět? Dnes máme dostatek etnologického materiálu, aby se dal sestavit obraz přírodního člověka, ale vystavujeme se vždy nebezpečí, že v okamžiku jeho zobecnění mu nebude odpovídat žádná skutečnost.

Ale je takový obraz k něčemu dobrý? Snad ano, protože by nám mohl posloužit k tomu, abychom dokázali odlišit, co je na lidské společnosti **původní** a co **umělé**, co pochází z přírody a co z kultury.⁵ V této knize se budeme k tomuto obrazu často blížit, ale nikdy ho nedosáhneme.

Problém je, že dosavadní antropologický diskurs byl příliš silně ovlivněn tradičním pohledem sociálních věd. V čem tento pohled spočíval? V jednoduché úvaze: pokud se děti všude na světě rodí stejné, a přitom chování dospělých se v odlišných kulturách výrazně liší, pak tyto odlišnosti nejsou podmíněny biologicky, ale kulturně.⁶ Mnozí kritici tomuto pohledu na člověka vytýkali, že zanedbává některé aspekty bouřlivého rozvoje přírodních věd, zejména potom genetiky. Základní výtka spočívala především v odmítnutí představy, že učení je podstatný prvek socializace, tedy společenské aktivity, která ze stejných dětí dělá různé dospělé.

Přírodovědci antropologům vytýkali, že bez jakýchkoliv důvodů odmítli možnost využít biologická vysvětlení pro sociální jevy. Neboť kdyby této možnosti využili, nemohlo by prý dojít k natolik chybné analýze problému, jenž spočívá na opozici toho, co je

vrozené a co **naučené**. Psychologické, sociální i kulturní vlastnosti každé společnosti jsou výsledkem historie, odehrávající se v konkrétním prostředí, kde platily nejen sociální normy, ale také tam probíhaly evoluční procesy. Pochopit podstatu sociálních jevů nelze bez přijetí poznatků přírodních věd. Vrozené a naučené je duální opozice stejné kvality jako původní a umělé, přírodní a civilizované.

V této knize se rozhodně nebudeme bránit přírodním interpretacím kulturních jevů, spíše je budeme vyhledávat. Jen tak se můžeme stále pohybovat v rovině výše naznačených opozic: co je **přírodní**, je také původní a vrozené, co je **civilizované**, je zároveň umělé a naučené. Opozice přírodní a civilizovaný je postavená spíše na protikladu dvou metafor než na jednoznačné definici a tak s ní také budeme v textu pracovat. Metafora, jako srovnání na základě podobnosti, bezpochyby rozšíří možnosti našeho zkoumání, neboť nám dává větší volnost než jednoznačné definice.

Přesto si dovoluji nabídnout, co si můžeme pod pojmem „přírodní národy“ představovat. Nejde ani tak o definici, ale spíše o určení vlastností, jež budou mít zde probíraná etnika.

Přírodní národy představovaly společnosti, kde

- 1) zásahy lidí do přírodního prostředí byly do té míry zanedbatelné, že ekologická omezení předurčovala způsoby jejich ekonomického chování i formy jejich sociální organizace;
- 2) způsob a styl života lidí významně omezoval akumulaci materiálních statků, což mělo vliv na nevýrazné sociální nerovnosti mezi jedinci;
- 3) výrobní vztahy závisely na příbuzenských vztazích, nebo s nimi dokonce byly totožné, což je klasické téma antropologie.

Tyto tři vlastnosti nás ovšem nabádají k velké obezřetnosti, neboť v přírodních národech se často děly věci, které překračují hranice naší fantazie, a jak uvidíme, platilo tam jediné univerzální pravidlo, které ovšem mělo nesčetné množství variací k použití. Kdybychom si to chtěli usnadnit, můžeme říci, že přírodní národy byly společnosti, v nichž hlavní výrobní způsob reprezentovali sběrači a lovci. V anglické literatuře se v poslední době pro tento výrobní způsob prosazuje termín *foragers*, který zatím nemá český ekvivalent. Ale mezi přírodní národy můžeme ještě zařadit původní zemědělce, kteří hospodařili na malých pozemcích, spíše zahradách, a půdu získávali způsobem *slash and burn*, „posekat a spálit“.

ETNOGRAFICKÝ ZÁZNAM

Naše vyprávění bude založeno především na interpretaci etnografické literatury. A zde číhají jistá nebezpečí. Neboť obvyklý postup antropologů, než došli k nějaké pozitivistické teorii, vedl přes terénní výzkum. Jinými slovy, než začali antropologové snít své teorie, měli za sebou dlouhodobé pozorování svého „přírodního národa“, na kterém se vyučili etnografii. V čem spočívaly taje této vědy? Metoda byla vždy stejná: „Co dělá etnograf? Píše!“⁷ Zaznamenává to, co se prostřednictvím průvodce či překladatele dozvěděl, nebo o čem se sám, znalý domorodého jazyka, domlouval se svým informátorem. Domorodci vyprávěli, odpovídali na dotazy. Etnograf psal – záznamy rozhovorů, odpovědi na dotazy, deník.

A když přijel od domorodců domů, vše začínalo nanovo; podle sestaveného plánu přepisoval do nové formy to, co už jednou zapsal. Etnograf tedy především zapisoval pomíjivé události, jejichž prchavost se s časovým a geografickým odstupem zvyšovala, což jeho záznamům dodávalo samo o sobě historický význam. Zápis každodenních událostí se přes všechnu nedokonalost z hlediska poznání skutečnosti stal časem jediným pramenem pro poznávání dnes už neexistujících kultur. A tady vždy hrozilo velké nebezpečí, neboť základem všech omylů bylo buď nedorozumění, protože etnograf nemusel vše správně pochopit, nebo chybná vzpomínka, protože etnograf špatně složil dohromady fragmenty sledované skutečnosti.

Práce etnografa se tak trochu podobala činnosti špiona či vyzvědače, který z útržků rozhovorů a ze zpráv informátorů vytváří pomocí naučené metodiky záznam o světě lidí, jenž má druhé straně posloužit jako reálný obraz skutečnosti. Bohužel tento algoritmus má svá úskalí, neboť směšuje popis domorodé kultury s jejím poznáním. Geertz tvrdil, že antropologie obecně je vlastně literatura, protože není nic jiného než slovesný výtvar. Jestliže domorodá

kultura existuje uprostřed konkrétních reálií: v domorodé chatě, buši, pralese, zahradě, ve vesnici, pak antropologie vězí v knihách, ve člancích, v esejích a přednáškách.

Takže také my se v této práci budeme pokoušet o interpretaci literatury, kterou nám zanechaly tři generace etnografů. Abychom se pokud možno vyhnuli záměně literatury a skutečnosti, navrhuji řídit se několika ponaučeními, která jsem formuloval jako tři Geertzovy teorémy.

První teorém říká, že porozumět nějaké cizí kultuře znamená pochopit její normálnost.⁸ Jinak řečeno – teprve tehdy, až poznáme její banalitu, mohou nás její tvůrci přestat strašit a stanou se pro nás normálními lidmi. Antropologické poznání se stále více blíží „zhuštěnému popisu“ každodenních událostí, které pečlivě shromažďoval etnograf a antropolog je posléze zpracovává. Antropologické spisy nejsou tak ničím jiným než interpretacemi těchto „zhuštěných popisů“, a to ještě druhého nebo třetího řádu, vezme-li v úvahu, že už sám informátor je autorem své vlastní (a tedy první) interpretace skutečnosti.

Čím více etnografové sloužili svému cíli – dostat se hlouběji do myšlení a srdcí domorodců, tím více si nad jejich badatelskými výsledky zoufají antropologové: z etnografických rukopisů vyvstává mnohvrstevnatý soubor, kde se jednotlivé vrstvy navzájem překrývají, proplétají, některé mizí a nové se objevují. Z těchto rukopisů se najednou zjevuje kultura jako zvrásněná geologická krajina. S tímto rizikem musíme tedy počítat a smířit se s tím, že i naše závěry budou pouze relativní. A hlavně – musíme se vyvarovat všech morálních soudů! Vždyť málokterý z přírodních národů by splňoval požadavky deklarované v naší civilizaci pod názvem „lidská práva“, do nichž jsme vložili své vlastní morální normy.

Druhý teorém upozorňuje na přehlíženou skutečnost, že zdroj antropologického poznání je pouhá intelektuální vynalézatelství.⁹

Etnograf zapisoval, jeho výstupem byl onen „zhuštěný popis“ doplněný fotkami, kresbami, tabulkami atd. A záleží na vynalézavosti antropologa, jak bude tento popis interpretovat. Cesta, jak se dostat od těchto etnografických miniatur ke zobecňujícím náčrtům, je velmi ožehavá a po pravdě řečeno teorie, které až doposud antropologové vymysleli, byly spíše prohrami tohoto humanitního oboru. Výsledek naší práce bude tedy záviset jednak na vybrané etnografické literatuře, jednak na naší vynalézavosti, s jakou budeme etnografův popis kultury interpretovat.

Ač se to zdá k nevíře, antropologie je svými metodami blízká historii, neboť jejich podobnost spočívá ve snaze zachránit alespoň útržky z rozhovorů mezi etnografem a jeho informátorem, které by jinak zmizely v čase. Ba co víc – tyto rozhovory je možné ustálit ve formě, která umožní jejich návrat. Neboť mnoho z toho, co etnografové popsali, už dnes zmizelo nebo se proměnilo v něco jiného. Antropologie se tedy stává dějinami každodennosti zaniklých lidských kultur. Je to vlastně jakýsi druh mikrohistorie.

Třetí teorém nabádá k pokoře, protože bylo vždy zlé, když se přírodní národy změnilý na přírodní laboratoře.¹⁰ Na příběhu sociálně vyloučených skupin obyvatel u nás i v zahraničí si můžeme uvědomit, že antropologie nenabízí žádné recepty na léčení etnických a sociálních problémů. Etnografická data nejsou solidnější než třeba data historická; jsou pouze konkrétní, neboť je v nich obsažena jistá rozumná míra skutečného života. Proto by nás tato data neměla svádět k žádným předpovědím, protože jejich interpretace je vždy možná toliko *post factum*. My s nimi budeme pracovat mnohdy až po desítkách let, jež uplynuly od jejich získání. Mobilizujeme tedy staré údaje, využíváme již použité koncepty a zkusíme dříve formulované hypotézy.

Výsledek můžeme považovat za pokrok, jestliže přinese něco nového, něco, co je pronikavější, než byly předcházející výsledky. Obrovská přirozená různorodost kulturních forem varuje, že v antropologickém poznání rozhodně nejde o odkrývání zákonitých

vztahů mezi empirickými daty. Antropologie nám umožňuje číst si výpovědi lidí, se kterými bychom se nikdy v životě nesetkali, dokáže tyto rozmluvy uchovávat a dovoluje nám se k nim zase vrátet. Antropologie je podivná věda: začíná oslovováním chytrých lidí hloupými dotazy a její smysl se nakonec ztrácí v literatuře.¹¹

EKONOMICKÁ ANTROPOLOGIE

Nejprve trochu *genesis*: v roce 1996 mě pozvala Alena Vodáková, vedoucí Katedry sociologie na Fakultě sociálních věd UK, abych vedl kurz ekonomické antropologie. Tehdy jsem zjistil, že posluchači jsou už přesyceni různými teoriemi, a prakticky nevědí, jaký byl každodenní život a materiální a duchovní úroveň národů, jež byly objektem zájmu tohoto oboru. A tak jsme si společně povídali o kalaharských sběračích, dogonských zahradnících, nuerských pastevcích a podobně. Chtěl jsem, aby si sami na základě etnografického materiálu nalézali obecnější východiska, a mohli tak konfrontovat náš svět s jejich světem.¹² Ani tato práce v žádném případě není učebnicí ekonomické antropologie.

Ostatně stačí chvíle hledání na internetu, abychom zjistili, že kurz ekonomické antropologie se dnes přednáší na vysokých školách jako souhrn ekonomických teorií, a vzdaluje se tak rychle původní antropologii, spojující kdysi etnologii a etnografii v jednu ucelenou vědeckou disciplínu. Stejným způsobem, jakým jsem tehdy pracoval se svými posluchači, chci postupovat i nyní. Nejprve si však musíme shromážděný soubor etnografických, archeologických a historických údajů nějak utřídit. K tomu nám můžou napomoci již výše zmíněné duální opozice, které nám usnadní základní třídění uvedeného souboru. Proto bude výklad v každé kapitole postaven na jedné opozici zmíněné v jejím názvu.

Když se podíváme do tabulky 1/1, zjistíme, že každá opozice sama o sobě generuje téma kapitoly a potom už je snadné najít pro výklad tematická data.

Tabulka 1/1: Témata jednotlivých kapitol		
Kapitola	Název	Téma
druhá	Žena a muž	Příbuzenská pravidla
třetí	Voda a oheň	Původ kuchyně
čtvrtá	Válka a mír	Mužská agresivita
pátá	Bohatí a chudí	Dělbá bohatství
šestá	Zima a léto	Úloha přírodního prostředí
sedmá	Domácí a cizí	Kulturní a genetická dědičnost
osmá	Vesnice a město	Konec přirozeného světa

Abychom si udělali představu, jak se témata postupně rozvíjejí, podíváme se na stručný nástin výkladu jednotlivých kapitol.

ŽENA A MUŽ. – DRUHÁ KAPITOLA se zabývá otázkou, jak něco tak bizarního jako sexuální chování lidí může vést k uzavírání manželství. Vysvětlení je třeba hledat v sociálním životě našeho druhu. V případě sňatku hraje totiž hlavní roli jediné univerzální sociální pravidlo, kterým je zákaz incestu. Toto pravidlo přitom neříká nic jiného, než že ve vztazích mezi mužem a ženou není možné dělat cokoliv. Přesto se od zákazu incestu rozvíjí celý soubor příbuzenských pravidel, jež lidé v každé společnosti dodržují. Čtyři australské příklady dokumentují, jakým způsobem se řeší praktické otázky při uzavírání sňatků a jak je ovlivňuje především ekologie a demografie každého etnika.

VODA A OHEŇ. – TŘETÍ KAPITOLA se věnuje tomu, jak sociální a ekonomický život lidí podmiňují dva živly: voda a oheň. Zatímco voda jako přírodní zdroj je základní podmínkou života vůbec, využití ohně způsobilo kulturní revoluci. Popis několika kultur slouží k objasnění hlavních pohnutek, jež vedly k tomu, proč lidé začali považovat místo, kde rozdělali oheň, za svůj domov, co je vedlo

k rozvoji kulinářských návyků a proč se tepelně zpracovaná jídla stala součástí slavností a předmětem vzájemných darů. Vznik kuchyně byl epochální kulturní vynález, který způsobil, že v působení přírodních a kulturních vlivů na náš druh dosáhla převahy kultura.

VÁLKA A MÍR. – ČTVRTÁ KAPITOLA zkoumá jeden z podstatných rysů našeho druhu, kterým je agresivita mužů. Čtyři známé kultury jihoamerických Indiánů ukazují, jak tato mužská vlastnost ovlivňovala dělbu práce podle pohlaví ve společnostech, jež vytvářely malé rezidenční skupiny schopné pokrýt veškeré své potřeby z vlastních zdrojů. Tato dělba vycházela z prostorové orientace obou pohlaví, kdy ženy využívaly zdroje obživy v nedalekém sousedství rezidenční základny, naproti tomu muži kontrolovali velké oblasti loveckých revírů. Zatímco ženy svou aktivitou zajišťovaly hlavní část zdrojů obživy, pro muže byla ekonomická činnost pouze jednou ze součástí jejich bojeschopnosti.

BOHATÍ A CHUDÍ. – PÁTÁ KAPITOLA rozebírá možnosti specializace a tvorby nadvýrobku v soběstačných rezidenčních skupinách. Výběr dobře popsanych kultur pokrývá různé ekologické varianty, jež svědčí o tom, že zvýšená produktivita práce vyplývající z mimořádných dovedností vedla vesměs k podobným způsobům dělby bohatství. Rozdělování nedostatkového produktu bylo vždy rovnostářské, neboť takový produkt byl v případě přírodních národů považován za veřejný statek. Naproti tomu vytvořený nadvýrobek podléhal sociální redistribuci, jejíž princip spočíval v reciprocitě darů, do které se promítaly vlivy sociální, morální, náboženské i estetické.

ZIMA A LÉTO. – ŠESTÁ KAPITOLA sleduje, jakým způsobem se různá etnika vypořádávala se sezónností své ekonomické činnosti. Lidé žijící v klimatických podmínkách Severní Ameriky dělili rok na

období ekonomicky činné a na období pasivní. To mělo vliv na jejich práci s časem, kdy museli vytvářet zásoby na zimu, ale také na práci s prostorem, neboť v krajině se mohli pohybovat pouze v létě. Časem se tato adaptace rozšířila o etnickou spolupráci, která dostala svou podobu na regionálních trzích, kde si různá etnika vyměňovala své výrobky, což napomáhalo ke specializaci. Tento proces nakonec vedl k sociální nerovnosti, permanentnímu válečnému stavu a k zániku tamních přírodních národů.

DOMÁCÍ A CIZÍ. – SEDMÁ KAPITOLA pracuje s analogií pravěkých a recentních národů, což umožňuje sledovat posloupnost archaických kultur v českých zemích a ukázat na nich, že také my jsme byli kdysi sběrači a lovci. Naši paleolitičtí předci vytvořili výjimečnou kulturu a postarali se o většinu naší genetické výbavy. Tito lidé se k nám ještě jednou vrátili na počátku holocénu a vtiskli svou mezolitickou kulturou do naší země dodnes funkční sídelní strukturu. Poslední velkou populací, která nás výrazně kulturně, ale již méně geneticky ovlivnila, byla vlna prvních zemědělců. Všechny ostatní děje, následující až do novověku, byly pouhé variace na téma kulturního a genetického dědictví.

VESNICE A MĚSTO. – OSMÁ KAPITOLA vznáší otázku, do jaké míry naše evropské dědictví ovlivnila antická idea města jakožto ideálního uspořádání světa. V novověku se k této myšlence vrátili dobrodruhové, investoři i misionáři působící v Novém světě, kde se snažili v kontaktu s domorodou populací budovat nová ideální města. Zatímco stavovská společnost v raném novověku vycházela ještě ze starého kastovního uspořádání, nová, osvícenská ideologie práce rozmetala dosavadní přirozený stav, což vedlo ke dvěma nevratným změnám: k odcizení práce jejím odnětím domácnostem a k obrovskému nárůstu městské populace. Ekologie našeho druhu se vydala zcela novým směrem.

KULTURNÍ MODELY

Chceme-li popsat nějaký reálný objekt, v našem případě určitou kulturu, máme vždy snahu jeho skutečnou velikost redukovat na menší. Zmenšení rozměrů nemusí znamenat zjednodušení: z velké kultury můžeme vytvořit homologický model, jehož rozměry nám umožní prohlédnout si ho detailně, tak říkajíc jako na dlani. Vypadá to, jako bychom si z popsané kultury vybrali některé její části, z nich ručně vyrobili zmenšený objekt a na něm takřka laboratorně vyzkoušeli, zda je hledaný cíl našeho zkoumání reálný. Při této činnosti je možné čtenáři nabídnout jisté spoluautorství a dodat mu dobrý pocit, že se může účastnit odhalení nové perspektivy, která nám umožní vidět věci jinak.

To má u kultur, které se vyznačují výraznou a někdy až šokující jinakostí, své důležité opodstatnění. Jestliže popis nepochopitelného chování nositelů vzdálených kultur může vzrušit naše smysly, potom vytváření modelů jejich kultury je spíše příjemnou intelektuální hrou. Je to podobné, jako když odléváme a malujeme cínového vojáčka: už nevzbuzuje hrůzu, jakou v nás mohl vyvolat skutečný ozbrojený voják, ale dává nám to potěšení z naší šikovnosti. Úkolem modelu je tedy nahradit úbytek smyslového poznání ziskem intelektuálního řešení.¹³ Takže z našich dat seřazených podle témat budeme vyrábět kulturní modely vybraných etnik.

K dispozici máme několik druhů použitelných záznamů. Využít budeme především etnografický záznam, jehož autory byli podivíni, kteří se vypravovali do zapadlých koutů naší planety, aby odtud přinesli autentická svědectví o lidech, jejichž život se radikálně lišil od našeho. Tento typ záznamu je nejdílnější, protože se jeho pisatelé s popisovanými lidmi osobně setkali. Kapitoly druhé až šestá pracují převážně s etnografickým záznamem a každá z nich zachycuje život několika přírodních národů, jak je popsaly velké postavy antropologie, jakými byli Boas, Malinowski, Weine-

rová, Firth, Elkin, Marshallová, Tindale, Lévi-Strauss, Chagnon, Murphy či Helmová. Každé jejich etnografické dílo mi posloužilo k vytvoření obrazu jedné modelové kultury.

Druhý typ záznamu je archeologický, který působí rovněž exoticky, pouze se za ním neputuje v prostoru, ale v čase. Má jednu obrovskou nevýhodu: je nejméně sdílný, protože poskytuje pouze svědectví zprostředkované jinými podivíny, kteří se místo výprav do exotických zemí vydali do útrob země, aby tam v hromadách hornin našli materiální stopy po lidech, kteří jsou nám v čase natolik vzdálení, že většinu pozůstatků po jejich životech pohltila časem příroda. Tento záznam je anonymní: neznáme ani tváře, ani jména lidí, o kterých budeme mluvit. Interpretace tohoto záznamu jsou obtížné, ale lze si vypomoci analogií s etnografickým záznamem. V sedmé kapitole využijeme práce slavných krajanů, kteří proslavili naši archeologii: Svoboda, Vencl, Zvelebil, Pavlů, Beranová.

Zbývá historický záznam. Jeho autoři jsou podivíni jiného ražení: v prachu archivů dešifrují písemné prameny, aby podali svědectví o životech lidí, kteří byli dějinnými činiteli. Tento záznam může, ale nemusí být anonymní, může, ale nemusí být pravdivý, může, ale nemusí být autentický. I tady je třeba opatrnosti, ale zde analogie již tolik nepomůže: při interpretaci je nutné vydat se na tenký led spekulace. Zatímco etnografické záznamy jsou převážně synchronní, což znamená, že popisují kultury v jejich geografickém, tedy prostorovém rozšíření, historická svědectví jsou svou podstatou diachronní, takže zobrazují kultury v jejich dějinném, tedy časovém vymezení.

MINULÝ ČAS

Ale ať jde o etnograficky popsané kultury, nebo o archeologicky či historicky doložené kultury, jedno mají společné: už neexistují. Proto je celá tato kniha napsána v minulém čase, v případě historických kultur je to více než zřejmé, trochu jiná, možná pro někoho překvapující situace nastává u recentních přírodních národů. Bohužel musím konstatovat, že většina z nich nepřežila 20. století. Pokud jejich bývalí příslušníci ještě žijí, buď se asimilovali v globální civilizaci, nebo tvoří sociálně vyloučené skupiny živořící na okraji společnosti. V lepším případě dopadli jako africký kmen Mursiů.

„Nejmalebnější etiopský kmen jsou Mursiové. Nosí dřevěné meče spolu s kalašnikovy a jejich ženy si do děr v dolním rtu vkládají obří hliněné disky. Ještě před deseti lety Musiové utíkali do buše, už když uslyšeli zvuk auta. Dnes k nim jezdí osm deset landcruiserů denně. V každém cestovatelském časopisu už byli nejmíň šestkrát. Peníze za fotky jsou pro Mursie hlavním zdrojem příjmů. Ve vsi přes den zůstávají jenom ženy, pro větší malebnost ověšené samopaly. Kdo přijde dopoledne, má štěstí. Ještě nejsou opilé, a nemají tudíž tendenci opravdu střílet. Odpoledne je účinek chlastu koupeného za peníze z fotek nevyzpytatelný.“¹⁴

Přesto, že se budeme pohybovat stále v minulém čase, bude časové vymezení pro naši práci důležité. Etnohistorik Gumiljov napsal, že se na minulost můžeme dívat různě:

- 1) z ptačí perspektivy,
- 2) z vrcholku mohyly nebo
- 3) z myší díry.¹⁵

V čem nám to pomůže? Budeme mít na výběr, z jaké výšky chceme pozorovat naše objekty, tedy studované kultury, jejichž modely nám napomůžou v hledání odpovědí na naše otázky.

Pohled „z ptačí perspektivy“ nám umožní vidět tyto kultury ze vzdálenosti staletí, tisíciletí, dokonce z takové vzdálenosti, jakou představují dvě po sobě následující geologická období – pleistocén a holocén. My tohoto velmi vzdáleného pohledu na naši planetu využijeme; vždyť některé ze sledovaných kultur skutečně pamatují doby obou geologických epoch. Nicméně tento pohled nebude pro nás rozhodující, pouze nás upozorní na časomíru lidské existence na této planetě.

Pohledem „z vrcholku mohyly“ můžeme vidět dolů na ostatky toho, kdo v mohyle leží; tento pohled je hrou generací. Lze ho využít tam, kde důležité slovo má genealogie. I když návaznost generací není hlavním předmětem našeho zájmu, při výkladu příbuzenských vztahů je tento pohled důležitý.

Naším hlavním pohledem však bude ten poslední: my se budeme dívat na studované kultury „z myší díry“. Co to znamená? Hlavním předmětem našeho zájmu bude každodenní život. Ráno, dopoledne, odpoledne, večer, noc. Život všedních dnů. Tam se odehrává ekonomie přírodních národů. Znamená to tedy, že se budeme zabývat především životními banalitami.

Avšak disciplína, jež se zabývá jednotlivostmi, není věda, ale beletrie. Této rady se držím. Geertz napsal, že nikoliv vědecké dílo, ale esej je přirozeným žánrem pro interpretaci etnografických údajů.¹⁶ Proto každá kapitola této knihy představuje samostatný esej jako pokus o novou interpretaci. V každém eseji budu společně se čtenářem hledat odpovědi na vyřčené otázky; půjde o jednotlivé dialogy, na jejichž konci bude zase nová otázka k zamyšlení. Protože málo platné: to, o co půjde v této práci především, bude přimět čtenáře, aby začal přemýšlet jinak nad úlohou přírody a kultury v našem každodenním životě. Úkolem antropologie je pouze dodat nám pro tento cíl slovní zásobu a zbytek lze nejlépe ukázat právě v esejích.¹⁷

Pro plynulost četby neuvádím v textu autory pramenů, z nichž jsem čerpal, ani nositele myšlenek, jež jsem využil. V každém případě ale číslem v textu odkazuji na poznámky uvedené vždy na konci každé kapitoly, kde lze tyto autory dohledat.

V Praze-Michli dne 31. srpna 2011

POZNÁMKY

- 1 MARSHALL SAHLINS; *Stone age economics*, London: Routledge, 1972, Preface to new edition, 2004, xiii. "Forget economic anthropology. We need a truly anthropological economics."
- 2 GEORGES BATAILLE; *La part mauduite*, Paris: Les Éditions de Minuit, 1949, česky Prokletá část, Praha: Herrmann & synové, 1998, překlad Ladislav Šerý. Autor postavil svou teorii na tezi, že obecné ekonomické procesy jsou spojené s pohybem energie na celém zemském povrchu. Lidé těmto silám, jež v ekonomickém procesu vyvolávají, ale stanovují cíle, které jim nejsou vlastní. Bezprecedentní přírůstek bohatství, který je větší než kdykoliv jindy, je „prokletou částí“ té globální energie, kterou člověk spotřebovává. Právě disproporce mezi lidskými cíli a obecným pohybem energie na této planetě vede podle autora nevyhnutelně rychle ke katastrofě.
- 3 Ve slově „Indián“ používám velké počáteční písmeno, protože nejde o označení rasy podle vzoru „běloch“, „černoč“, ale o zeměpisné označení původních obyvatel amerického kontinentu podle vzoru „Afričan“, „Američan“, „Asiat“, „Australan“, ale také „Austrálec“ (původní obyvatel tohoto kontinentu), „Evropan“.
- 4 CLAUDE LÉVI-STRAUSS; *Tristes tropiques*, Paris: Plon, 1955, český překlad Jiří Pechar, Smutné tropy, Praha: Odeon, 1966, 233.
- 5 CLAUDE LÉVI-STRAUSS; viz 4), 274.
- 6 TOMÁŠ GRIM; Poučení z krizového vývoje společenských věd, *Vesmír* 79: 524–526, 2000/9.
- 7 CLIFFORD GEERTZ; *The interpretation of cultures. Selected essays by Clifford Geertz*, New York: Basic Books, 1973, český překlad Hana Červinková a Václav Hubinger, Interpretace kultur. Vybrané eseje, Praha: Sociologické nakladatelství, 2000, Kapitola 1: Zhuštný popis: k interpretativní teorii kultury, 30.
- 8 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 24–25.
- 9 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 27.
- 10 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 33.
- 11 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 40.
- 12 Na přání posluchačů se tento kurz nakonec zaměřil na dílo Lévi-Strausse; Alena Vodáková ho poeticky přejmenovala na *Svět očima Lévi-Strausse*; vedl jsem ho až do roku 2005. Ve své konečné kanonické formě se věnoval třem oblastem: významu terénního výzkumu (srovnání Geertz, Chagnon, Lévi-Strauss), výkladu příbuzenských vztahů a kognitivní funkce mýtů.
- 13 CLAUDE LÉVI-STRAUSS; *La pensée sauvage*, Paris: Plon, 1962, český překlad Jiří Pechar, Myšlení přírodních národů, Praha: Československý spisovatel, 1971, 47–49.
- 14 ŠTEFAN ŠVEC; Blbec s digitální zrcadlovkou, *Salon* 678, *Právo* 15. července 2010.
- 15 LEV NIKOLAJEVIČ GUMILJOV; *Poiski vymyšleného carstva*, Moskva: Nauka, 1970, český překlad Ivan Savický, Hledání vymyšlené říše, Praha: Mladá fronta, 1974, 19.
- 16 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 36.
- 17 CLIFFORD GEERTZ, viz 7), 39. Autor dokonce tvrdil, že právě toto je úkolem antropologické teorie a svou vlastní práci nazval „teorie v esejích“.

ŽENA A MUŽ

JAK VZNIKAJÍ PŘÍBUZENSKÉ VZTAHY
PŘÍBUZENSTVÍ, EKOLOGIE, DEMOGRAFIE
MODELY PŘÍBUZENSTVÍ:
KARIERA, ARANDA, MURNDŽIN, KARADŽERI

Vrátit se k řeckým či latinským slovům je někdy docela poučné a zábavné. Pro naše účely bude vhodné podívat se na etymologický význam slova „ekonomie“. Na první pohled bychom se asi spokojili s českým slovem „hospodaření“. Ale ono jde o složeninu dvou řeckých slov *oikos-nomos*, kde první slovo *oikos* znamená „domov, dům, domácnost“ a druhé slovo *nomos* odpovídá slovu „zákon“ nebo také „mrav, zvyk“.¹ Aristoteles definoval domácnost, *oikos*, jako skupinu lidí, kteří se spolu dělili o společnou mísu jídla. Ale v případě ekonomie jde o název, jenž nás odkazuje k zákonům či pravidlům domácnosti. V této knize se tedy budeme držet tohoto výkladu ekonomie a budeme sledovat, jak „pravidla domácnosti“ fungují v komunitách přírodních národů a co se na těchto pravidlech muselo změnit, abychom dospěli k jejich moderní podobě.

A první téma je tak nasnadě: jak vlastně v útrobách věků vzniklo něco tak podstatného, jako je domácnost?

JAK VZNIKAJÍ PŘÍBUZENSKÉ VZTAHY

Začněme nejprve malou exkurzí do biologie. Jednou z nejpodivnějších záhad darwinovské evoluce je úspěch pohlavního rozmnožování. Proč je to záhada? Protože existuje mnoho dobrých důvodů, aby tomu tak nebylo, aby převládly způsoby nepohlavního rozmnožování. Nicméně už se stalo, že evoluční potenciál byl vyplýtván na něco tak neefektivního, jako je tento způsob rozmnožování, který polovinu své rozplozovací energie ztrácí v plození samců.

Lze vůbec najít vhodné důvody pro tento evoluční počin? Nebo to byla jen zlomyslnost evoluce?

Evoluční biologové našli celou řadu důvodů, proč tomu tak bylo, a pro naši exkurzi nemá valný význam je tady připomínat. Podstatné je, že **bipoidní** druhy mají všechny geny a chromozomy zdvojené, takže na jednom genu nebo chromozomu může příroda experimentovat, zatímco ten druhý zůstává nezměněný. Když se experiment nepovede, neznamená to nějakou pohromu. V případě, že se experiment ukáže jako životaschopný, může příroda pokročit v evoluci druhu dál. Pro náš výklad je důležité zdůraznit, že důvodem pro pohlavní rozmnožování druhů a tedy i člověka byla a je schopnost dlouhodobého přizpůsobení se podmínkám přírodního prostředí.

Takto se rozmnožující druhy totiž dokážou odolávat dočasným výkyvům tohoto prostředí, což náš druh prokázal v době ledové, kdy se z teplé Afriky rozšířil na chladný sever Eurasie. Hlavní výhodou těchto druhů je tedy jistá evoluční stabilita, neboť hynou teprve tehdy, když se životní prostředí radikálně promění.² Pohlavní rozmnožování se v případě druhu *Homo sapiens* odráží nejen v odlišném vzhledu obou pohlaví, ale také ve způsobech rozdílného chování; tedy – jak by řekli biologové – v celém našem fenotypu.

Právě z dlouhodobého hlediska se náš fenotyp osvědčil v prostředí, kdy se sice přírodní podmínky nepravidelně mění (zrovna se v takové fázi změny zřejmě nacházíme), ale tyto změny nejsou pro náš druh fatální.

Chvíli se tedy vlastnostem obou pohlaví věnujme, protože je to pro nás zásadní věc, která nás bude provázet po celou dobu výkladu.

Evoluce nás uhnětla tak, že se ženy a muži nejen anatomicky a fyziologicky odlišují, ale liší se dokonce více než samice a samci nám nejbližších příbuzných lidoopů. Tyto odlišnosti jsou dány vrozenými schopnostmi, jejichž výbavu jsme dostali do vínku od přírody, ale jejich genetické nastavení nabízí ještě místo pro určitou kulturní korekci, k níž může přispět naše sociální okolí a výchova. Proto se rozdíly mezi ženami a muži mohou výrazně lišit v různých kulturách, jak ještě uvidíme. Nicméně to nemění nic na tom, že obě pohlaví vnímají své životní prostředí odlišně, k čemuž přispívají nejen naše smysly, ale také naše hormony. Tak nám smysly dodávají základní informace z prostředí, v němž se pohybujeme, a hormony programují naše chování. Mozek je potom jakýmsi „operačním systémem“, který vyhodnocuje informace získané smysly a spouští hormonální „programy“.³

Ukažme si nejprve v tabulce 2/1, jaké jsou hlavní rozdíly mezi smyslovým vnímáním žen a mužů, čili s jakými informacemi o svém prostředí obě pohlaví pracují.

Tabulka 2/1: Smyslové rozdíly mezi ženou a mužem		
Smysly	Žena	Muž
zrak	orientace na blízko a na detaily, vnímání řeči těla	orientace na dálku, „tunelové vidění“
sluch	vysoké frekvence zvuku	zvuky spojené s pohybem
hmat	citlivost na dotek a tlak	menší citlivost a nižší práh bolesti
chuť, čich	citlivost na typ chuti (zvláště na sladké) a na pachové rozdíly	odlišení sladké a slané chuti, nižší schopnost odlišení pachů

Z těchto rozdílů lze vytušit, že muži mají díky svému zraku výrazný smysl pro prostorovou orientaci, takže pro ně není problém nalézt kdejaký vzdálený cíl; jsou přirozeně ostražití v cizím prostředí, neboť slyší zvuky způsobené pohybem zvířat nebo lidí; mají silnější kůži, zejména na zádech, proto jsou odolnější vůči bolesti a připraveni na útok ze zadu; vnímají pouze ostrá pachová a chuťová rozhraní. Umí ve stejné chvíli řešit jen jeden úkol či problém a obvykle dávají přednost soustředění se na svůj fyzický výkon. Tomuto zaměření pomáhá také mužská hormonální výbava. Testosteron zvyšuje agresivitu u obou pohlaví, ale u mužů navíc v kombinaci s adrenalinem napomáhá v silovém řešení úkolů. Nelze se tak divit, že věk dožití u mužů byl vždy podstatně nižší než u žen.

Naproti tomu ženy díky perifernímu vidění a smyslu pro barvy ve svém okolí lépe nacházejí i drobné předměty, dokážou perfektně číst řeč těla osob v jejich přítomnosti; umí mluvit a poslouchat současně, slyší lépe pláč a nářek; rády se objímají a hladí, protože mají jemnou pokožku. Umí řešit několik věcí najednou, dávají přednost mluvě při řešení úkolů. Ženy jsou menší a mají menší mozek. Ale jejich citlivé a rozvinuté smysly vedou k rychlejšímu dospívání dívek oproti chlapcům, neboť se učí lépe a dokážou se rychle orientovat v sociálním prostředí. Ženy používají denně třikrát více slov, zvuků a gest než muži, milují společnost, pracují raději v kolektivu. Mají jasný cíl: udržovat vzniklé vztahy, navazovat nová přátelství.

Proto ženy dávají přednost příbuzenským a sousedským vztahům, zatímco muži řeší úkoly osamocně nebo vytvářejí krátkodobé, účelové koalice.

Rozdíly mezi ženami a muži se díky této evoluční výbavě dodnes projevují ve třech oblastech: ve vizuálně prostorových schopnostech, v míře agresivity a v sexuálním chování.⁴ Tyto pohlavní rozdíly se projevují bez ohledu na kulturní podmínky dané výchovou. Jsou dány nejen jiným typem informací, které ženy a muži získávají svými smysly, ale má to jistě souvislost i s pohlavními hormony, které mají vliv na odlišné mozkové struktury. Proto je výkonnost

mužů podstatně vyšší v úkolech, které vyžadují orientaci v trojrozměrném prostoru, nebo při zasahování objektů, které se před nimi pohybují ve větší vzdálenosti. Příroda tak naprogramovala muže jako lovce a bojovníky, pohybující se osamoceně na velkých prostorech.

K tomu mužům v minulosti napomáhala jedna schopnost, na niž se zapomíná; zatímco lidé nevyňikali rychlostí svého pohybu, dokázali oproti tomu mnoho hodin nejen chodit, ale také dlouho a vytrvale běhat. Vysvětlením je nejen to, že se dokážeme pohybovat vzpřímeně na dvou nohách, ale také to, že jsme „nahé opice“. Lidský lovec byl schopný v otevřené africké krajině uštvat jakoukoliv zvěř, protože ta v tropickém horku zkolabuje po 15 kilometrech. Lovcovo tělo bez srsti se dokázalo ochlazovat pocením, zvířecí nikoliv. Ale nejen to, člověk zapojil do lovu jak svoje nohy, tak i svůj mozek. Dokázal se vcítit do pronásledované zvěře a vždy si uměl nalézt unavený kus a oddělit ho od stáda. A díky své schopnosti orientovat se v prostoru honil lidský lovec zvěř tam, kde mohl uplatnit svou výhodu: cílevědomou vytrvalost.⁵

Naproti tomu ženy jsou úspěšné v odlišných úkolech, kdy je dobré si zapamatovat místo podle orientačních bodů. Estrogeny mají utišující a zklidňující účinky a zlepšují paměť, takže ženy si dokážou vybavit místa, která již navštívily. To je předurčuje pro roli matek a pro řemeslo sběru, kdy potřebují rozlišovat své děti podle sluchu, potraviny podle barvy a chuti a partnery podle čichu. Jejich úloha v péči o rodinu a domov měla od počátku zásadní vliv na formování sociální struktury lidských skupin. Tyto rozdíly v chování obou pohlaví jsou evidentně dědičné, což souvisí už s prenatální hladinou hormonů, především androgenů.

Biologické faktory hrály důležitou roli i v rozdílech míry agresivity. Existuje zcela evidentní, významná korelace mezi hladinou testosteronu a agresivitou chování. Proto se muži chovají podstatně agresivněji než ženy a platí, že míra agresivity bývá vyšší ve společnostech, kde je mnoho mladých mužů. Byť lze do jisté míry

takové chování sociálně korigovat, protože také záleží na spouštěcích násilí, které mohou agresivitu mužů podpořit, nebo utlumit, ale historie naše druhu je protkána nekonečným proudem násilí, za nímž stáli vždy muži. I když se celková míra agresivity může mezi různými kulturami do značné míry lišit, rozdíly mezi pohlavími jsou v tomto případě prakticky shodné a neměnné. Ostatně budeme tomuto tématu věnovat dvě celé kapitoly.

Zbývá sexuální chování. Převážnou část své historie žili lidé, podobně jako většina lidoopů, v malých, dalo by se říci téměř intimních sociálních skupinách, čítajících několik desítek jedinců. U lidoopů jsou samci větší než samice a také muži jsou, sice ne o mnoho, ale přeci jenom větší než ženy. Z toho ovšem vyplývá jedno důležité pravidlo; vezmeme-li v úvahu rozdíly ve velikosti těla mezi ženami a muži, pak je možné předpovědět, že průměrný počet žen na jednoho muže je větší než jedna, ale menší než tři. Tato skutečnost potom říká, že jsme mírně **polygynní** druh, tedy že muži mohou, ale nemusí mít více žen.⁶

Nicméně většina lidí žila a dodnes žije v monogamním vztahu a pohlavní akt bývá vždy začátkem soužití ženy a muže. Při pohledu „z vrcholu mohyly“, tedy z hlediska hry generací, bylo odnepaměti hlavním posláním života v páru plození a společná výchova dětí, které z tohoto partnerství pocházely. Rodičovské péči se sice vždy věnovaly především ženy, ale účastnili se jí rovněž muži. I když muž a žena vytvářeli dlouhodobě pár, nežili na svém vymezeném území, ale sdíleli ho ve společenství dalších párů, s nimiž především ekonomicky spolupracovali. Vztah dvou pohlaví nebyl pouze záležitostí pohlavních orgánů, ale měl svůj nesmírně důležitý rozměr emociální, sociální a duchovní. Proto **reprodukční sex**, jehož cílem bylo plození potomků, hrál rozhodující roli pro zachování existence sociální skupiny, ke které žena a muž patřili.

Ale účelem lidského sexu nikdy nebylo pouze oplodňování. Při srovnání s chováním přibližně 4300 druhů savců žijících na světě bylo sexuální chování lidí velice nestandardní, ba až bizarní. Lid-

ská sexuální aktivita ve srovnání s ostatními savci nabývala až nutkové podoby. Vždyť většina savců žije svůj život jen s minimem sexuální aktivity, protože kopulují jen tehdy, když je samice v říji, tedy když ovuluje její vajíčko a je možnost ji oplodnit. Naproti tomu lidský sexuální cyklus byl zcela odlišný. Lidské samice mohly svolit ke styku kdykoliv, aniž by věděly, zda bude možné je oplodnit. Ženská ovulace byla totiž natolik skrytá, že sama žena o ní nevěděla. Takže ani muž na rozdíl třeba od šimpanzího samce, který samičí ovulaci pozná podle zarudlého a zbytnělého zadku samice, neměl jakékoliv tušení, zda právě ve chvíli soulože mohl ženu oplodnit.

Právě skrytá ovulace a malý počet plodných dní poskytovaly ženě stálou připravenost ke styku. Početí se tak stávalo v lidské sexualitě jen náhodným, vedlejším produktem. Důvodů, proč nás evoluce takto vybavila, nashromáždili antropologové mnoho. Nejpodnětnější z nich je, že skrytá ovulace a stálá připravenost ženy ke styku upevňovaly vztahy mezi mužem a ženou, a přispívaly tak k možnosti vytvořit monogamní rodinu. Muž se mohl opírat o jistotu, že je ploditelem potomků, které mu žena porodila, a žena nemusela mít obavy, že by muž vyhledával jiné ženy za účelem oplodnění. To byl velice důležitý moment v historii našeho druhu, protože žena a muž spolu museli velice dlouho spolupracovat, jestliže chtěli, aby jejich dítě přežilo a vyspělo v dospělého člověka. Ale nejen to, oni za tímto účelem museli spolupracovat ještě s dalšími páry, které žili v jejich okolí.

Lidská mláďata byla schopna se sama uživit až po poměrně dlouhé době. Důvod je vcelku prostý, neboť fyzicky dítě dorůstalo do dospělosti někdy před patnáctým rokem života. Ale lidé získávali potravu poměrně složitými postupy a museli k tomu využít dost velké tělesné zručnosti a duševní vynalézavosti. Takže zatímco lidopí mláďata se živí sama po odstavení od kojení, mladí lidé toho byli schopni až po více než deseti letech. Pochopitelně tato doba vzrůstala se složitostí získávání potravy a se vzrůstající specializa-

cí, takže v naší společnosti jsou mladí lidé připravení zapojit se do ekonomického života až kolem dvaceti let života. Po tak dlouhou dobu (zhruba čtrnáct až dvacet let) musí svá mláďata živit rodiče.

A pochopitelně takto těžký úkol mohli splnit snáze oba rodiče než jenom jeden. Lidský samec se samicí tak museli zůstat pohromadě dlouhou dobu, aby se jejich mládě mohlo osamostatnit. Právě k upevnění svazku lidského páru sloužila lidská sexualita. Genetickou reakcí na tuto skutečnost bylo, že nás příroda vybavila mnoha erotickými lákadly. Máme nahou kůži a citlivější ruce, což nám poskytlo možnost celé řady dráždivých tělesných dotyků na erotogenních místech, jakými jsou rty, ušní lalůčky, bradavky, prsa, pohlavní orgány. A vývoj nás vybavil ještě jednou zvláštností, kterou je ženský orgasmus, jemuž napomáhá nejen uspořádání ženských genitálií, ale i nesmírná rozmanitost sexuální součinnosti souložícího páru. Proto si lidé mohli dopřávat pohlavní rozkoše, aby tak stabilizovali své vzájemné vztahy.⁷

Tmelem lidského páru se tak stal **rekreační sex**, jehož cílem bylo dosažení slasti.⁸ To on prohluboval vztahy obou pohlaví a emočně přispíval k zachování rodiny jakožto hlavní sociální jednotky lidské společnosti. A takový je člověk v celé své erotické složitosti až doposud; jde o silně sexuálně založený druh, který tvoří stabilní dvojice s mnoha rysy ojedinělými v živočišné říši. Ale ten hlavní důvod, proč jsme na spojení pudů primátích předků s mnoha vývojovými změnami přistoupili, spočíval v nutnosti dlouhodobě se starat a vychovávat své potomky. Břímě rodičovské péče je pro člověka neskonale těžší než pro jiné živočichy, lidoopy nevyjímaje. Lidský sex tak napomáhal nejen ke stabilitě rodiny, ale také k ekonomické spolupráci ženy a muže a obou společně s jinými páry v okolí.

Ale v oblasti sexuálního života existuje jedna podstatná disproporce mezi ženou a mužem. Zatímco muž může mít teoreticky neomezené množství potomků, žena může porodit jen omezené množství dětí; takovým možným limitem je šestnáct porodů císařovny

Marie Terezie. Nejplodnější žena má vždy méně dětí než nejplodnější muž jednoduše proto, že rodičovská investice je v jejím případě větší. Navíc muž může být plodný do pozdního věku, zatímco plodnost ženy končí obvykle mezi 45. a 50. rokem, v moderní společnosti je průměrný věk menopauzy 50,5 roku. To je v porovnání s našimi biologickými příbuznými výrazný rozdíl! Šimpanzí samice rodí mláďata do pozdního věku, takže ženská menopauza patřila zřejmě ve vývoji našich předků mezi významné biologické znaky, které nás kvalitativně odlišily od ostatního přírodního světa.

Většina žen u přírodních národů se totiž dožívala rozhodně vyššího věku, než je předpokládaný věk čtyřiceti let, kdy se kriticky snižuje pravděpodobnost otěhotnění a po padesáti letech se stává neplodnost definitivní. Fyziologicky je zastavení plodnosti vysvětlitelné, neboť se sníží počet vajíček schopných oplodnění. Vznik ženské menopauzy ale nezpůsobilo nic, co by bylo fyziologicky nebo evolučně nevyhnutelné ve srovnání s ostatními savci. Jediným vysvětlením je krutá skutečnost, že čím je rodička starší, tím vzrůstá nebezpečí, že zemře dříve, než bude její dítě schopné se postarat samo o sebe. Při takovém nebezpečí je tedy logické, že starší žena udělá pro své geny více, když se místo toho, aby sama měla další děti, bude věnovat svým vnoučatům.

Mnozí antropologové se domnívají, že zrod instituce babiček byla velká evoluční výhoda našeho druhu. Neboť starší neplodné ženy tak mohly pomáhat své rodině tím, že podporovaly své dcery a snachy, které se pak méně vyčerpávaly péčí o děti. Navíc měly takové děti větší šanci přežít a připravit se na život, takže rodina s babičkou měla vyšší reprodukční úspěch.⁹ Reprodukční zdatnost, termín z vývojové psychologie, říká, že není rozhodující, kolik má žena dětí, ale kolik dětí mají její děti, čili kolik vnoučat žena má a zda ji k nim jejich rodiče pustí.

Vidíme, že erotický život s sebou přinášel vše, co k pohlaví a jejich vzájemným vztahům patří. Ale na druhou stranu je nutné zdůraznit, že nebyl vším, neboť vztahy mezi pohlavími byly odrazem

i mnoha nepohlavních motivací, zvláště v sociálním uspořádání lidské společnosti. A tak jsme prostřednictvím sexu schopni komunikovat, vytvářet příbuzenské vztahy, realizovat rodičovství, soustředit se na duchovní věci, anebo se jím jen tak bavit. Díky němu jsme připraveni vést smysluplný život. Právě u sexuálních praktik, jež jsou na pomezí přírody a kultury, si můžeme povšimnout, že člověk, i když se narodil v pravěku, nebyl nikdy *tabula rasa*, čistá tabule. Kultura na ní díky svým zkušenostem vždy kreslila odvážné a složité sociální vzory, které si člověk s sebou nesl od dětství až po stáří.

Evoluční genetika dává přednost určitým volbám a jiné zatracuje, k jedné volbě se instinktivně přiklání, k jiné nikoliv. Proto se chování žen a mužů většinou překrývalo jako výsledek dostatečně silné souhry podstatných rysů, jež dodnes tvoří lidskou přirozenost. Z ekologického hlediska tato přirozenost a omezený počet prostředí, v nichž mohly lidské bytosti žít, tak zásadně vymezily soubor možných výsledků, jež přicházely v úvahu pro praktické využití v běžném životě. Naše modelové kultury budou představovat vybrané prvky tohoto souboru. Ale jedno bylo pro celý tento soubor vždy společné; biologické uspořádání vztahu ženy a muže, projevující se v enormně zvýšené sexualitě, definovalo zároveň základní sociologický rámec, v němž se vytvářela rodina jako základní sociální jednotka a domácnost jako originální ekonomická instituce.

Takže už víme *ad hoc*, že sociálním základem každé domácnosti je „nukleární rodina“. Chceme-li tedy zjistit, jak vzniká domácnost, musí nám být jasné, co působí na tvorbu rodiny. Základními osobami, z nichž se nukleární rodina skládá, jsou muž a žena. Proto se musíme nejprve ptát, jaká pravidla umožňují, aby se muž a žena mohli stát manžely a mohli tak vytvořit rodinu, jejímž hlavním a nezpochybnitelným posláním je plození a výchova dětí. Avšak člověk je nejen sociální jedinec, ale i biologická bytost. Ještě v ne-daleké minulosti se nám zdála hranice mezi kulturou a přírodou

ostrá a vymezená. Ale v poslední době, díky setkávání sociologie a biologie, se hranice mezi těmito dvěma světy stává v našich očích méně zřetelnou. Jak v přírodě, tak v kultuře existuje stálost a pravidelnost, byť v přírodě jde o biologickou dědičnost a v kultuře o umělé tradice.

Ani v erotickém životě nemohou lidé dělat cokoliv. Ústředním regulátorem sexuálních vztahů mezi mužem a ženou je **zákaz incestu**. Je to jediné univerzální sociální pravidlo, které upravuje lidské chování. A na toto ústřední pravidlo navazuje velice složitý a rozvětvený systém příbuzenských vztahů. Zamezení pohlavního styku mezi bratry a sestrami a mezi rodiči a jejich potomky představuje opatření, jehož se v každé společnosti dosahuje pomocí sankcí, jež mají charakter kulturní instituce. Přinejmenším zákaz pohlavního styku mezi bratrem a sestrou funguje v daleko hlubší, i když méně racionální podobě přinucení, když po šestém roce života samovolně dochází k vytvoření určité psychologické bariéry mezi sourozenci opačného pohlaví, kteří žijí pospolu v jedné rodině.

Biologové však poukazují na hlubší a naléhavější příčinu tohoto zákazu, jejímž výrazem je fyziologický trest jako následek nedovoleného styku. Někteří genetici doložili, že vyšší stupeň příbuzenského křížení způsobuje nevratné tělesné a duševní problémy takto počatých osob. Incest s sebou přináší smrtelná rizika. Budeme-li hledat příčiny, proč k tomu u lidí dochází, zjistíme, že projevy incestní patologie představují přirozený výběr v jeho intenzivní a jednoznačné formě. Zdá se tedy, že lidské bytosti vede instinkt, který je založený v genech a který omezuje pohlavní styk mezi blízkými příbuznými.

Ostatně, že toto pravidlo zákazu incestu má své biologické zakotvení, dokazuje skutečnost, že u našich nejbližších biologických příbuzných, šimpanzů, samci nikdy nekopulují s matkou a velmi vyhybavě se páří se sestrami. Lze tedy říci, že náznak zákazu incestu začíná už v živočišné říši.¹⁰ Ale zákaz incestu je především kulturní pravidlo. Jestliže vše, co je u člověka obecné, univerzální

ní, pochází z přírody, pak vše, co podléhá sociální normě, patří ke kultuře. Zákaz incestu má znaky obojího: tvoří pravidlo, ale jako jediné mezi všemi sociálními pravidly má univerzální charakter. Tato jeho univerzálnost nespočívá v tom, že některé společnosti dovolují sňatky, které jiné zakazují, ale v etnograficky doložené skutečnosti, že neexistovala žádná společnost, kde by byly možné jakékoliv sňatky.

To je nesmírně důležité zjištění!

Princip zákazu incestu není přesný, ale je jednoduchý; říká, že si můžeme některé osoby zvolit za své životní partnery, zatímco jiné nikoliv. Pod hrozbou sankce. A tak jsou obvykle z možnosti sňatku vyloučeni nejbližší pokrevní příbuzní, a naopak vzdálenější osoby jsou připouštěny. Zákaz incestu totiž souvisí s pravidlem exogamie, které říká, že partnera pro sňatek je třeba hledat mimo vlastní rodinu. Ale je-li někomu zakázáno, aby si vzal určitou osobu za partnera, musí být také stanoven okruh osob, které jsou naopak ke sňatku vhodné. V této souvislosti se tedy zákaz incestu jeví jako přechod od přírodního aktu pokrevnosti ke kulturnímu aktu spřízněnosti.

Základním úkolem kultury je zachovat existenci skupiny jako takové, proto je zákaz incestu jednou z forem jejího zásahu. Přírodní národy měly díky svému ekonomickému chování velmi malý počet členů, proto měl výběr partnera za účelem sňatku poměrně přísná pravidla. Skupina kontrolovala rozdělování všech skutečných i symbolických statků. A ženy jako rodičky pro ni představovaly nejvyšší hodnotu, zatímco úkolem mužů bylo tuto hodnotu ochraňovat. Proto skupina žárlivě střežila uzavírání sňatků žen a udělovala právo mužům se s nimi oženit. Nicméně sňatek u přírodních národů neměl pouze erotický význam, měl také význam ekonomický. Neboť uspokojování každodenních potřeb spočívalo na dělbě práce mezi pohlavími, protože oba, muž i žena, zajišťovali jiný druh potravy.

Práce se zdroji, jakými byly voda, palivo a potraviny, závisela na skutečné spolupráci muže a ženy a právě tato spolupráce by-

la základem domácnosti. Muži hledali ženu, aby měli co jíst, ženy hledaly muže, aby měly ochránce. A protože ženy i muži reprezentovali základní hodnoty skupiny, zasahovala skupina do každého sňatku ve dvojí formě: jako pomyslný rival, který měl stejné právo na ženu jako ženich nebo na muže jako nevěsta, a zároveň jako sociální činitel, který ze vztahu, jenž sňatkem vznikal, dělal sociální vztah se všemi jeho důsledky. Zákaz incestu byl tedy pouze potvrzením, že ve vztazích mezi pohlavími není možné dělat cokoli. Zákaz sexuálního využívání dcery nebo sestry vytvářel zároveň právo na dceru nebo sestru jiného muže a totéž platilo obráceně pro syny a bratry.

Tak byl zákaz incestu spolu s exogamií, která je jeho širším sociálním vyjádřením, u zrodu příbuzenských pravidel, jejichž základní normou bylo **pravidlo reciprocity**.¹¹ Toto pravidlo říká, jestliže je na jedné straně stanovena skupina osob, které jsou pro sňatek zakázané, pak musí být na druhé straně definována skupina osob, které jsou pro sňatek vhodné. Aby mohl celý systém sňatků fungovat, musí si tyto dvě skupiny navzájem vyměňovat osoby za účelem sňatku. Takže základním znakem sňatků obecně je forma výměny. Nejrozšířenější formou této výměny byl systém, ve kterém byli členové komunity rozdělení do dvou exogamních skupin, pro něž platilo, že muži z jedné skupiny se mohli oženit pouze se ženami z druhé skupiny a naopak. Tento systém výměn byl pojmenován jako „duální organizace“.

V takovém případě se komunita dělila na dvě poloviny (moiety), které si navzájem vyměňovaly partnery ke sňatku; ženich patřil k jedné polovině, nevěsta ke druhé. Duální organizace tedy nemusela určit konkrétního partnera, ale vymezovala zcela jednoznačně možné partnery, zatímco jiné zakazovala; co ztrácela na přesnosti, nahrazovala jednoduchostí. Duální organizace vyvolávala všude tam, kde se uplatnila, řadu důsledků. Nejdůležitějším z nich byla skutečnost, že každý jedinec byl definován svou příslušností k jedné polovině (moietě). Tyto poloviny mohly být matrilineární, což

znamenal, že se příslušnost k jedné z polovin dědila po matce, nebo patrilineární, jestliže se dědila po otci.

Geografické rozšíření duální organizace bylo významné a objevovalo se u mnoha společností sběračů a lovců, takže se dá považovat za nejstarší formu uzavírání sňatků v historii našeho druhu. I když nebyla duální organizace zcela obecně platná, je možné její prvky nalézt všude po světě. Je to dáno tím, že byla jednou z nejjednodušších forem pravidla reciprocity, kdy si dvě poloviny navzájem vyměňovaly partnery, aby na základě sňatku založily novou domácnost. Tento princip platil, ať se usídlení nové domácnosti řídilo podle pravidla, kdy muž následoval po sňatku svou ženu, aby bydlel s její rodinou, anebo platil opak. Tak zákaz incestu a pravidlo reciprocity byly dvěma **kulturními normami**, podle nichž se řídilo vytváření rodiny a ve svém důsledku i vznik domácnosti.

PŘÍBUZENSTVÍ, EKOLOGIE, DEMOGRAFIE

Řekli jsme si, že se budeme snažit o tvorbu modelů, kde si ve zmenšené velikosti zkusíme ověřit fungování určitých sociálních institucí, jak nám je popsali ve svých záznamech etnografové, archeologové, případně historici. První model bude zaměřen na to, jaká pravidla regulovala vztahy mezi ženami a muži, neboť právě tato pravidla zasahovala do demografie každé skupiny, rozhodovala o úloze pohlaví při dělbě práce a určovala, jaké postavení zaujme každý jedinec ve své komunitě.

Než začneme hledat naši modelovou kulturu, bude dobré se nejprve podívat pohledem „z ptačí perspektivy“ na putování druhu *Homo sapiens* po této planetě, tedy na putování biologicky „moderních lidí“. Ale bude to pohled z hodně velké výšky. Hlavní část **genetické** evoluce našeho druhu proběhla v Africe před více než 200 tisíci lety, tedy v dobách, kdy se tehdejší lidé rodu *Homo* skládali z rozptýlených a relativně málo pohyblivých skupin sběračů a lovců. Kdybychom si chtěli představit délku lidské existence na hodinách, pak historie našeho druhu, dejme tomu oněch 200 tisíc let, bychom mohli hypoteticky převést na 24 hodin, tedy na jeden celý den. Ten by se začal psát o půlnoci předchozího dne a končil by zase o půlnoci, to je na počátku dne následujícího. Takřka celý hypotetický den, od půlnoci předchozího dne až do 22.48 hodin, se lidé živilo jako sběrači a lovci.

Až 1 hodinu a 12 minut před půlnocí přišli lidé na to, jak žít jinak; vynalezli pěstování rostlin a chování dobytka. Pak přišel rok 1500 našeho letopočtu, kdy bylo na našich hodinách 23.49 hodin, tedy 11 minut před půlnocí; tehdy se začala rodit novověká civilizace. Jestliže na základě našich dnešních znalostí připustíme, že vlastní genetická evoluce našeho druhu mohla probíhat jen asi 2 procenta času jeho existence, tedy přibližně 4 tisíce let,¹² nebo-

li posledních 29 minut předchozího dne, pak skutečně pořad svými smysly a svými instinkty vezíme v časech sběračů a lovců, i když si to raději přes nátěr modernosti nepřipouštíme. To je způsobeno tím, že velká část **kulturní** evoluce spadá do období po vzniku zemědělství a měst, k čemuž došlo v posledních 10 tisíci letech. A my se cítíme být hlavně jejími dědici.

Žapamatujme si tedy, že 22 hodin a 48 minut z celého dne lidstva jsme byli sběrači a lovci.

Model, na němž bychom si mohli ukázat, jak vznikala lidská domácnost, musí tedy vycházet ze života takových etnik, která zcela nebo částečně závisela na dvou činnostech: na sběru volně rostoucích plodin a na lovu divoké zvěře. Platí o nich, že počet jejich členů donedávna čítal většinou pouze několik stovek, v nejlepším případě pár tisíc osob, a všichni tito lidé, pokud jim vysloveně nehrozila fyzická záhuba, prošli v posledních padesáti letech procesem soužití s globální civilizací. Je pochopitelné, že ve sběru informací o těchto nedávných, ale zároveň ještě pravěkých kulturách, hrál podstatnou roli neúprosný čas, aby je etnografové mohli poznat a popsat dříve, než bylo pozdě. Tito sběrači a lovci, kteří vlastně představovali naše nedávné předky, samozřejmě sdíleli mnoho společných rysů.

Které hlavní rysy to byly?

Tito lidé žili většinou v malých skupinách, jež putovaly po poměrně rozsáhlých oblastech, a při hledání potravy se často rozdělávaly nebo spojovaly. Úživnost území, kde tyto skupiny dožívaly, byla celkem malá, takže dvacet pět osob v průměru potřebovalo zpravidla rozlohu až několika tisíc kilometrů čtverečních. Taková území tito lidé považovali za své teritorium, což se týkalo hlavně míst, která byla bohatá na spolehlivé zdroje vody, potravy a paliva.

Běžnou záležitostí byla ochrana každé skupiny před atakou vnějšího prostředí a před cizími skupinami. Tato ochrana byla jak fyzická, tak rituální, a byla hlavním úkolem mužů, což se odráželo nejen v jejich pracovní činnosti, ale také v jejich sociálním posta-

vení. Tuto skutečnost je možné považovat za všeobecnou tendenci v chování sběračů a lovců.

Tyto skupiny záměrně udržovaly demografickou rovnováhu mezi počtem svých členů a životním prostředím, které je živilo. Ženy měly obvykle málo dětí, v průměru dvě až tři. Mladí lidé procházeli velice dlouhým obdobím kulturní výchovy, během které se postupně vliv přesouval generačně od matky ke skupinám vrstevníků. Jejich hry mívaly formu sociálních úloh, které mladí viděli u dospělých a které se snažili napodobovat.

Ve většině činností ekonomického života těchto lidí se uplatňovalo rozdělení práce podle pohlaví: muži obvykle lovili a ženy zajišťovaly živobytí sběrem. Muži vládli nad ženami pouze v tom smyslu, že kontrolovali některé sociální a náboženské funkce. Rozhodovali o většině rituálů a obřadů, kontrolovali některé výměny mezi skupinami. V žádné z těchto společností nebyl etnograficky doložen matriarchát. Oproti složitějším společnostem převládalo ve skupinách ovzduší neformální a rovnostářské spolupráce a solidarity.

Skupiny se většinou organizovaly na příbuzenském principu. S jistou nadsázkou je možné říci, že každá skupina byla ve skutečnosti jakási rozšířená rodina. Sňatky se neuzavíraly uvnitř skupiny, ale obvykle mezi skupinami navzájem. Složitá příbuzenská struktura byla výsledkem sňatkové činnosti a podléhala přísně prosazovaným pravidlům. Muži měli sklon k polygynii, někteří mohli mít více než jednu ženu, ale byla to vždy spíše výjimka. Neznámá nebyla ani polyandrie, obrácená situace, kdy žena měla více než jednoho muže.

Hledejme tedy pro naše účely kulturu, která vykazovala ještě nedávno těchto pět rysů.

Biologové nám mohou namítnout, že dějiny lidského druhu jsou vedeny předcházející biologickou evolucí celého rodu *Homo*, která trvala zhruba pět či šest milionů let. Bohužel z doby, kdy se lidská přirozenost geneticky formovala, žádné údaje pochopitelně nemáme. Jediné hmatatelné údaje, jež máme k dispozici, jsou etnogra-

fické záznamy. Díky nim můžeme zkoumat přežívající společnosti, jejichž kulturní a sociální praktiky se blíží těm, které převládaly kdysi v pravěku. Jde o taková etnika, jakými byli donedávna australská domorodci, sběrači a lovci z polopouště Kalahari, východofričtí Hadzové, Negrité z Andamanských ostrovů a snad i zapomenuté kmeny ještě kdesi v Amazonii či na Nové Guineji. Vesměs se jedná o etnika, která si do nedávných dob zachovala způsob života, o jehož trvání se může hovořit ve stovkách až tisících let. Bez přehánění lze říci, že v jejich případech šlo o poslední svědky pravěku, kteří přežili až do počátku druhé poloviny 20. století.

Ale který z těchto národů si zvolit jako modelovou kulturu, na níž bychom mohli ukázat, jak vznikala lidská domácnost?

Bezesporu musí jít o takovou společnost sběračů a lovců, která nejenže odpovídá našemu modelu, ale o které také platí, že se dožila poměrně nedávné doby bez rušivých vlivů naší civilizace, a přitom zažila dostatečně dlouhý, samostatný život bez kontaktů s vnějšími kulturami. Vezmeme-li v úvahu, že náš druh se na světě vyskytuje oněch 200 tisíc let, kdy se jeho první skupiny objevily v Africe, pak mu trvalo více než polovinu doby, než se vůbec vydal ze své africké kolébky. Logické by tedy bylo začít hledat právě v Africe. Ale tento kontinent prošel poměrně bouřlivým etnickým a kulturním vývojem, takže přeživší kultury sběračů a lovců se tam dají spočítat ani ne na prstech jedné ruky. Naproti tomu taková Austrálie po svém dávném osídlení žila nerušeně autonomním životem neuvěřitelně dlouhou dobu.

Vydejme se proto tímto směrem. Všechno začalo v minulých geologických dobách, v pleistocénu. Proces *out of Africa*, „ven z Afriky“, tedy pohyb biologicky moderních lidí ven z jejich africké domoviny, začal zřejmě někdy před 80 tisíci lety. Tito první kočovníci prošli úzkým levantským hrdlem do Eurasie a podél východních břehů největšího kontinentu se dostali v době zemského zalednění, které začalo před 43 tisíci lety, až na jeho samý okraj do země *Sunda*, kterou tehdy tvořil Malajský poloostrov, Velké Sundy (Sumatra,

Jáva, Borneo, Celebes) a Filipíny. Na této trase prvních asijských kolonistů můžeme ještě dnes nalézt zbytky jejich potomků, kam patří Védové z Ceylonu, původní horské kmeny z jižní Indie, Negrité z Andamanských ostrovů, Sakajové z Malajského poloostrova, skupiny žijící na Celebesu a archeologicky doložení původní obyvatelé Jávy.

V té době byla úroveň hladiny moře o téměř sto metrů níže, takže pevnina zasahovala mnohem dále než v posledních 10 tisíci letech. Naproti zemi Sunda ležela druhá pevninská masa zvaná *Sahul*, kterou dohromady tvořily dnešní Austrálie, Nová Guinea a Tasmánie. Obě pevniny rozdělovaly mořské úžiny, přes které se nově příchozí mohli dostat ze země Sunda do země Sahul. Po mělkém moři mohli lidé přeloukat kratší vzdálenosti mezi oběma pevninami. V každém případě platí, že Austrálie byla osídlena původním obyvatelstvem pouze jednou, a pozitivně víme, že tam lidé žili již před 32 až 23 tisíci lety.¹³

Pomalý proces osídlení země Sahul trval mnoho staletí, po která se skupiny sběračů a lovců pohybovaly sem a tam v celé této oblasti. Ze sahulského pobřeží se mohly malé skupiny docela rychle šířit dále do nitra dnešního australského kontinentu, kde nacházely panenskou přírodu, a tudíž vhodné prostředí pro sběračské řemeslo. Jisté je, že tito lidé před 32 až 23 tisíci lety už tvořili izolovanou genetickou skupinu. Pro lepší přehled si tyto údaje vložme do tabulky 2/2.

Tabulka 2/2: Proces osídlování Austrálie			
Před	Odkud	Lidé	Kam
80 tisíci lety	Afrika	Afričané	Eurasie
32 tisíci lety	Eurasie	Austrálci	Austrálie, Nová Guinea
241 roky	Evropa	Angličané	Austrálie

V tabulce 2/2 vidíme, že až do roku 1770 žili obyvatelé původního Sahulu zcela odloučení od ostatního světa. Austrálie se tak stala historickou „konzervou“ ve dvojitým smyslu: nejprve se v ní uchovala starodávná fauna představovaná vačnatci, podruhé pak v ní uvízli původní kočovníci, kteří se tam dostali až z Afriky a kteří na území bývalého Sahulu nerušeně žili přinejmenším 23 až 30 tisíc let.

Austrálci, jak budeme australským domorodcům říkat, jsou tak pravděpodobně nejstarší lidskou rasou, neboť jde o výsledek velmi staré kulturní kolonizace. Nevíme sice, jak dlouho jim trvalo obsadit celý kontinent, ale víme, že po celou tuto dobu zůstali věrní své paleolitické kultuře. Dokonce australské skalní umění, dochované zejména v Arnhemské zemi na severu Austrálie, zobrazuje některé pleistocénní živočichy, kteří už dávno na kontinentu vymřeli. Pro nás jejich kultura splňuje všechny předpoklady, abychom ji mohli úspěšně použít do našeho modelu, na němž si ukážeme, jak vznikaly lidské domácnosti.

Ačkoliv evropská kolonizace Austrálie začala před více než dvěma sty lety, etnografické prameny o životě domorodců nejsou tak bohaté jako třeba v případě indiánských kultur. Bylo to způsobené tím, že angličtí kolonisté se k nim chovali ještě drsněji, než zacházeli Evropané, hledající štěstí v Novém světě, s Indiány. Nechme se tedy vést jedním vyprávěním o původních obyvatelích Austrálie, abychom mohli této prastaré kultuře alespoň trochu porozumět.¹⁴

Chceme-li si udělat představu o rozmanitosti australského osídlení, vezměme jako základní nástroj kulturního rozlišení počet domorodých jazyků, které se dochovaly do 20. století. Uvádí se počet přesahující pět set odlišných jazyků a dialektů. Co je však podstatné, všechny doložené jazyky patřily k jedné lingvistické skupině, což svědčí jednak o společném původu těchto lidí a jednak o jejich dlouhodobé izolaci na tomto kontinentu. Na jedné straně tedy genetická a jazyková jednota a na straně druhé kulturní pestrost, způsobená zřejmě různými přírodními podmínkami, v nichž se Austrálci pohybovali.

Ale stačí to k vysvětlení?

V Austrálii každý jazyk reprezentoval jedno etnikum nebo, chcete-li, jeden kmen. Ten představoval skupinu lidí, kteří obsadili a vlastnili určité území, na němž lovíli zvěř a sbírali potravu, a hlásili se ke společnému genealogickému původu. Kmenová území byla stanovena tradičně podle nějakých přírodních znaků, často nebylo možné přesně stanovit, kterému kmeni území patří, a to z jednoduchého důvodu, že to nebylo považováno za tak důležité. Kmenové území představovalo pro Australce jejich domov, na něm se cítili být doma, ostatně jiná kmenová území obvykle nenavštěvovali, i když mezikmenová setkání se pravidelně uskutečňovala.

Právě ta měla velký význam pro šíření různých zvyků a modifikací v sociálních pravidlech, jakými byly systémy příbuzenských vztahů, totemické organizace, různé typy obřadů jako iniciace nebo pohřební rity. Podstatné bylo, že se členové jednoho kmene navzájem znali, mluvili stejným jazykem, uznávali stejná pravidla soužití a měli své vlastní obřady, mýty a víru. Mytologie vyprávěla o předcích a hrdinech, kteří cestovali světem, prováděli své hrdinské činy a známé rituály a nakonec se usídlili právě na daném území. Tak bychom mohli tímto stylem pokračovat dál.

Abychom si však udělali v našem modelu pořádek, postavíme jeho kostru na oněch rysech, o kterých si myslíme, že jsou společné pro všechna etnika sběračů a lovců.

Australští sběrači potravy a lovci drobné zvěře se pomalu pohybovali krajinou při hledání zdrojů vody a území nabízejícího obživy. Skupiny těchto obyvatel převážně suchých oblastí vnitrozemí byly malé a izolované po mnoho měsíců v roce, někdy, za špatných klimatických podmínek, i déle. To byl důsledek australských přírodních podmínek, jež spočívaly v dlouhodobém suchu, které limitovalo velikost a pohyblivost skupin v prostoru. Výjimkou byla východní část Queenslandu, kde se zachovaly zbytky tropických pralesů. V každodenním životě skutečnou politickou a hospodářskou jednotkou nebyl kmen, ale **lokální skupina**. Ta se obvykle

označovala podle nějakého významného přírodního znaku, jenž se vyskytoval na kmenovém území, nebo svůj název odvozovala z nějaké totemické či historické souvislosti.

Většinou šlo o skupinu, jejíž členové byli navzájem spřízněni v mužské nebo ženské linii, včetně žen a mužů pocházejících z jiných skupin, a hlásili se k nějakému dávnému předku. Ale hlavním důvodem bylo, že duchové všech příslušníků se po ukončení své tělesné existence vraceli na toto území. Tak byla každá osoba spjata se svou zemí, protože to byl domov jejího ducha. A protože duchové všech členů skupiny pocházeli z původních mytických duchů daného kmenového území, byli lidé na něm žijící spojeni se svou zemí hlouběji než v případě genealogické příbuznosti. Vysvětlení pro takové chování tedy vycházelo z mytologické minulosti, proto bylo při obřadech nutné osobně se účastnit hrdinských skutků duchů předků, kteří kdysi touto krajinou prošli a zanechávali zde různé rituální a spirituální prostředky.

Základní **obrana území** a osazenstva lokální skupiny se z fyzické ochrany přenášela i do rituální oblasti. Obřady se konaly povětšinou ve zvláštních táborech a ženy v nich hrály obvykle druhotnou úlohu, s výjimkou speciálních ženských ritů. Muži, aby mohli vykonávat slavnosti, se museli odebrat na tajné místo, kde trávili hodiny, dny, ale třeba i týdny tím, že zpívali, prováděli obřady, jedli a spali. Můžeme v podstatě říci, že vykonávání rituálů mělo velký psychologický význam, neboť po návratu do tábora se muži cítili svěží na duchu i na těle. Ženské obřady probíhaly obdobně a byly spojeny s celou řadou tabu, pouze se více tančilo a zpívalo; ve zpěvech si ženy přály nové milence, ale zároveň také, aby jejich muži byli počestní a žádostiví.

Posvátné rituály tak probíhaly na třech různých úrovních: jedny byly pouze pro zasvěcené muže, jiné se konaly zcela v režii žen a některé na úrovni celého tábora. Většina mýtů, které se při obřadech vypravovaly či hrály, popisovala život dávných hrdinů a předků z dob, kdy ještě existovala věčnost; této době říkali Aus-

trálci velice poeticky „doba snění“. Obřady přechodu – iniciace a pohřby – byly velkými slavnostmi, jichž se účastnily celé kmeny a které se velmi pečlivě připravovaly dlouhou dobu. Jejich hlavním posláním bylo potvrdit význam jedince pro kmen, vyzdvihnout jeho pozitivní sociální úlohu a zajistit mu respekt uvnitř kmene v případě iniciace mladého člověka nebo vymezit jeho místo mezi předky z „doby snění“ v případě úmrtí.

Zvláštní australskou institucí byl **totemismus**. Šlo o více než o mechanismus upravující sociální strukturu společnosti. Byl to spíše náhled na svět, přírodu a domorodý život, který vycházel ze sociálního uspořádání a mytologie; byl to systém, jenž inspiroval rituální činnosti a spojoval současníky s předky. Byl to způsob, jakým místní lidé vtahovali přírodu do sociálního a rituálního života, jak prostřednictvím slavností ovlivňovali hojnost potravy a vody jako zdrojů obživy, jak se chránili před nebezpečím a jak pronikali do budoucnosti.

Hlavním rysem totemismu byl vztah mezi jednotlivcem nebo skupinou a přírodními objekty či druhy, na jehož základě docházelo k pojmenování lidí jménem jejich totemu. Totemické jevy bylo možné rozdělovat podle formy a funkce. Formou lze rozumět způsob, jakým byly totémy rozdělovány mezi členy kmene, čili jak se vytvářely totemické skupiny – těmi mohly být poloviny (moiety), ale také klany nebo jenom pohlaví. Funkcí potom byla úloha, již totémy měly ve společnosti – jak pomáhaly regulovat sňatky, zachovávat morální a sociální pravidla nebo napomáhat psychologickým podmínkám života. Ale v každém případě australský totemismus představoval spojení mezi každodenní existencí domorodé společnosti a tajným životem mýtů a rituálů.

Všichni Australáci byli sběrači a lovci. Neznali žádnou formu pěstování rostlin nebo chování zvířat a neexistuje žádný důkaz z minulosti, že tomu tak někdy bylo. Proto důležitým úkolem každé lokální skupiny byla **demografická stabilita**. To ale neznamená, že by jejich život představoval strastiplnou existenci, přestože Aus-

trálie nebyla žádnou zemí oplývající „mlékem a strdím“. Původní Australané obsadili všechny části kontinentu včetně těch nejméně pohostinných a přizpůsobili se zdejšími podmínkami, takže vytvořili s přírodou dokonalou rovnováhu. Tak byli schopní rok za rokem, v dobrých i zlých časech, přežít v relativním dostatku díky třem vlastnostem nutným pro dokonalou adaptaci na přírodní podmínky: měli skvělou inteligenci, technologickou zdatnost a vhodné psychologické vlastnosti.

To, co na Austráliích imponuje především, byla šíře a hloubka jejich znalostí životního prostředí, jež jim napomáhaly v hledání obživy. Museli znát všechno, co se na jejich území v přírodě vyskytovalo, aby dovedli rozlišit, co je dobré k jídlu a co není; museli vědět, jak získat svou rozmanitou potravu, využívající kmenového dědictví na základě dokonalých znalostí z biologie, geografie a klimatologie. Museli umět vyrábět nezbytné nástroje a výbavu pro získávání potravin, museli ovládat pracovní postupy, jak získat různé hlízy, ořechy a bulvy vhodné pro další zpracování, museli vědět co, kdy a kde lze sklízet nebo jakou zvěř lovit. Příroda vytvářela pro místní lidi systém, v němž byly všechny druhy a jevy navzájem propojeny v čase i v prostoru. Zjevení hvězdy, ptáka nebo květu se stalo důležitým znakem pro nějakou přírodní událost: pro začátek dešťů, pro lov ryb, pro hojnost některých zvířat nebo plazů, pro sklizeň jamů nebo podzemních ořechů či pro dozrávání ovoce.

Pochopitelně všechny tyto znalosti přírodního prostředí, jako byly životní cykly, zvyky a reakce zvířat, ryb, hmyzu, ptáků a rostlin na daném kmenovém území, znamenaly pro tyto sběrače a lovce základní objem vědomostí nezbytných pro jejich život. Příroda pro ně od dětství představovala pomyslnou knihu, v níž si četli a nad kterou také přemýšleli. K tomu, aby byli tito lidé schopni využívat darů okolní přírody, však nestačily jenom intelektuální znalosti, museli také umět vyrábět a používat nástroje. Domorodci věřili, že duchové ještě nenarozených lidí již žili v heroických dobách a čas od času se reinkarovali do lidské bytosti, takže duchové čle-

nů kmene stejně jako duchové přírodních druhů se střetávali s mytickými předky a hrdiny na jejich cestě po světě. A od nich znali všechny své dovednosti.

Austrálci byli nomádi, putovali po svém kmenovém území a hledali potravu. Jak už bylo řečeno, nebyl to pohyb bezradných lidí, ale cílevědomé putování krajem, který dobře znali a věděli, co kde najít pro uspokojení svých potřeb. Mužové cestovali nalehko, vybaveni pouze oštěpy, vrhacími tyčemi nebo bumerangy, připraveni kdykoliv s pomocí těchto zbraní zasáhnout. Ženy je následovaly s dětmi a nůšemi, v nichž byly uloženy dřevěné mísy a hole na rytí, jež sloužily k vyhrabávání potravy ze země nebo k lovu malých zvířat, ale také dřívka na rozdělání ohně. Jak vidno, nevlastnili toho mnoho, ale stačilo jim to k pohodovému životu.

Tento výčet osobního vlastnictví nástrojů a výbavy zároveň napovídá, jak probíhala přirozená **dělba práce** mezi muži a ženami. Členové žijící pohromadě v jedné skupině se pomalu pohybovali kolem základního tábora. Ale lovy na klokana, *wallaby* nebo emu mohly být zdlouhavé a únavné, vyžadující velkou trpělivost, sebeovládání a sebejistotu. Lovci postupovali pomalu, často s tělem pomalovaným hlinkou, se zbraní v ruce, sledující stopy zvěře nebo ptáka. V případě neúspěchu museli celý lov podnikat znovu, počínaje novým stopováním zvěře, dlouhým pronásledováním, pomalým přibližováním se k ní a konečným útokem. Výbava se lišila podle různých oblastí a podle toho, co se lovalo nebo sbíralo, ale také podle toho, jaký materiál byl k dispozici nebo jaký bylo možné získat výměnou se sousedy. Austrálci jako poslední lidé paleolitu vyráběli kamenné nože, dláta a sekery, stejně jako hroty oštěpů, jež se připevňovaly pomocí gumové prskyřice.

K výrobě zbraní a nástrojů bylo třeba dosti velké zručnosti, ale vrcholem dovednosti byla výroba dlabaných člunů. Stavění chýší bylo v Austrálii vzácné; ve vlhčích oblastech sloužily hlavně jako ochrana proti bodavému hmyzu. Výtvarné nadání se projevovalo malováním a kreslením na lidské tělo, případně ornamentálním či

realistickým zobrazováním na kůru; je také známo skalní umění, zejména z Arnhemské země, kde tamní umělci dokázali znázorňovat zvířecí i lidské postavy na skalní stěny. Bylo to umění možná starší než známé výjevy ze slavných evropských jeskyní z franko-kantabrijské oblasti.¹⁵ Malé množství předmětů v osobním vlastnictví, absence oděvů a vzácné stavby přístřeší jsou charakteristickými znaky materiálního života australských sběračů a lovců.

Základní sociální jednotkou každé skupiny byla **nukleární rodina**, a to jak po stránce formální, tak funkční. Sestávala vždy z muže, ženy a jejich dětí. Jak za chvíli uvidíme na konkrétních příkladech, manželství nebylo možné uzavírat libovolně, ale vztahovala se k němu stálá pravidla podléhající příbuzenským či jiným zvykům. Na základě těchto pravidel se také stanovil sociální a náboženský statut pro děti pocházející z manželského páru; děti obvykle po svém otci dědily příslušnost k lokální skupině a po své matce členství k sociální skupině (k polovině, klanu nebo totému). Ale tato pravidla nebyla nijak rigidní, v mnoha případech tomu bylo i obráceně.

Toto dělení významným způsobem ovlivňovalo pravidla uzavírání sňatků, jak o tom budeme ještě hovořit. Důležitou úlohou rodiny byla výchova dětí, které se učily nejen základním dovednostem praktického života, ale rovněž sociálnímu chování. Co je však podstatné, australská rodina byla také samostatnou ekonomickou jednotkou; byla domácností, v níž se oba partneři starali o to, jak získat a zpracovat všechno, co spolu s dětmi potřebovali ke každodennímu životu. Někdy se stávalo, že dvě nebo více rodin ze stejné nebo odlišné lokální skupiny lovily a sbíraly potravu společně. Ve všech případech však zůstávala zachována základní dělba činností mezi muži a ženami.

Ukažme si nyní, jak příbuzenská pravidla fungovala v této modelové kultuře.

Hned na začátku je vhodné upozornit na to, že příbuzenské vztahy u přírodních národů byly podstatně složitější, než jak je známe my. Vztahy příbuzenství prostupovaly celou společností a překračovaly i hranice jakéhokoliv kmene. V praxi to znamenalo, že každý jedinec, jenž přicházel do styku s jinou osobou, byl považován za příbuzného a druh vztahu mezi dvěma osobami bylo možné identifikovat. To mělo svou důležitost, protože právě na základě příbuzenského vztahu se vytvářela základní pravidla chování uvnitř společnosti.

Systém australského příbuzenství stál na čtyřech principech, se kterými je dobré se seznámit.

Nejprve se lidé dělili podle toho, zda šlo o **pokrevní** příbuzné (prarodiče, rodiče, děti, vnuci, sourozenci, bratrance), nebo o příbuzenství založené na základě sňatku (tchán, tchyně, zeť, snacha, švagr, švagrová); v tomto případě šlo o příbuzné **spřízněné**, pro něž má angličtina výraz „*in law*“ a francouzština podle pohlaví „*beau*“ nebo „*belle*“. V každé širší rodině platily pokrevní vztahy zahrnující pět věkových skupin: prarodiče, rodiče, sourozenci, děti a vnuci. V tom se Australci nelišili od nás.

A teď pozor!

Změna nastala v případě druhého principu, který sledoval postavení sourozenců matky a otce a jejich dětí: tak sestra matky a bratr otce byli klasifikováni jako „rodiče“; jejich potomci proto neměli pro generaci rodičů postavení synovců a neteří, ale byli klasifikováni jako „synové“ a „dcery“. Což zároveň znamenalo, že na úrovni své generace se nepovažovali za bratrance a sestřenice, ale za „bratry“ a „sestry“. Všichni tito příbuzní se nazývají **paralelní**, protože buď byli stejného pohlaví (matka a její sestra či otec a jeho bratr), nebo byli jejich potomky. Ti všichni tvořili kategorii příbuzných, s nimiž nebylo obvykle možné uzavírat sňatky, což znamená, že na ně byl rozšířen zákaz incestu. Ukažme si to pro přehled v tabulce 2/3.

Generace	Klasifikace	Obecné označení	Naše označení
rodiče	„otec“	bratr otce	strýc
	„matka“	sestra matky	teta
děti	„syn“	syn bratra otce	synovec
	„dcera“	dcera sestry matky	neteř
vrstevníci	„bratr“	syn bratra otce	bratranec
	„sestra“	dcera sestry matky	sestřenice

Z tabulky 2/3 je patrné, že klasifikace paralelních příbuzných, tedy australská terminologie příbuzenství, se lišila od té naší.

Třetí princip, jak za chvíli uvidíme, byl naopak velice důležitý pro uzavírání sňatků. Stanovil postavení nám známých příbuzných: strýců, tet, synovců, neteří, bratranců a sestřenic. V tomto případě měl bratr matky pro její děti postavení „strýce“ a sestra otce potom byla pro jeho děti „teta“. Pro děti strýce a tety platilo, že byly pro generaci rodičů považovány za „synovce“ a „neteře“ a ve své generaci potom za „bratrance“ a „sestřenice“. Všichni tito příbuzní se nazývají **křížoví**, protože buď byli odlišného pohlaví (matka a její bratr či otec a jeho sestra), nebo byli jejich potomky. Ukažme si to opět v tabulce 2/4.

Generace	Klasifikace	Obecné označení	Naše označení
rodiče	„strýc“	bratr matky	strýc
	„teta“	sestra otce	teta
děti	„synovec“	syn bratra matky	synovec
	„neteř“	dcera sestry otce	neteř
vrstevníci	„bratranec“	syn bratra matky	bratranec
	„sestřenice“	dcera sestry otce	sestřenice

Z tabulky 2/4 je patrné, že klasifikace křížových příbuzných, tedy australská terminologie příbuzenství, byla stejná jako naše.

A nyní to nejdůležitější pro náš výklad.

Čtvrtý princip příbuzenství vyplýval ze vztahů, jež vznikaly mezi příbuznými osobami spřízněním, tedy na základě uzavření sňatku. Klasické australské systémy příbuzenství vycházely z toho, že komunita se v zásadě dělila na dvě poloviny (moiety), označme je A a B. Víme už, že tomuto uspořádání se říkalo **duální organizace**. Jejich společnou myšlenkou bylo velice jednoduché sňatkové pravidlo; jestliže si muž z poloviny A mohl vzít ženu z poloviny B, potom muž z poloviny B si musel vzít za manželku ženu z poloviny A. Ukažme si toto pravidlo pro pochopení dalšího výkladu v tabulce 2/5. Abychom mohli odlišit pohlaví, budeme mužské pohlaví vždy označovat velkým písmenem a ženské pohlaví malým písmenem.

Tabulka 2/5: Sňatky v duální organizaci		
Muž z poloviny	si musel vzít	ženu z poloviny
A		b
B		a

Z tabulky 2/5 je tedy patrné, že šlo skutečně o jednoduché pravidlo exogamie a zároveň o pravidlo prosté reciprocit, kdy byla pravidla sňatku zcela indiferentní vůči pohlaví partnerů.

Jestliže však existovaly dvě lokální skupiny, žijící každá na svém území, které dodržovaly pravidlo exogamie dvou polovin, potom, aby se mohly tyto dvě lokální skupiny navzájem propojit vzájemnými sňatky, si každý jedinec musel nalézt svého životního partnera nejen ve druhé polovině, ale také v jiné lokální skupině, než kam sám patřil.¹⁶ Tak dostaneme dvě poloviny A a B a dvě lokální skupiny 1 a 2; tento systém potom tvořily čtyři **sekce**, které můžeme označit A1, A2, B1, B2. Jak vypadaly sňatky v takovém případě, ukazuje tabulka 2/6.

Tabulka 2/6: Sňatky v systému čtyř sekcí		
Muž ze sekce	si musel vzít	ženu ze sekce
A1		b2
A2		b1
B1		a2
B2		a1

Od tohoto systému, znázorněného v tabulce 2/6, pak můžeme přejít k ještě složitějšímu typu, kdy vedle dvou polovin A a B existovaly čtyři lokální skupiny 1, 2, 3, 4. Potom tento systém tvořily **podsekce**, kterých bylo osm: A1 až A4 a B1 až B4. A rovněž platilo pravidlo, že si každý jedinec musel najít svého životního partnera nejen ve druhé polovině, ale také v jiné lokální skupině, než kam sám patřil. Opět si ukážeme v tabulce 2/7, jak takové sňatky vypadaly.

Tabulka 2/7: Sňatky v systému osmi podsekcí		
Muž z podsekcce	si musel vzít	ženu z podsekcce
A1		b2
A2		b3
A3		b4
A4		b1
B1		a4
B2		a1
B3		a2
B4		a3

Za chvíli uvidíme, proč tento systém preferoval sňatky, které vidíme v tabulce 2/7. Poloviny, sekce a podsekce tvořily **sňatkové třídy** a byly páteří australské společnosti. Tato organizace výměny partnerů za účelem sňatku ale mohla fungovat jen tehdy, jestliže po-

čet sňatkových tříd byl násobkem dvou (dva, čtyři, osm). Šlo tedy obecně o binární systém, který rozvíjel dvojkovou řadu: 2^1 , 2^2 , 2^3 .

Podobně jako všechny australské jazyky patřily k jedné jazykové skupině, také příbuzenské systémy si byly podobné. Typy sňatků byly založeny na obdobných principech, i když mezi nimi byly zajímavé a významné rozdíly. Nejjednodušším případem uzavírání sňatků byl vzájemný sňatek křížových příbuzných, tedy „bratranců“ a „sestřenic“, podle australské terminologie; jestliže šlo o **matrilaterální** sňatek (syn si vzal za ženu dceru bratra matky), potom tchán ženicha byl jeho „strýc“ a tchyní nevěsty byla její „teta“; jestliže šlo o **patrilaterální** sňatek (syn se oženil s dcerou sestry otce), pak tchyní ženicha byla jeho „teta“ a tchánem nevěsty byl její „strýc“.

Těmto sňatkům (a případně ještě sňatku „strýce“ s „neteří“ podle australské terminologie, což byl také sňatek křížových příbuzných) byla v mnoha případech dáována přednost před jinými možnými sňatky. Jestliže ovšem nebyly tyto sňatky předepsány jako preferované, mohla přijít na řadu mnohem složitější pravidla uzavírání sňatků. V každém případě množství uzavíratelných sňatků bylo omezené na předepsaná pravidla, jejichž modelové situace můžeme pojmenovat podle etnograficky dobře popsanych kmenů, jež žily v severozápadní Austrálii. Názvy těchto kmenů byly *Kariera*, *Aran-da*, *Murndžin* a *Karadžeri*. Neomezíme se ale pouze na sňatková pravidla, nýbrž budeme sledovat i hru generací vyplývající z těchto pravidel. Půjde tedy o pohled „z vrcholu mohyly“.

MODELY PŘÍBUZENSTVÍ

MODEL KARIERA

Tento model vycházel z rozdělení komunity na čtyři sňatkové třídy, které jsme už dříve nazvali sekce. Víme už, že v tomto případě se komunita dělila na dvě poloviny (moiety) a zároveň na dvě lokální skupiny.¹⁷ A platilo, že jak poloviny, tak lokální skupiny byly exogamní; každý si musel vzít za ženu či muže někoho z jiné poloviny a skupiny, než kam sám patřil. Jestliže označíme poloviny písmeny **A** a **B**, pak platilo, že muž z poloviny **A** si musel vzít ženu z poloviny **B** a naopak. Ale kam patřily jejich děti? Podívejme se na tabulku 2/8.

Jestliže si muž z poloviny	vzal ženu z poloviny	jejich děti patřily do poloviny
A	b	B nebo b
B	a	A nebo a

Z tabulky 2/8 je patrné, že děti ze sňatků *Kariera* patřily do poloviny matky, čili pravidlo **příslušnosti** k polovině bylo **matrilineární**, neboť se řídilo tím, ke které polovině patřila matka.

Až potud je to jednoduché. Jestliže lokální skupiny označíme opět číslicemi **1** a **2**, pak platilo, že muž z lokální skupiny **1** si musel vzít ženu z lokální skupiny **2** a naopak. A víme už, že kombinací polovin a lokálních skupin dostaneme **čtyři sekce**, které můžeme označit **A1**, **A2**, **B1** a **B2**. Tyto čtyři sekce představovaly čtyři sňatkové třídy, které měly svá jména. Podívejme se na tabulku 2/9, kde je znázorněno, jak tyto sňatky fungovaly.

Tabulka 2/9: Patrilokální pravidlo usídlení		
Jestliže si muž ze sekce	vzal ženu ze sekce	jejich děti patřily do sekce
A1	b2	B1 nebo b1
A2	b1	B2 nebo b2
B1	a2	A1 nebo a1
B2	a1	A2 nebo a2

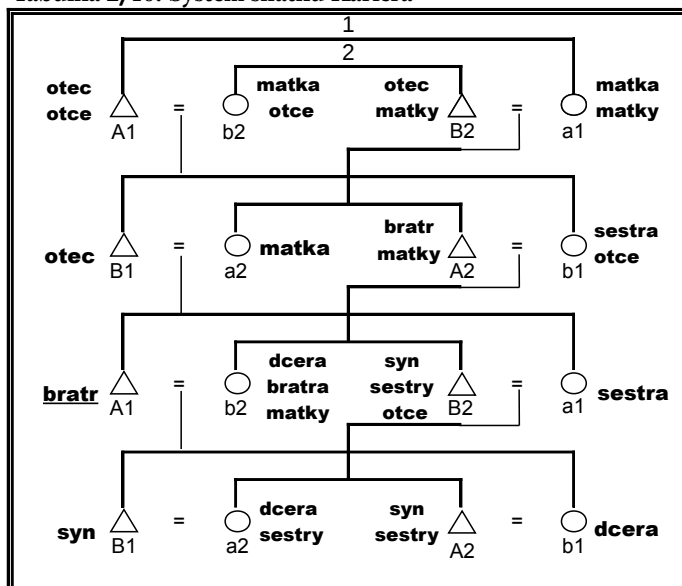
Z tabulky 2/9 je patrné, že děti ze sňatků *Kariera* patřily do lokální skupiny otce, čili pravidlo **usídlení** bylo **patrilokální**, neboť se řídilo podle toho, kde sídlil otec. Toto pravidlo znamenalo, že se žena po sňatku stěhovala do lokální skupiny svého muže, kam poté patřily i jejich děti. Z tabulky je rovněž zřejmé, že každá lokální skupina obsahovala dvě sňatkové třídy: skupina 1 třídy A1 a B1, skupina 2 třídy A2 a B2, a tudíž v každé skupině zůstala zachována opozice polovin A a B.

V modelu *Kariera* bylo tedy zachováno pravidlo reciprocit jak mezi dvěma polovinami, tak mezi dvěma lokálními skupinami, protože se mezi nimi navzájem vyměňovali partneři vhodní pro sňatek. Tuto reciprocitu zajišťovalo matrilineární pravidlo příslušnosti k polovině a patrilokální pravidlo usídlení.

Ždá se to pro nás složitě?

Možná, ale dá se to rychle pochopit. Ostatně podívejme se na tabulku 2/10, kde použijeme nové symboly: trojúhelníky znázorňují muže, kolečka ženy, rovníčka symbolizují sňatky a čáry spojují sourozence. U každé osoby v diagramu je uvedeno označení poloviny a lokální skupiny, takže máme provázané informace mezi tabulkami 2/9 a 2/10, abychom se v tomto modelu neztratili.

Tabulka 2/10: Systém sňatků Kariera

V tabulce 2/10 vidíme, jak tyto sňatky fungovaly při pohledu „z vrcholu mohyly“, neboť zde máme posloupnost sňatků čtyř generací: prarodičů, rodičů, dětí a vnuků. Pojmenování příbuzných (tučné písmo) vychází z obecné příbuzenské terminologie¹⁸ a je orientováno k osobě bratra. Tento model budeme pokládat za základní a v dalších diagramech budeme hledat tyto příbuzné z modelu *Kariera*, abychom měli stejnou příbuzenskou základnu pro srovnávání všech čtyř modelů.

Model *Kariera* v sobě zahrnoval dvě duální organizace; podle jedné rozděloval členy komunity na dvě poloviny (moiety) a podle druhé potom rozděloval partnery na preferované a zakázané. První jsme si již ukázali v tabulkách 2/5 nebo 2/8 a druhá rozdělovala do dvou polovin bratrance a sestřenice podle pohlaví jejich rodičů; jestliže bratr a sestra, v tabulce 2/10 označení A1 a a1, patřili do poloviny A, potom z jejich generace do poloviny A náležely ještě děti bratra otce a děti sestry matky. To byli oni paralelní bratřanci

a sestřenice, klasifikovaní v tabulce 2/3 jako „bratr“ a „sestra“. Tito příbuzní byli pro sňatek **zakázání**, protože na ně byl rozšířen zákaz incestu.

Naproti tomu, jestliže bratr a sestra, v tabulce 2/10 označení **A1** a **a1**, patřili do poloviny **A**, potom z jejich generace do opačné poloviny **B** náležely děti bratra matky a sestry otce. To byli oni křížoví bratrance a sestřenice, klasifikovaní v tabulce 2/4 jako „bratranec“ a „sestřenice“. Tito příbuzní byli pro sňatek **preferovaní** a v tabulce 2/10 jsou označení jako syn sestry otce **B2** a dcera bratra matky **b2**.

V modelu *Kariera* byla tedy zachována jak exogamie polovin a lokálních skupin, tak přes zdánlivou složitost i pravidlo reciprocity. To se dařilo díky sňatkům, kdy si dva páry sourozenců navzájem vyměnily partnery pro účel sňatku; bratr **A1** si vzal sestru „bratrance“ **b2** a sestra **a1** si vzala bratra „sestřenice“ **B2**. Pokrevní příbuzní (bratrance a sestřenice) se stali i příbuznými spřízněnými (z bratranců se stali švagři, ze sestřenic švagrové).

Pozoruhodné na modelu sňatků *Kariera* je to, že na začátku stály pouhé dvě rodiny, které byly schopné zajistit nekonečný řetězec sňatků (viz čísla 1 a 2 v záhlaví diagramu v tabulce 2/10). Proč tomu tak bylo, vyplývá ze skutečnosti, že v modelu *Kariera* dávali Australci přednost sňatkům mezi dvěma páry sourozenců.

Výjimečný význam těchto sňatků neplynul pouze ze zachování pravidla reciprocity, ale spočíval v rozdělení partnerů na preferované a zakázané, jež se týkalo kategorie příbuzných, kteří byli z hlediska biologického zaměnitelní. Neboť jak pro křížové, tak pro paralelní příbuzné platilo, jestliže sourozenci měli vždy 1/2 genů společných s matkou a 1/2 genů s otcem, potom měli 1/4 genů společných se sourozenci rodičů (s tetou a strýcem), ale pouze 1/8 genů s jejich potomky (se sestřenicí a bratrance). Abychom předešli případným nedorozuměním, je třeba zdůraznit, že podle nedávného rozboru sňatky bratranců a sestřenic nevedly k nějakému vážnějšímu genetickému poškození, potud bylo vše v pořádku.¹⁹

Vidíme tedy, že Australci v modelu *Kariera* rozšířili zákaz incestu z jeho **biologické** podstaty (zákaz sňatku mezi skutečnými bratry a sestrami) na **kulturní** pravidlo zakazující rovněž sňatky mezi paralelními bratřenci a sestřenicemi, neboť ti byli klasifikováni jako „bratři“ a „sestry“. Obliba duální organizace mezi přírodními národy pramenila z toho, že její nepřesnost byla vyvážena její jednoduchostí.²⁰

MODEL ARANDA

Tento model vycházel z rozdělení komunity na osm sňatkových tříd, které jsme už dříve nazvali podsekcemi. V tomto případě se komunita dělila na dvě poloviny (moiety) a zároveň na čtyři lokální skupiny.²¹ A platilo, že jak poloviny, tak lokální skupiny byly exogamní. Jestliže označíme poloviny písmeny A a B, pak platilo, že muž z poloviny A si musel vzít ženu z poloviny B a naopak. Takže v případě polovin platilo totéž, co jsme již viděli v tabulce 2/8, také děti ze sňatků *Aranda* patřily do poloviny matky, čili pravidlo **příslušnosti** k polovině bylo **matrilinéární**.

Až potud je to jednoduché. Nyní vezmeme v potaz čtyři lokální skupiny. Jestliže je označíme číslicemi 1 až 4, pak platilo, že muž z lokální skupiny 1 si musel vzít ženu z lokální skupiny 2, ale už neplatil opak, protože muž z lokální skupiny 2 si musel vzít ženu z lokální skupiny 3. Vidíme tedy, že systém již fungoval poněkud jinak než v případě čtyř sekcí. Víme už, že kombinací polovin a lokálních skupin dostaneme **osm podsekcí**, které můžeme označit A1 až A4, B1 až B4. Tyto podsekcce představovaly osm sňatkových tříd, které měly svá jména. Jak tedy tento model fungoval, ukazuje tabulka 2/11.

Tabulka 2/11: Patrilocální pravidlo usídlení		
Jestliže si muž z podsekcce	vzal ženu z podsekcce	jejich děti patřily do podsekcce
A1	b2	B1 nebo b1
A2	b3	B2 nebo b2
A3	b4	B3 nebo b3
A4	b1	B4 nebo b4
B1	a4	A1 nebo a1
B2	a1	A2 nebo a2
B3	a2	A3 nebo a3
B4	a3	A4 nebo a4

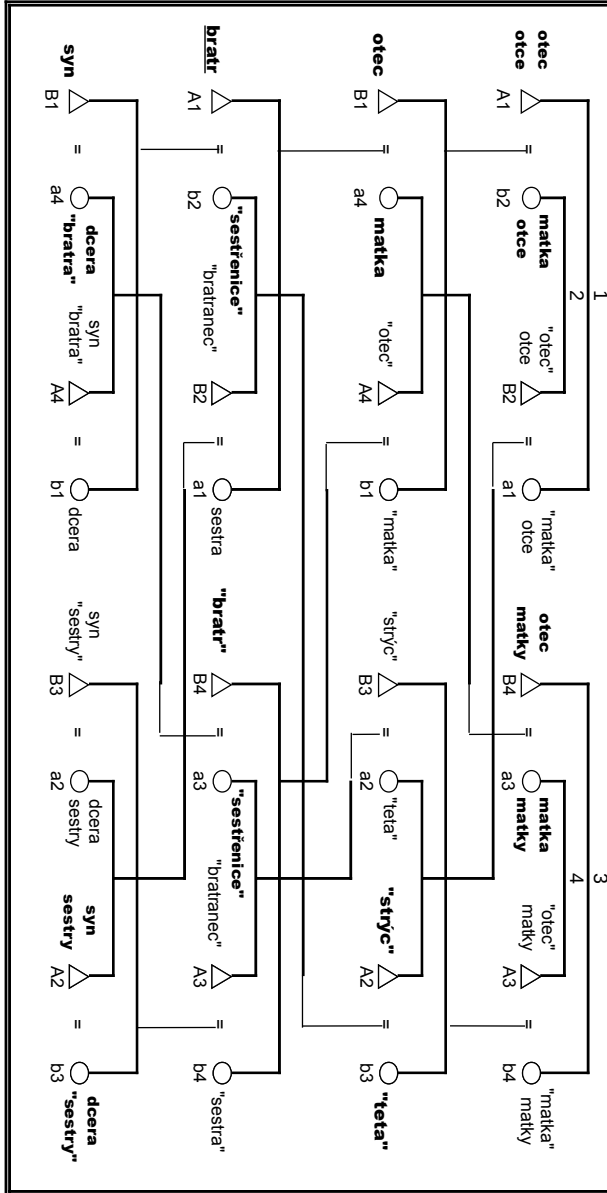
Z tabulky 2/11 je patrné, že děti ze sňatků *Aranda* patřily do lokální skupiny otce, čili pravidlo **usídlení** bylo opět **patrilokální**, neboť se řídilo podle toho, kde sídlil otec. Toto pravidlo znamenalo, že žena se po sňatku stěhovala do lokální skupiny svého muže, kam poté patřily i jejich děti.

Ovšem výměna partnerů mezi lokálními skupinami již nebyla tak jednoduchá jako v případě čtyř sňatkových tříd, tedy sekcí. V tabulce 2/11 vidíme, že výměna byla posunuta tak, aby bylo zachováno pravidlo reciprocitu pro všechny lokální skupiny, kdy sice nedocházelo k vzájemné výměně partnerů za účelem sňatku mezi dvěma podsekcemi, ale jejich výměna byla zachována podle přesně stanovených pravidel. Tím bylo také dosaženo pravidelné alokace dětí mezi dvě poloviny i čtyři lokální skupiny, jak vidíme ve třetím sloupci tabulky. Z tabulky je rovněž patrné, že každá lokální skupina obsahovala opět dvě sňatkové třídy: A1 a B1, A2 a B2, A3 a B3 a A4 a B4 a že v každé skupině zůstala zachována opozice polovin A a B.

V modelu *Aranda* bylo tedy zachováno pravidlo reciprocitu jak mezi dvěma polovinami, tak mezi čtyřmi lokálními skupinami, protože se mezi nimi navzájem vyměňovali partneři vhodní pro sňatek. Tuto reciprocitu zajišťovalo matrilineární pravidlo příslušnosti k polovině a patrilokální pravidlo usídlení. Tento model s osmi podsekcemi byl sice dvakrát složitější než systém se čtyřmi sekcemi, ale vidíme, že ve skutečnosti šlo o jeden systém sňatků, kde počet sňatkových tříd byl vždy násobkem dvou: dvě poloviny, čtyři sekce, osm podsekcí.

Jak model *Aranda* fungoval ve hře generací, si ukážeme v tabulce 2/12, kde použijeme už nám známé symboly z tabulky 2/10. U každé osoby v diagramu je uvedeno označení poloviny a lokální skupiny, takže máme opět provázané informace mezi tabulkami 2/11 a 2/12, abychom se v systému sňatků dobře orientovali.

Tabulka 2/12: Systém sňatků Aranda

V tabulce 2/12 vidíme, jak tyto sňatky fungovaly při pohledu „z vrcholu mohly“, neboť zde máme posloupnost sňatků čtyř generací: prarodičů, rodičů, dětí a vnuků. Pojmenování příbuzných vychází – pro snazší porozumění – z domorodé příbuzenské terminologie a je orientováno k osobě bratra. Příbuzní z modelu *Kariera* jsou pro srovnání uvedeni tučným písmem, takže vidíme, že jsou „rozseti“ po celém diagramu, nicméně při bližším pozorování zjistíme, že tvoří symetrickou základnu modelu *Aranda*.

Model *Aranda* obecně navazoval na model *Kariera*, neboť v sobě zahrnoval také dvě duální organizace: podle jedné rozděloval členy komunity na dvě poloviny (moiety) a podle druhé potom rozděloval partnery na preferované a zakázané. Až potud vše bylo stejné.

Rozdíl mezi oběma modely spočíval v tom, že křížoví příbuzní (viz tabulka 2/4) byli klasifikováni stejně jako paralelní příbuzní (viz tabulka 2/3). Jinými slovy, všichni strýcové a tety byli klasifikováni jako „otec“ a „matka“ a všichni bratrance a sestřenice jako „bratr“ a „sestra“. Tito příbuzní byli pro sňatek **zakázáni**, protože na ně byl rozšířen zákaz incestu. V tabulce 2/12 jsou pojmenováni domorodými příbuzenskými termíny, ale přeložme si v tabulce „otce“ a „matku“ jako strýce a tetu a „bratra“ a „sestru“ jako bratrance a sestřenici a dostaneme tak srozumitelný stav věcí.

Naproti tomu sestřenice a bratranec matky a otce byli klasifikováni jako „teta“ a „strýc“, stejně jako dcera a syn sestřenice a bratrance byli klasifikováni jako „sestřenice“ a „bratranec“, tedy podobně jako křížoví příbuzní v modelu *Kariera*. Tito příbuzní byli pro sňatek **preferováni**.

V tabulce 2/12 jsou sice pojmenováni domorodými příbuzenskými termíny, ale opět si přeložme v tabulce „strýce“ a „tetu“ jako bratrance a sestřenici rodičů a „bratrance“ a „sestřenici“ jako jejich děti a dostaneme srozumitelný stav věcí.

Vidíme tedy, že v modelu *Aranda* byla rovněž zachována exogamie polovin, kdy docházelo k výměně partnerů za účelem sňatku

mezi polovinami A a B, pouze tato výměna nebyla bezprostřední, ale byla posunuta o jednu generaci níže; tak byla zachována exogamie lokálních skupin, kdy bylo pravidlo reciprocit dodrženo složitějším způsobem, neboť sňatky spojovaly dva páry dětí bratraců a sestřenic, které si navzájem vyměnily partnery.

Podívejme se na to do tabulky 2/12; bratr A1 a sestra a1 si vzali za partnery „sestřenici“ b2 (podle nás dceru bratrance otce a sestřenice matky) a „bratrance“ B2 (podle nás syna bratrance otce a sestřenice matky), zatímco „bratr“ B4 (podle nás bratranec) a „sestra“ b4 (podle nás sestřenice) si vzali symetricky za partnery „sestřenici“ a3 (podle nás dceru bratrance matky a sestřenice otce) a „bratrance“ A3 (podle nás syna bratrance matky a sestřenice otce).

Pozoruhodné na diagramu sňatků v tabulce 2/12 je to, že na začátku už nestačily pouhé dvě rodiny, ale dvojnásobný počet; čtyři rodiny byly schopny opět zajistit nekonečný řetězec sňatků (viz čísla 1 až 4 v záhlaví diagramu). Proč tomu tak bylo, vyplývá ze skutečnosti, že v tomto modelu zakazovali Australci sňatky mezi bratranci a sestřenicemi, ale dávali přednost sňatkům jejich dětí.

Rovněž v modelu *Aranda* se pokrevní příbuzní „sestřenice“ a „bratranec“ (podle nás děti bratraců a sestřenic) stali i příbuznými spřízněnými (podle nás se z dětí bratraců a sestřenic stali švagři a švagrové). Také zde se zákaz incestu rozšířil z jeho **biologické** podstaty (zákaz sňatku mezi skutečnými bratry a sestrami) na **kulturní** pravidlo zakazující rovněž sňatky mezi bratranci a sestřenicemi, neboť ti byli klasifikováni jako „bratři“ a „sestry“. Z hlediska genetického se vzdálenost mezi preferovanými partnery (dětmi bratraců a sestřenic) zvýšila oproti zakázaným partnerům (bratranci a sestřenice) na dvojnásobek, neboť manželé měli společnou pouze 1/16 genů.

MODEL MURNDŽIN

Tento model spojuje již to, co jsme zde probrali; vycházel z rozdělení komunity na osm sňatkových tříd (viz systém *Aranda*) a preferoval sňatek muže s dcerou bratra matky a sňatek ženy se synem sestry otce (viz systém *Kariera*). Takže i v tomto případě se komunita dělila na dvě poloviny (moiety) a zároveň na osm podsekcí, kde však každá podsekce měla odlišné pojmenování pro muže a pro ženy, což ale nemělo vliv na fungování systému sňatků.²²

Platilo, že jak poloviny, tak podsekce byly exogamní. Ale tím veškeré podobnosti modelů *Aranda* a *Murndžin* končí. Problém je v tom, že každý z těchto modelů měl jiný formát; model *Aranda* měl formát $2 \times 4 = 8$, čili dvě poloviny, čtyři lokální skupiny, osm podsekcí; model *Murndžin* měl formát $2 \times 2 \times 2 = 8$, čili dvě poloviny, čtyři sekce, osm podsekcí. Podívejme se na srovnání obou modelů v tabulce 2/13.

Polovina A	Polovina B	Polovina A	Polovina B
A1	B1	A1	B1
A2	B2	A2	B2
A3	B3	D1	C1
A4	B4	D2	C2

V tabulce 2/13 vidíme, že v modelu *Aranda* byly v každé polovině čtyři podsekce: buď A1 až A4, nebo B1 až B4, kam patřili členové čtyř lokálních skupin označených číslicemi 1 až 4; v obou polovinách tedy bylo osm sňatkových tříd, pro které platilo matrilineární pravidlo příslušnosti k polovině a patrilokální pravidlo usídlení. V systému *Murndžin* se ale komunita dělila na **čtyři sekce** a zároveň každá sekce byla uvnitř rozdělena na **dvě podsekce**. Tak tento typ sňatků připomínal model *Kariera*, protože obsahoval čtyři sek-

ce označené A, B, C a D; a zároveň model *Aranda*, protože každá z těchto sekcí byla rozdělena na dvě podsekcce označené 1 a 2, takže systém obsahoval také osm sňatkových tříd.

Víme už, že binární systém sňatků vycházel z duální organizace, kdy docházelo k uzavření manželství vždy podle stejného pravidla, kdy si muž A vzal ženu b, žena a si vzala muže B, bez ohledu na počet sňatkových tříd. V tabulce 2/13 vidíme, že dvě sekce A a D patřily do poloviny A a dvě sekce B a C patřily do poloviny B. A mezi nimi docházelo k výměnám partnerů za účelem sňatku. Podívejme se na tabulku 2/14, jak pravidla sňatků ve skutečnosti fungovala.

Tabulka 2/14: Pravidla sňatků Murndžin		
Jestliže si muž ze sekce	vzal ženu ze sekce	jejich děti patřily do sekce
A1	b1 nebo b2	D2 nebo d1
A2	b2 nebo b1	D1 nebo d2
D1	c1 nebo c2	A1 nebo a2
D2	c2 nebo c1	A2 nebo a1
B1	a1 nebo a2	C2 nebo c1
B2	a2 nebo a1	C1 nebo c2
C1	d1 nebo d2	B1 nebo b2
C2	d2 nebo d1	B2 nebo b1

První věc, která nás v tabulce 2/14 jistě zaujme, je skutečnost, že muž ani žena neměli předepsaného jednoho partnera, ale měli výběr ze dvou partnerů. Tak si muž A1 mohl vybrat mezi ženou b1 a b2 a žena a1 si mohla zvolit za partnera muže B1 nebo B2. Sňatky $A1 = b1$ a $B1 = a1$ můžeme považovat za **předepsané**, sňatky $A1 = b2$ a $B2 = a1$ potom za **alternativní**.

To je významná inovace!

Ale ať už si muž A1 vybral ženu b1, nebo b2, patřily děti z tohoto sňatku vždy do sekce D, tedy do poloviny otce, ale nikoliv do jeho

podsekce. Ze způsobu uzavírání sňatků v modelu *Murndžin* se zdá, jako by podsekce nehrály důležitou roli, zatímco sekce ano. A zároveň to vypadá, jako by sekce tvořily dva páry: do prvního páru patřily sekce A a B a do druhého sekce C a D. Tyto páry ale nelze zaměňovat s polovinami, které byly exogamní a uvnitř polovin byl sňatek zakázaný; páry byly naopak endogamní, pouze v rámci párů byl sňatek přípustný.

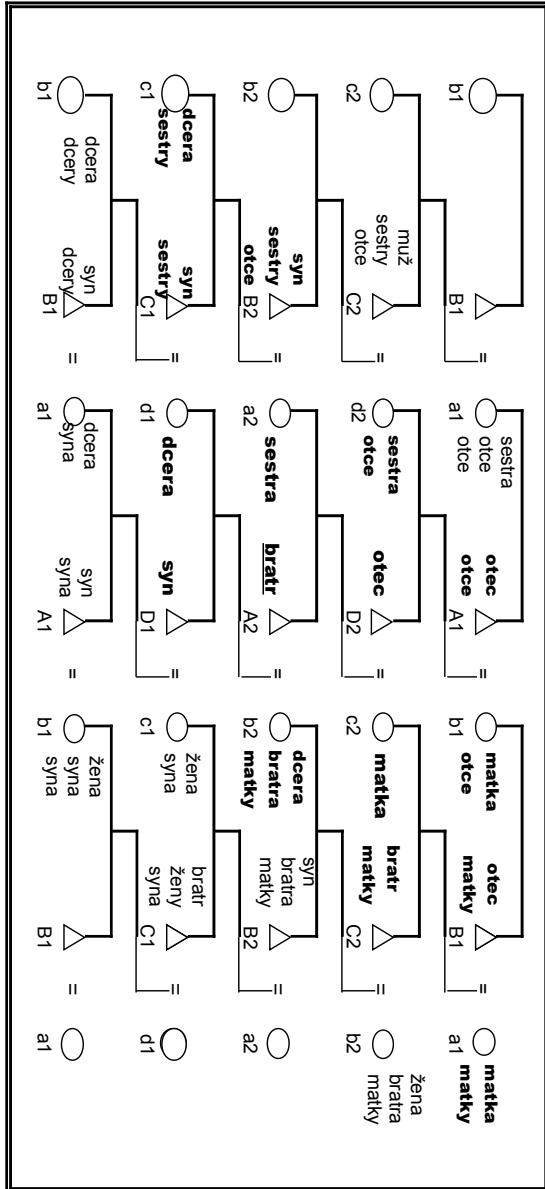
Pro naše vnímání příbuzenských vztahů je to skutečně dost složitě.

Vidíme tedy, že v modelu *Murndžin* docházelo k výměně partnerů za účelem sňatku jednak mezi polovinami a potom na úrovni sekcí mezi sekcemi A a B a mezi sekcemi C a D s tím, že děti z těchto sňatků patřily vždy do poloviny otce, ale do druhé sekce. Ostatně podívejme se na tabulku 2/15, abychom mohli dojít k nějakému závěru.

V tabulce 2/15 vidíme, jak tyto sňatky fungovaly při pohledu „z vrcholu mohly“, neboť zde máme posloupnost sňatků pěti generací: prarodičů, rodičů, dětí, vnuků a pravnuků. Všechny sňatky jsou předepsané, žádný není alternativní. Pojmenování příbuzných vychází z obecné příbuzenské terminologie a je orientováno k osobě bratra. Příbuzní z modelu *Kariera* jsou pro srovnání opět uvedeni tučným písmem a vidíme, že systém sňatků se opticky posouvá směrem doleva, což je způsobeno tím, že zde nedochází ke sňatkům mezi dvěma páry sourozenců.

Vidíme, že sekce A a D z jedné poloviny a sekce B a C z druhé poloviny v jednotlivých generacích alternovaly, ale už to neplatilo o podsekcích, což vyplývalo z řízení sňatků mezi polovinami a sekcemi. A platilo jednoduché pravidlo: zatímco poloviny si vyměňovaly partnery za účelem sňatku, páry sekcí A a B či C a D si vyměňovaly potomky, neboť sňatky v páru A a B zajišťovaly děti pro sňatky v páru C a D a obráceně.

Tabulka 2/15: Systém sňatků Murndžin

Druhá věc, která nás v této hře generací zaujme, je zjištění, že příslušnost muže nebo ženy k podsekcí se opakovala až po čtyřech generacích, zatímco k sekci po dvou. Jestliže tedy vezmeme muže A1 (otec otce), pak se jeho podsekcí objeví až v páté generaci pravnuků. Z tabulky 2/12 je zřejmé, že v modelu *Aranda* ten samý cyklus trval pouze dvě generace, tedy podsekcí muže A1 (otec otce) se objevila opět ve třetí generaci. Ovšem v případě, že se v modelu *Murndžin* muž D2 (otec) oženil nikoliv s předepsanou ženou c2, ale alternativně se ženou c1, pak jeho syn nepatřil do podsekcí A2, ale do podsekcí A1. A dostaneme tak stejný generační výsledek jako v případě modelu *Aranda*. Alternativní sňatky tedy umožňovaly vyladovat celý systém nejen generačně, ale i pod různými demografickými vlivy.

To je dost podstatná inovace!

Lze tedy říci, že v modelu *Murndžin* existoval jistý nesoulad mezi systémem sňatkových tříd a konkrétním řízením sňatků. To vysvětluje, proč tento systém sňatkových tříd nebyl kompatibilní s žádným klasickým typem, který rozvíjel binární řadu 2-4-8. Nicméně i zde hrálo hlavní roli pravidlo reciprocity, na němž byla založena sňatková pravidla umožňující prostou výměnu partnerů za účelem sňatku mezi polovinami a sekcemi, ale i podsekcemi, byť mnohdy s generačním posunem. Avšak tím, že model nabízel vedle předepsaných sňatků také alternativní řešení, mohl pružně reagovat na podněty, které hrozily jeho destrukcí, což bylo urgentní v případě demografických změn. V tom byl model *Murndžin* do jisté míry avantgardní.

MODEL KARADŽERI

Přestože modely *Kariera* a *Aranda* byly symetrické a tudíž přehledné a model *Murndžin* do těchto binárních systémů vnášel inovaci v podobě alternativních sňatků, nepokrývaly tyto systémy celý australský kontinent, neboť na jihu a severu kontinentu fungovaly systémy, které měly lichý počet tříd.

Jak k tomu mohlo dojít?

Jednoduše, kvůli nerovnoměrnému demografickému vývoji. Stačilo, aby v systému se čtyřmi nebo osmi sňatkovými třídami mohly dvě z nich početně zaostávat, takže časem nezbývalo nic jiného, než je sloučit do jedné třídy. Tak mohl vzniknout systém se třemi či sedmi sňatkovými třídami, ale také se šesti třídami jako výsledek formátu $2 \times 3 = 6$. Na modelu *Karadžeri* si ukážeme, jak se v takovém případě uzavíraly sňatky.²³

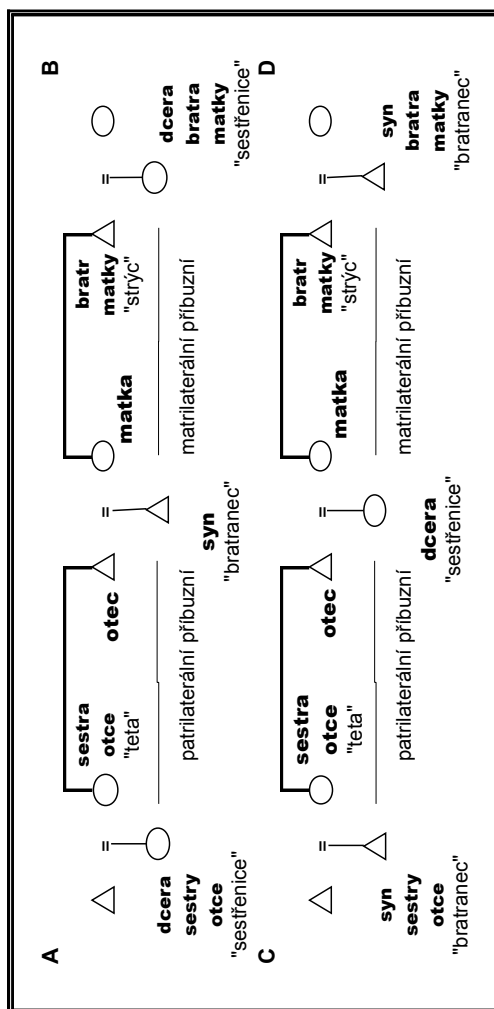
Hlavní roli v tomto modelu už nehrály poloviny, ale jejich roli převzaly **linie**, čili generační posloupnosti příbuzných „rodiče – děti – vnoučata“; mohli bychom jim říkat „rody“, ale jejich význam v češtině má ještě jiné souvislosti, takže si tento termín rezervujeme pro trochu jiné použití. Tyto linie byly exogamní, to znamená, že muž či žena si museli hledat partnera pro sňatek mimo svou vlastní linii. Jestliže označíme tyto linie písmeny **A**, **B** a **C**, pak dostaneme pravidla uzavírání sňatků, jak jsou znázorněna v tabulce 2/16.

Tabulka 2/16: Patrilineární pravidlo příslušnosti		
Jestliže si muž z linie	vzal ženu z linie	jejich děti patřily do linie
A	b	A nebo a
B	c	B nebo b
C	a	C nebo c

Z tabulky 2/16 je patrné, že děti z těchto sňatků patřily vždy do linie svého otce, čili pravidlo **příslušnosti** bylo **patrilineární**, takže

každá patrilinie si uchovávala svou stálou identitu v otcovské posloupnosti. Ale tak jednoduché to zase nebylo. Tento model sice preferoval sňatek křížových příbuzných, ale zároveň spočíval na opozici křížových bratřanců a sestřenic. Ukažme si v tabulce 2/17, o co v podstatě šlo.

Tabulka 2/17: Křížové sestřenice a bratřanci

V tabulce 2/17 jsou křížoví příbuzní uvedeni v uvozovkách. Ústřední postavou je buď křížový bratranec (horní diagram uprostřed), nebo křížová sestřenice (dolní diagram uprostřed). Pojmenování příbuzných vychází z obecné příbuzenské terminologie (tučné písmo) a je orientováno k osobě ústředního bratrance či sestřenice.

Vidíme, že opozice křížových sestřenic (případy A a B) a křížových bratranců (případy C a D) stála na postavení rodičů ústředního bratrance či sestřenice: buď šlo o možnost vzít si za partnera křížovou sestřenici nebo bratrance z matčiny strany (případy B a D), tomuto partnerovi, jak už víme, se říká **matrilaterální**, či z otcovy strany (případy A a C) a pak se tento partner nazýval **patrilaterální**.

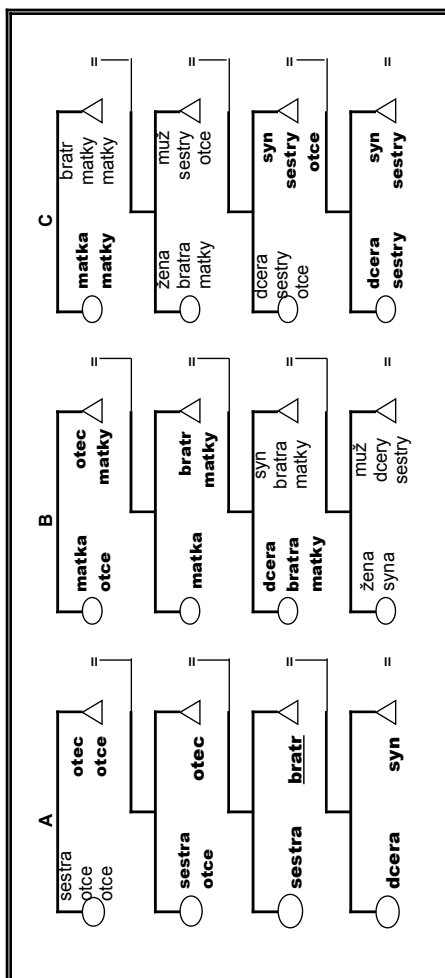
Řešení rébusu modelu *Karadžeri* nabízejí dvě pravidla. První říká, že **preferovaní** partneři byli matrilaterální příbuzní, jak to zachycují případy B a D z tabulky 2/17. V případě B si bratranec vzal za ženu sestřenici z matčiny strany, tedy dceru bratra matky, čili dceru svého křížového strýce. V případě D si potom sestřenice vzala za muže bratrance z matčiny strany, tedy syna bratra matky, čili syna svého křížového strýce. My už jsme ale takový případ zaznamenali, v modelu *Kariera* si dva matrilaterální bratrance a sestřenice vyměnili při sňatku své sourozence.

Ale toto řešení koriguje druhé pravidlo, které říká, že **zakázaní** partneři pro sňatek byli švagři a švagrové, čili výměna sourozenců v tomto případě nepřicházela v úvahu. Jinými slovy, sestra manžela sestry a bratr manželky bratra byli klasifikováni jako „sestra“ a „bratr“ a byl na ně rozšířen zákaz incestu. Aby systém mohl fungovat přesně a nikoliv „buď a nebo“: buď si bratr vezme sestřenici, nebo se sestra provdá za bratrance, platilo jediné jednoduché pravidlo, kdy preferovaní příbuzní byli pouze ti, kteří jsou popsáni v případě B, zatímco zakázaní příbuzní byli všichni ostatní, tedy všechny osoby z případů A, C a D.

Rovněž v modelu *Karadžeri* bylo zachováno pravidlo recipacity mezi třemi patrilineiemi, protože se mezi nimi navzájem vyměňova-

li partneři vhodní pro sňatek. Výměna partnerů již nebyla přímá, ale děla se v posloupnosti cyklu $A = B$, $B = C$, $C = A$. A dále platilo, že zatímco na jedné straně existovala patrilineární příslušnost k linii, neboť se dědila po otci, na straně druhé preferoval systém matrilaterální sňatky mužů s ženami pocházejícími z linie matky, tedy z matrilineie.

Tabulka 2/18: Systém sňatků Karadžeri

Ale podívejme se na tyto sňatky ještě jednou v tabulce 2/18, a to z pohledu hry generací a také abychom měli provázané informace s tabulkou 2/16.

V tabulce 2/18 vidíme, jak tyto sňatky fungovaly při pohledu „z vrcholu mohyly“, neboť zde máme posloupnost sňatků čtyř generací: prarodičů, rodičů, dětí a vnuků. Pojmenování příbuzných vychází z obecné příbuzenské terminologie a je orientováno k osobě bratra. Příbuzní z modelu *Kariera* jsou pro srovnání opět uvedeni tučným písmem, takže vidíme, že systém sňatků rotuje kolem své osy zleva doprava. Hned si řekneme proč.

Je zřejmé, že v modelu *Karadžeri* byla zachována exogamie patrilineí, neboť mezi nimi docházelo k výměně partnerů za účelem sňatku, byť nešlo o duální, ale o tripartitní výměnu. Pravidlo reciprocit se dodržovalo soustavným uplatňováním jednoho typu preferovaného sňatku, jehož aktéry byli syn matky (na diagramu označený jako bratr) a dcera bratra matky. Ale důležité je pochopit, že model navazoval na pravidlo zákazu incestu a na systém duální organizace, i když šlo v tomto případě o sňatky tří patrilineí.

Pozoruhodné na tomto modelu sňatků je to, že na začátku stačily pouhé tři rodiny, které byly schopny zajistit nekonečný řetězec sňatků. To se ale mohlo dařit jen tehdy, když sňatky v každé generaci vytvořily uzavřený cyklus; v tabulce 2/18 cyklus na úrovni každé generace propojují rovnítka na pravém kraji diagramu, která znázorňují sňatek muže z patrilineie C se ženou z patrilineie A.

Od zákazu incestu se model lišil tím, že představoval systém pozitivních vztahů, neboť říkal, kdo byli preferovaní partneři, a až v druhé řadě uváděl, koho nebylo možné si vzít. Rozšíření zákazu incestu z jeho **biologické** podstaty na **kulturní** pravidlo zakazující všechny sňatky mezi partnery klasifikovanými jako „bratři“ a „sestry“ tak bylo negativní definicí sňatkového pravidla.

Od duální organizace se model odlišoval tím, že automaticky netřídil jednotlivce do dvou kategorií (na křížové a paralelní bratrance a sestřenice), ale diskriminoval zvláště každého možného part-

nera, který nevyhovoval preferovanému vztahu. Avšak především ukázal, že pravidlo reciprocity v případě sňatků fungovalo obecně dvojím způsobem: buď tím, že se vytvářely **sňatkové třídy** (poloviny, sekce, podsekce), které automaticky určovaly skupinu možných partnerů, jak jsme viděli u předchozích modelů; anebo tím, že se vybral vztah, který v každé situaci stanovil, zda je **partner předepsaný**, nebo nikoliv.

Typ sňatků *Kariera*, *Aranda* a *Murndžin* představuje první případ a systém *Karadžeri* je ten druhý případ. Ale až třetina všech australských sňatků připadala na svazek bratrance s jeho matrilaterální křížovou sestřenicí a je nutno dodat, že i mimo Austrálii byl takový sňatek nejrozšířenějším typem, takže bylo možné se s ním setkat u přírodních národů na všech kontinentech.

* * *

Možná se nám zdá, že australská příbuzenská pravidla byla velice složitá a že snad ani nebylo nutné se jimi tak podrobně zabývat. Ale bohužel je to základ pro porozumění přírodním národům. A chceme-li pochopit ekonomická pravidla, musíme mít jasno v příbuzenských pravidlech, protože se nejen navzájem ovlivňovala, ale mnohdy byla dokonce shodná. Takže si ty australské modelové případy ještě jednou shrňme.

1. Na základě toho, co jsme si řekli o jednotlivých modelech uzavírání sňatků, můžeme pro jisté zobecnění našich závěrů rozdělit sňatková pravidla do čtyř kategorií, jak ukazuje tabulka 2/19.

Tabulka 2/19: Kategorie sňatkových pravidel		
Označení	Sňatkové třídy	Model
0	žádné	Karadžeri
2	poloviny (moiety)	
4	sekce	Kariera
8	podsekce	Aranda, Murndžin

V tabulce 2/19 jsou kategorie sňatkových pravidel označeny počtem sňatkových tříd: 0, 2, 4, 8; a ke každé kategorii je přiřazen model, který jsme zde probírali. Kategorii „2“, kdy se komunity dělí na dvě poloviny (moiety), jsme nepřiradili žádný model, neboť duální organizace byly obsaženy v ostatních modelech. Ale jak uvidíme v dalším vyprávění, systémy sňatků pouze se dvěma polovinami byly reálné.

Model *Kariera* preferoval výměny sester a bratrů mezi dvěma páry křížových bratranců a sestřenic. Každé manželství mohlo pocházet pouze ze dvou původních rodin na úrovni generace prarodičů. Model *Aranda* zakazoval sňatky mezi křížovými bratranci a sestřenicemi, ale povoloval je v generaci jejich dětí. Stačily pouhé čtyři rodiny na úrovni generace prarodičů, aby mohl systém sňatků zdárně fungovat. Model *Murndžin* preferoval sňatek mezi křížovým bratrancem a sestřenicí (muž si vzal dceru bratra matky, žena si vzala syna sestry otce), ale připouštěl ještě jiná alternativní řešení. Každé manželství mohlo opět pocházet pouze ze čtyř původních rodin na úrovni generace prarodičů.

Model *Karadžeri* dával přednost sňatku bratrance s jeho křížovou sestřenicí (s dcerou bratra matky), ale zakazoval sňatek se všemi ostatními sestřenicemi. Každé manželství pocházelo ze tří původních rodin na úrovni generace prarodičů. Modely *Kariera* a *Aranda* byly pravidelné a spočívaly ve hře sňatkových tříd: polovin, sekcí a podsekcí. Modely *Karadžeri* a *Murndžin* naproti tomu přímo určovaly, kteří partneři byli preferovaní a kteří byli zakázaní nebo alternativní. Možná nás zarazí, že sňatky mezi bratranci a sestřenicemi byly příbuzensky příliš blízké, ale z hlediska genetiky měli tito pokrevní příbuzní společnou pouze 1/8 genů.

Samozřejmě vedle těchto čtyř sňatkových systémů existovaly ještě další variace, ale žádná z nich nebyla výrazně odlišná od modelových případů.

2. Na základě dat, která máme k dispozici z různých etnografických záznamů, víme, že pouze 10 až 20 procent sňatků se v Aus-

trálii uzavíralo mezi kmeny, kdy si vzal muž z jednoho kmene ženu z druhého kmene a naopak. Ke sňatkům tedy docházelo především uvnitř kmene, kde mohly, ale nemusely, existovat sňatkové třídy jako zvláštní sociální skupiny, které nehrály roli pouze v příbuzenských vztazích, ale regulovaly rovněž činnosti související s využíváním přírodních zdrojů na kmenovém území.

Jestliže vyjdeme z předpokladu, že systém uzavírání sňatků v Austrálii představoval určitou formu nevědomého sociálního experimentu, kdy lidé do sociálních pravidel zapracovali proměňující se životní podmínky, pak bude vhodné zjistit, jaký vliv na volbu kategorie sňatkových pravidel měly demografické a ekologické faktory. Začněme těmi prvními. Demografické parametry jistě v základních rysech ovlivňovaly jakousi ideální představu Australců o fungování sňatkových kategorií. Takže zkoumejme tyto tři parametry: velikost populace, rozlohu obývaného území a potom jejich poměr, čili hustotu obyvatel. V tomto případě budeme hustotou rozumět počet km² na jednoho obyvatele, což bude pro nás trochu nezvyklé, protože je to *de facto* převrácená hodnota našeho pojetí hustoty jakožto počtu obyvatel na km².

Analýza takového problému samozřejmě stojí a padá s přístupností dat. Naštěstí existují data o několika desítkách kmenů, které poskytují statisticky použitelné údaje o některém z těchto parametrů. Jestliže tato data vložíme do statistického modelu, vyjdou nám docela zajímavé výsledky. Podívejme se na ně v tabulce 2/20.²⁴

Kategorie	Velikost populace počet osob	Rozloha území km ²	Hustota obyvatel počet km ² na osobu
0	300	4 533	10,4
2	300	2 590	7,8
4	600	10 360	20,7
8	1 150	29 785	116,6
Počet	76	20	24

Poslední řádek tabulky 2/20 „Počet“ udává, kolik kmenů bylo pro daný parametr zahrnuto do zpracování; pokaždé je to jiný počet hodnot, takže reprezentativní jsou především hodnoty zachycující velikost kmenové populace. A nyní pozor! Všechny údaje (velikost populace, rozloha území, hustota obyvatel) vesměs obsahují nikoliv průměrné hodnoty parametrů, ale mediány. Tedy hodnoty, jež dělí řadu výsledků seřazených podle velikosti na dvě stejně početné poloviny. To je rozhodně průkaznější hodnota než průměr.

Z tabulky 2/20 je zřejmý jeden výsledek: pokud jde o kategorie „4“ a „8“ (sekce a podsekce), ty se vyskytovaly především u početnějších kmenů, které ovládaly větší území, ale které také měly nižší hustotu obyvatel (větší počet km² na osobu). Obzvláště je to markantní u kategorie „8“, tedy u kmenů s osmi podsekcemi (model *Aranda* a *Murn-džin*). Zanedbatelný je rozdíl u kategorií „0“ a „2“, v případě kmenů se dvěma polovinami nebo bez jakékoliv sňatkové třídy.

Lze tedy říci, že demografické parametry z tabulky 2/20 korelují s počtem sňatkových tříd: čím početnější byly kmeny, tím častěji se uplatňovaly modely se 4 či 8 sňatkovými třídami.

Nyní se pokusíme propojit demografické parametry s ekologickými. Nejjednodušším a statisticky nejprokazatelnějším ekologickým parametrem jsou vodní srážky. Bohužel k nim nemáme data pro kmenová území, takže se musíme smířit s daty hrubšího zrna. Nicméně i tak tabulka 2/21 podává zajímavé informace.²⁵

V tabulce 2/21 údaje o počtu obyvatel pocházejí z roku 1930; hustota obyvatel potom představuje průměrné hodnoty, v tomto případě nikoliv mediány, tedy kolik km² připadalo na jednoho Australce.

Vidíme, že nejméně dešťových srážek padá ve středu australského kontinentu: v okolí jezera Eyre (Jižní Austrálie) je to méně než 120 mm, od Arnhemské země (Severní teritorium) směrem na jih až na pobřeží Tichého oceánu (Jižní Austrálie) a od pobřeží Indického oceánu (Západní Austrálie) až po řeku Darling (Nový jižní Wales) spadne 120 až 500 mm.

Stát	Srážky v mm/m ²	Velikost populace počet osob	Rozloha území km ²	Hustota obyvatel počet km ² na osobu
Queensland	východ 2000, západ 120–250	100 000	1 736 595	17,4
Nový jižní Wales	východ 750, západ 120–500	40 000	803 863	20,1
Victoria	jih 750, sever 250–500	11 500	227 620	19,8
Severní teritorium	sever až 2000, jih 120–250	35 000	1 356 176	38,7
Západní Austrálie	sever 1000, střed 120–250	52 000	2 527 633	48,6
Jižní Austrálie	120–250	10 000	984 381	98,4
Celkem		248 500	7 636 268	30,7

Tropické srážky se vyskytují na severu v Arnhemské zemi (Severní teritorium) a na severovýchodě kontinentu na poloostrově York (Queensland), kde se objevuje místy i deštný prales s úhrnem ročních srážek nad 2000 mm. Průměrné srážky kolem 750 mm zaznamenáváme na jihovýchodě kontinentu (Victoria, Nový jižní Wales). Voda je v každém případě nejdůležitější proměnnou přírodního prostředí, neboť v australských podmínkách přímo ovlivňuje lokální biotopy.

Z tabulek 2/20 a 2/21 lze vyčíst, že existovala závislost mezi velikostí srážek a hustotou obyvatel na jedné straně a uplatňovaným modelem sňatků na straně druhé. Čím větší byl nedostatek srážek, tím větší území musel kmen využívat. V důsledku toho nutně docházelo jednak k větší pohyblivosti lidských skupin a zároveň k jejich větší izolaci v čase a prostoru. Takže platilo jednoduché pravidlo, čím větší byl nedostatek srážek, tím vzrůstal počet sociálních skupin, na které se společnost dělila. To mělo potom silný vliv i na počet sňatkových tříd: dvě poloviny, čtyři sekce a osm podsekci.

Proto se kmeny s polovinami, ale bez sekcí a podsekcí, vyskytovaly na vlhčím jihovýchodě Austrálie, kmeny s organizací o čtyřech sekcích v pouštní oblasti na severozápadě a systémy s osmi podsekcemi uprostřed Austrálie v aridním pásmu mezi jezerem Eyre a Arnhemskou zemí. Neboť čím více sociálních skupin kmen obsahoval, tím širší byla síť práv a povinností mezi skupinami a jednotlivci, tím více rostla sociální reciprocita a soudržnost. Ukazuje se, že příbuzenská pravidla nejenže upravovala sňatky, ale ve skutečnosti určovala přístup skupin a jednotlivců k přírodním zdrojům, až nakonec fungovala jako symbolický kód, jenž pokrýval jednak vztahy mezi lidmi, ale také vztahy mezi lidmi a přírodou. Ekologie lidských skupin tak v pravidlech domácnosti nabyla zřetelnějších obrysů.

3. Ale zpět k australské etnografii. Jak byla vlastně sňatková pravidla uplatňována? Zásnuby dvou sňatkových partnerů byly zcela v kompetenci jejich rodin. Obvykle je uspořádali rodiče, bratři matek či babiček nebo bratr nevěsty se souhlasem starších členů lokální skupiny. Zásnuby dětí byly běžnou záležitostí, často se stávalo, že nevěsta byla přislíbena mužovi dříve, než se narodila. Z toho jasně vyplývá, že sňatky nebyly v první řadě záležitostí citových nebo erotických přání, jak to cítíme my, ale podléhaly recipročním povinnostem jednotlivců, rodin nebo skupin.

Dívky byly připraveny ke sňatku obvykle po skončení puberty v 15 až 16 letech, ale plnou ekonomickou úlohu jako manželky začaly hrát až po narození prvního dítěte. Chlapci museli projít nejprve iniciací, takže sňatek uzavírali mnohem později, mezi 25 až 30 lety, což znamenalo, že se dívky často vdávaly za podstatně starší muže.

Z toho plyne jednoduchý teoretický závěr. Jestliže vezmeme komunitu o 100 členech, pak v ní bylo při odpovídající věkové struktuře celkem 24 žen starších 15 let, které přicházely v úvahu pro sňatek, ale pouze 13 mužů starších 25 let, kteří byli svobodní. Tento

nepoměr byl způsoben tím, že mladší muži uzavírali často první sňatek se staršími vdovami, takže starší muži měli potom snadnější první přístup k mladým ženám.²⁶ Vypadá to, jako by Australci prvnímu sňatku, uzavíranému mnohdy mezi věkově odlišnými partnery, nepřikládali takový význam, neboť budil spíše dojem jakéhosi manželského zácviku. Tomu odpovídala i praxe, že žena měla první dítě nikoliv do roka od sňatku, ale až kolem 20 let věku.

Zvláštní institucí byla dočasná výměna manželek, která byla vždy spojena s určitými pravidly; když šli muži na nebezpečnou výpravu, byla výměna výrazem jednoty skupiny, obdobně taková výměna oddalovala boj mezi skupinami a potvrzovala mírová ujednání nebo mohla být součástí některých kmenových slavností jako znak přátelství a pohostinnosti.

Povinnosti, zákazy a výsady vyplývající z příbuzenských vztahů ovládaly chování každé osoby od jejího útlého mládí až do smrti; byly patrné v konverzaci mezi lidmi, v uspořádání táborů, v návštěvách příbuzných. Překvapivé byly zejména některé zákazy; v mnoha případech se zeť a tchyně nesměli mezi sebou vůbec stýkat, natož spolu mluvit. Takových zákazů bylo hodně, ale nebyly výrazem nepřátelství, protože tito lidé byli navzájem spojeni mnoha vzájemnými povinnostmi a dary.

Na tyto sociální zákazy dále navazovala tabu týkající se vyslovení osobních jmen, takže ani nebylo možné některé příbuzné pomlouvat. Solidarita každé lokální skupiny a tendence, aby bratři a sestry žili společně v jedné z nich, byla protiváhou k těmto restrikcím. Malé rodinné skupinky, jejichž členové se dělili o potravu, seděli poblíž „kuchyně“ (ohniště, kde se jídlo připravovalo) vždy na svých místech podle daných pravidel příbuzenství. Zatímco mezi dvěma rodinami se mohla vést živá konverzace, členové jedné rodiny seděli potichu, otočení k sobě zády. Vše směřovalo k jedinému cíli: aby vztahy uvnitř malé lokální skupiny byly co nejméně konfliktní.

Naše čtyři modelové kultury představují ideální stav, který zejména v případě modelů s 8 podsekcemi (*Aranda, Murndžin*) nikdy nefungoval přesně tak, jak bylo stanoveno, takže často docházelo k tomu, že se nenašel vhodný partner pro sňatek. Vždy ale existovaly jisté adaptativní faktory, které umožňovaly nalézt jiné řešení, obzvláště v situacích, kdy se měnily demografické parametry. Velikost populace byla totiž kritickým faktorem a řešení v případě snížení počtu členů kmene byla obvykle dvě: buď změna kategorie sňatkových pravidel, nebo sloučení dvou či více skupin, jejichž kmenová identita vzala za své. Ostatně ještě mnohokrát uvidíme, jak tyto adaptativní faktory fungovaly v různých přírodních národech.

4. Vyšli jsme z toho, že **nukleární rodina** se skládá z ženy a muže, jejichž ústředním posláním je zplodit a vychovat potomky. Ale zjistili jsme, že žena, muž a dítě ještě nevytváří příbuzenství. Základní **atom příbuzenství** musí tvořit dvě rodiny: z jedné pochází muž a z druhé žena. Neboť už víme, že zákaz incestu nám nedovoluje vytvořit tento atom pouze z vlastní pokrevní rodiny, ale musí vyjadřovat spojení dvou pokrevních rodin, k němuž dochází na základě sňatku.²⁷ Jinými slovy řečeno, lidské příbuzenství je založeno na výměně partnerů mezi rodinami. Čtyři takové atomy příbuzenství máme zachyceny v tabulce 2/17. A uvidíme ještě v dalším výkladu, že všechny tyto varianty byly životaschopné.

Nenechme se mýlit tím, že probrané australské modely jsou vzdálené naší zkušenosti. Systém sňatků s lichým počtem sňatkových tříd se nemusel vždy vyvíjet jako uzavřený cyklus sňatků v pořadí

$$A = B, B = C, C = A,$$

nýbrž se mohl rozvíjet dál jako otevřený řetězec sňatků

$$A = B, B = C, C = D, D = E, E = F \text{ atd.}$$

V prvním případě uzavřený cyklus charakterizovala **prostá recipita**, typická pro malé společnosti, jakými byly přírodní náro-

dy;²⁸ podmínkou fungování uzavřených systémů sňatků byla rovnost účastníků, sňatek muže C s ženou A, který uzavíral cyklus, byl roven ostatním sňatkům; jinými slovy, linie A, B a C měly rovnocenný přístup k uzavírání sňatků vyplývající ze stejného sociálního postavení každé linie.

To je pro nás důležité zjištění.

Ve druhém případě se otevřený řetězec rozvíjel s pomocí dodatečných institucí, jakými byly cena za nevěstu nebo věno, jež upravovaly sňatkové vztahy mezi zúčastněnými jednotlivci a skupinami tak, aby řetězec mohl pokračovat dál. V případě ceny za nevěstu řetězec pokračoval v té samé generaci, v případě věna potom přecházel řetězec z generace na generaci; sňatky v těchto případech však mohly dostávat spekulativní charakter s nevyhnutelnou preferencí pro některé příbuzenské vztahy, jejichž důsledkem pak byl vznik sociální nerovnosti.

Obecně lze tvrdit, že demografický růst vedl k zániku sňatkových pravidel založených na duální organizaci a sňatkových třídách a přispěl ke vzniku sňatkových pravidel, kterým dominovala **obecná reciprocita**. To je situace, v níž se nachází naše společnost, ale ještě uvidíme, že zárodky obecné reciprocity se objevily už v severoamerických, indiánských societách. Nicméně i pro nás platí to, co platilo pro australské domorodce: v sexuálním životě lidí se nikdy nemohlo dělat cokoli a pravidla vzniku rodiny byla vždy pod přísnou kontrolou každé komunity, ať šlo o kmen o dvou stech domorodcích, nebo ať se jedná o dnešní mnohamilionovou společnost. Neboť rodina nemohla existovat a ani se reprodukovat napříč generacemi, aniž by nezávisela na jiných rodinách.

Australská pravidla jsou z našeho pohledu jistě zbytečně omezující, ale je třeba si uvědomit, že tito lidé žili v malých lokálních skupinách (což byl důvod v první řadě ekonomický), kde musely být vztahy uvnitř skupiny definovány tak, aby vytvářely fungující sociální síť a zamezovaly možným konfliktům. V dnešních milionových společnostech se tyto sociální sítě vytvářejí snáze a před osobními

konflikty je možné uniknout přesunem do jiné komunity (lokální, profesní, sociální).

Na rozdíl od nás ale tvorba australských rodin musela podléhat předepsaným příbuzenským pravidlům, kdy každý jedinec automaticky již od svého narození patřil do vymezené skupiny, na niž se vztahovala jasná pravidla uzavírání sňatků. Ekonomický imperativ, jak ještě uvidíme, přikazoval, že každý muž či žena se museli oženit či vdát. Ale sňatková pravidla nebyla jen výsledkem ekologických a demografických sil, ostatně obdobná pravidla platila ve své době všude na světě, nýbrž byla také výrazem neuvěřitelných intelektuálních schopností australských sběračů a lovců. Ne nadarmo se o Australácích říká, že to byli „dandyové“ pravěku.

A jaký je závěr?

Zrod ekonomie, čili pravidel domácnosti, musíme tedy hledat v bizarním sexuálním chování, které jsme zdělili po našich pradávných předcích. A právě v tomto chování dochází k setkání dvou světů: přírody a kultury. Viděli jsme na australských sňatkových systémech, jak se původně tvořila z muže a ženy rodina, co utvářelo vztah mezi mužem a ženou z hlediska biologického a podle jakých pravidel tento vztah vznikal z pohledu kulturního.

Lidská sexualita byla bezesporu produktem přírody, neboť jejím jedinečným výsledkem je vždy plození dětí. Výsledkem vlivu kultury je skutečnost, že se lidé nemohou chovat, jak chtějí, ale musí i v oblasti erotického života jednat podle pravidel, jež si každá lidská skupina přesně definuje. Tím obecným na lidské sexualitě je tedy jeho biologická funkce a tím společným na pravidlech uzavírání sňatků je zákaz incestu. Neboť díky tomuto univerzálnímu pravidlu se každý sňatek realizuje jako **výměna partnerů** mezi dvěma rodinami. A tato výměna je základem pro vznik domácnosti.

Je ale takové vysvětlení postačující?

Jedno přísloví říká, že manželství se konzumuje na loži a u stolu. Tu první možnost jsme probrali, věnujme se proto té druhé.

POZNÁMKY

- 1 ENCYKLOPÉDIE WIKIPEDIA; *Economics*. Termín „ekonomie“ pochází ze starořeckého οικονομία, *oikonomia*, kde οίκος, *oikos*, znamená „dům“ a νόμος, *nomos*, znamená „zvyk“ nebo „zákon“, odtud tedy „pravidla domácnosti“.
- 2 JAROSLAV FLEGR; *Zamrzlá evoluce aneb je to jinak, pane Darwin*, Praha: Akademia, 2006, 193–196. „Díky pohlavnímu rozmnožování jsou druhy po většinu doby svého trvání evolučně pasivní, nemohou oportunisticky odpovídat na dočasné krátkodobé změny vnějších podmínek. Tím si ovšem dlouhodobě zachovávají své přizpůsobení obvyklým podmínkám svého životního prostředí.“
- 3 FRANTIŠEK VYSKOČIL; Rozdíl mezi mužem a ženou, *Vesmír* 85: 429–431, 490–494, 548–550, 2006/7–9.
- 4 RICHARD A. LIPPA; *Gender, nature and nurture*, Philadelphia: Lawrence Erlbaum Associates, 2002, český překlad Jan Havlíček, Jaroslava Valentová, Pohlaví, příroda a výchova, Praha: Akademia, 2009, 201–215.
- 5 LOUIS LIEBENBERG; Persistence hunting by modern hunter-gatherers, *Current Anthropology* 47: 1017–1025, 2006/6. Autor se zabýval od roku 1985 způsobem honebního lovu mužů v centrální části polopouště Kalahari na jihu Afriky.
- 6 EDWARD WILSON; *On human nature*, Cambridge: Harvard University Press, 1978, český překlad Eduard Bakalář, Zdeněk Urban, O lidské přirozenosti, Praha: Nakladatelství Lidových novin, 1993, 123.
- 7 DESMOND MORRIS; *The naked ape*, London: Jonathan Cape, 1967, český překlad Ladislav Smotek, Nahá opice, Praha: Mladá fronta, 1971, 39–60. Stále platný a podnětný popis pohlavního chování našeho druhu.
- 8 JARED DIAMOND; *Why is sex fun?: the evolution of human sexuality*, New York: Basic Books, 1997; český překlad Zdeněk Urban, Proč máme rádi sex? Evoluce lidské sexuality, Praha: Academia, 2003. Základní postřehy o lidském sexu jsou převzaty z této práce, stejně tak jako termín „rekreační sex“.
- 9 BOBBI S. LOW; *Why sex matters. A Darwinian look at human behavior*, Princeton: Princeton University Press, 2000, 112–114.
- 10 JANE GOODALL; *In the shadow of man*, London: Collins, 1971, český překlad Alena Jindrová Špilárová, Ve stínu člověka, Praha: Mladá fronta, 1978, 173–174.
- 11 CLAUDE LÉVI-STRAUSS; *Les structures élémentaires de la parenté*, Paris: PUF, 1949, Seconde édition, Paris: Mouton, 1967, 61–79. Kapitola V: Princip reciprocity.
- 12 JAROSLAV FLEGR (viz 2): 282–284. „Období evoluční plasticity druhu je velmi krátké období ve srovnání s dobou trvání následného období evolučního zamrznutí (mluvíme nejspíše o 1–2 % doby trvání druhu).“
- 13 MARK ACHTMAN (et al.); The peopling of the Pacific from a bacterial perspective, *Science* 323: 527–530, 2009. Autoři studie sledovali geografické rozšíření bakterie *Helicobacter pylori*, která způsobuje zánět žaludku. Díky jejím geografickým mutacím je možné sledovat pohyb moderních lidí z Afriky po ostatních kontinentech. Autoři se zaměřili na pozorování prostorového šíření mutací této bakterie, označených jako hpSahul, hpMaori, hpAsia2 a hpEastAsia. Výsledkem byla vysoká korelace podobnosti mtDNA, bakterie hp a archeologických nálezů v oblasti jihozápadního Tichomoří, která svědčí o dvou časově odlišných populačních vlnách v této oblasti, z nichž ta první je datována před 32 až 23 tisíci lety.

- 14 ADOLPHUS ELKIN; *The Aborigines: how to understand them*, Sydney: Angus and Robertson, 1968. Popis modelové kultury australských domorodců vychází z etnografického záznamu uveřejněného v této klasické práci. Elkin se zabýval Austrálci od roku 1918, terénní výzkum prováděl v letech 1927–1928 v Kimberleys v Západní Austrálii, inicioval řadu expedic svých žáků, patřil do okruhu spolupracovníků kolem časopisu *Oceania*.
- 15 MIROSLAV ZIKMUND; *Modrý Mauritius ... a přece Austrálie*, Praha: Primus, 1999, 61–62. Čech Jiří Chaloupka z muzea v Darwinu, přední znalec skalního umění v Austrálii, vydal v roce 1993 knihu *Journey in time*, výsledek mnohaletého bádání; dokumentoval 2300 nalezišť skalních maleb, které do té doby žádný Evropan neviděl. Otevřel tak okno do mystického dávnověku australského kontinentu. Tyto malby jsou velice staré, zobrazují např. vačnatého tapíra, který vyhynul před 22 až 18 tisíci lety.
- 16 CLAUDE LÉVI-STRAUSS viz 11): 186–189. „Systémy se dvěma polovinami neberou v úvahu pro určení pokrevního příbuzenství lokální skupinu: to se týká pouze matrilineárních polovin. Naopak systémy se čtyřmi sekcemi využívají dva prvky; ponechávají si matrilineární poloviny, ale berou v potaz také patrilineární skupiny.“
- 17 Data pro systém sňatků *Kariera* vychází z ADOLPHUS ELKIN viz 14): 92–96, a způsobil zpracování z CLAUDE LÉVI-STRAUSS viz 11): 181–189.
- 18 JAROSLAV SKUPNIK; *Antropologie příbuzenství. Příbuzenství, manželství a rodina v kulturně antropologické perspektivě*, Praha: SLON, 2010, 64–65. Abychom se vyhnuli nejasnostem příbuzenské terminologie, která je kulturně podmíněná, zvolíme kulturně neutrální termíny, což nám umožní jejich obecné použití. Tyto termíny jsou: matka a otec, dcera a syn, sestra a bratr, žena (manželka) a muž (manžel).
- 19 DIANE B. PAUL, HAMISH G. SPENCER; “It’s ok, we’re not cousins by blood”: The cousin marriage controversy in historical perspective, *PLoS Biology* 6: 2627–2630, 2008/12. Autoři studie dospěli k závěru, že rizika spojená se sexuálním vztahem mezi bratrance a sestřenicí byla obecně mnohem menší, než se dosud předpokládalo. Vrozené vady u takových dětí byly vyšší o pouhých 1,7 procenta a mortalita nedospělých jedinců o 4,4 procenta, než je průměr v populaci, což neopravňuje k žádnému předsudku vůči těmto sňatkům.
- 20 CLAUDE LÉVI-STRAUSS viz 11): 119. „Duální organizace ustanovuje dvě třídy, pro něž platí stejné pravidlo, zaručující jedincům rozděleným, nebo narozeným do těchto tříd, oboustranný, co nejširší vztah. Co ztrácíme na přesnosti, to získáváme na samovolnosti a jednoduchosti.“
- 21 Data pro systém sňatků *Aranda* vychází z ADOLPHUS ELKIN viz 14): 99–103, a způsobil zpracování z CLAUDE LÉVI-STRAUSS viz: 189–193.
- 22 CLAUDE LÉVI-STRAUSS viz 11): 194–225, Kapitola XII: Systém Murndžin.
- 23 Data pro systém sňatků *Karadžeri* vychází z ADOLPHUS ELKIN viz 14): 96–99, a způsob zpracování z CLAUDE LÉVI-STRAUSS viz 11): 226.
- 24 ARAM A. YENGOYAN; Demographic and ecological influences on aboriginal Australian marriage sections, in Richard Lee, Irvén DeVore (ed.); *Man the hunter*, Chicago: Aldine Publishing Company, 1968, 185–99. Použity pouze mediány z tabulek 1, 2 a 3 přepočtené na km².
- 25 Data pro demografické parametry ARAM A. YENGOYAN viz 24): 190; údaje o deštových srážkách *Austrálie a Nový Zéland*, Praha: Kartografie, 1977.
- 26 ARAM A. YENGOYAN viz 24): 194–198. Viz diskuze v článku.

- 27 CLAUDE LÉVI-STRAUSS; *Anthropologie structurale*, Paris: Plon, 1958, slovenský překlad Martin Kanovský, Štruktúrna antropológia, Bratislava: Kalligram, 2000, 83–84. „Skutočne základná príbuzenská štruktúra – možno povedať atóm príbuzenstva – spočíva v manželovi, manželke, dieťati a predstaviteľovi skupiny, od ktorej manžel získal manželku. Univerzálny zákaz incestu nám fakticky zakazuje vytvoriť základný prvok príbuzenstva iba z pokrvej rodiny – tento prvok nevyhnutne vyplynie zo spojenia dvoch rodín alebo dvoch pokrvej skupín.“
- 28 CLAUDE LÉVI-STRAUSS; *La pensée sauvage*, Paris: Plon, 1962, český překlad Jiří Pechar, Myšlení přírodních národů, Praha: Československý spisovatel, 1971, 174. „Omezená výměna charakterizuje skupiny, které se pojmají jako uzavřené a jejichž vnitřní výměny probíhají v uzavřeném kruhu: je takto protikladem výměny generalizované, která je lépe otevřena navenek a dovoluje přivtělení nových skupin bez porušení struktury.“

VODA A OHEŇ

OHEŇ JAKO CIVILIZAČNÍ VYNÁLEZ
DOMOV A DOMÁCNOST

MODELOVÉ KULTURY: KALAHARŠTÍ !KUNGOVÉ, AUSTRÁLCI
ZE ZÁPADNÍ POUŠTĚ, POLYNÉSANÉ Z TIKOPIE, INDIÁNŠTÍ
„LOVCI BIZONŮ“

Lidé a jejich nejbližší biologičtí příbuzní šimpanzi sdílejí společně 98 procent genetické výbavy, takže jsme téměř stoprocentní šimpanzi. Analogie chování šimpanzů a lidí je mnohdy ohromující. Šimpanzi pojídají plody ze stromů, loví a jedí maso nejrůznějších savců a jsou také výrobci a uživateli jednoduchých nástrojů. Tradiční obživou našich lidských předků byly rovněž přírodní produkty, které získávali ve svém přirozeném prostředí jen s minimálním využitím nástrojů, ať šlo o sběr rostlinné potravy, nebo o lov malé či větší zvěře. A přesto nejsme šimpanzi.

Lišíme se navzájem už svým vzhledem: lidé jsou, jak říká krásná metafora, „nahé opice“,¹ zatímco šimpanzi mají černou hustou srst; my chodíme vzpřímeně po zemi, zatímco oni potřebují k chůzi všechny čtyři končetiny, ale zato dovedou zručně šplhat po stromech; lidé jsou mnohem zranitelnější, mají menší sílu a malý chrup, zatímco šimpanzi mají sílu za čtyři chlapy a velký chrup s mohutnými špičáky. Tito primáti mají velký mozek a jejich inteligence je nejvyšší ze všech ostatních zvířat. Jsou podivuhodným obrazem našeho dávného zvířecího předka; představují model vývoje vysoce inteligentního tvora, který žije ve složitém přírodním prostředí a v ještě složitější společnosti. A přesto se člověk vyznačuje vyšší inteligencí než šimpanz a žije v mnohem komplikovanější síti sociálních vztahů.

Co tedy přes všechny analogie způsobuje tyto rozdíly? Mohou za to ona dvě procenta rozdílných genů, nebo je třeba hledat za tím

kulturní evoluci našich předků? Má v té rozdílnosti prsty spíše příroda, nebo naopak kultura?

Naše těla jsou mozaikou evolučních vlivů, které působily po dlouhou dobu na naše biologické předky; chápavá ruka je výsledkem evoluce během téměř 65 milionů let, naše vzpřímená postava se vyvíjela zhruba 6 milionů let, zvětšení lidského mozku do dnešní hmotnosti je záležitostí posledních 200 tisíc let.² V každém případě nás a šimpanze od sebe dělí posledních 6 milionů let odlišného biologického vývoje. Ale největší rozdíly můžeme pořád nacházet nikoliv ve vnějším vzhledu a fyzických možnostech, ale hlavně v sociálním chování obou druhů. Věnujme se proto chvíli jedné z podstatných záležitostí, jež odlišuje „nahé opice“ od šimpanzů – půjde o způsob obživy.

V lesích rovníkové Afriky se volně žijící šimpanzi živí především ovocem, ořechy, případně některými částmi rostlin; šimpanzí tlupa obvykle ráno vyrazí, aby den strávila hledáním potravy. Při této činnosti mohou tito primáti urazit docela velkou vzdálenost, což má výhodu pro samce a mladé samice, kteří ujdou cestu za potravou bez větších problémů. Horší je to v případě samic s mláďaty, které mohou dost zaostávat za ostatními členy tlupy; v době, kdy dorazí k místu, kde se nachází strom s ovocem, bývají místa s největším výskytem plodů již obsazena. Znamená to tedy, že tito primáti jsou svým způsobem obživy zejména sběrači.³

Ale o rostlinnou potravu se šimpanzi nedělí; solidarita silných se slabými ani vzájemná spolupráce nepřichází v úvahu, neboť každý „se pase“, jak umí, a konzumace je zcela individuální záležitostí každého zvířete. Výjimkou jsou samice s potomky; ty jako by tvořily zárodek jakési šimpanzí **matrifokální** domácnosti. Až potud není na chování těchto tvorů nic překvapivého. Avšak vedle rostlinné potravy jedí šimpanzi také maso jiných savců, které tvoří malou, ale pravidelnou součást jejich stravy. Většinou loví malé opice, jakými jsou červené guerézy, ale i jiná menší zvířata jako paviány,

selata, drobné antilopy; byl doložen i kanibalismus, ba i případné útoky osamělých samců na malé děti.

Z toho ovšem vyplývá, že šimpanzi jsou nejen sběrači, ale také lovci. Běžného lovu se účastní vždy všichni samci v tlupě. Útok je prudký a musí vyhlédnutou zvěř překvapit. Vždy jde o koordinovanou činnost; v případě lovu na opice vyběhne několik lovců na strom, v jehož koruně se vylekané oběti ukrývají; ty se před vřeštícími útočníky snaží zachránit na konci větví. Lovci začnou třást větvemi a některé z opic spadnou na zem. Dole ale číhají další lovci a spadlé opice pochyťají. Lov je obvykle krátký a doprovází ho viditelné vzrušení až hysterie všech příslušníků tlupy.

Po úspěšném lovu následují rvačky o maso, kdy se samci snaží ukořistit co nejvíce z úlovku. Ten je obvykle v rukách vedoucího samce a nastává příležitost k hlasitému žebrání; rozdělování masa probíhá podle ustálených pravidel: největší kus dostanou vůdčovi spojenci, pak samice v říji, ostatní nemusí dostat nic. Dělbá masa je tak příležitostí pro vůdčí samce prosazovat svou vůli a ovládat celou tlupu. Pokud jde o zdroje potravy, je analogie šimpanzích a lidských sběračů a lovců pozoruhodná. A to přes oněch 6 milionů let odlišného vývoje. Ale existuje jedna věc, která upozorňuje na zjevný rozdíl mezi nimi.

Víme, že už naši předci měli velké a výkonné mozky, dobré oči a zdatné ruce, žili nepochybně v dobře organizovaných skupinách, místo přirozených zbraní si vyráběli umělé, čili přešli od jejich pouhého užívání k jejich výrobě. Avšak už jejich způsob shánění potravy svědčil o rozvoji vzájemné spolupráce a o společné souhře mezi jednotlivými členy skupiny. Ovšem nejdůležitější změnou oproti dnešním lidoopům bylo, že se vraceli s potravou na stálou domácí základnu. Šimpanzi s potravou zacházejí podle pravidla *hand to mouth*,⁴ „z ruky do úst“; vše co najdou k snědku nebo uloví pro maso, spořádají na místě. Naši předkové se však začali živit podle pravidla *take away*, „vzít s sebou“; ať už šlo o plody, ořechy, jedlé rostliny, malá či drobná zvířata, nebo o velké kusy zvěře, vždy

se všechno, až na některé výjimky, odnášelo na domácí základnu. Tento vynález měl pronikavé důsledky pro další vývoj chování našich předků a tento styl života převzal i biologicky moderní člověk.

Co takový převrat způsobilo? Proč se člověk začal v případě potravy chovat zásadně jinak než jeho biologičtí příbuzní? Byl to výsledek biologické evoluce, anebo epochální kulturní vynález?

MODELOVÉ KULTURY

KALAHARŠTÍ !KUNGOVÉ

Evoluce myšlení, kterým se lidé začali lišit od ostatních živých tvorů, začala někdy před 10 miliony let, kdy lidoopi jakožto předchůdci člověka už mezi sebou dovedli komunikovat gesty a výkřiky a začali chápat chování svých souputníků. Jak už víme, před přibližně 6 miliony let se cesty lidoopů a lidí rozdělily. Můžeme se domnívat, že každý náš předek se jako biologický druh mohl vyvíjet jen velmi krátké období „evoluční plasticity“, kdy měnil své vlastnosti pod vlivem selekčního tlaku životního prostředí a vytvářel si nové vzorce chování. Dnes panuje více či méně shoda v tom, že náš druh *Homo sapiens* prožil období „evoluční plasticity“ v Africe, kde došlo k odštěpení malé skupiny od populace mateřské, z níž si lidé odnesli malou část geneticky podmíněné variability, a jejich vzájemná genetická podobnost tak byla vystavena evoluci.

Jejich souběžná existence mohla trvat velmi krátkou dobu, jak už víme, snad jen jedno až dvě procenta z délky trvání našeho druhu, tedy řekněme dva až čtyři tisíce let.⁵ To se mohlo odehrát někdy před 200 až 250 tisíci lety, ale nová překvapení v tomto smyslu nejsou vůbec vyloučená. S velkou pravděpodobností můžeme říci, že hlavním územím, kde docházelo k těmto evolučním proměnám, byla Afrika. Proč? To my nevíme a ani to není pro náš výklad důležité. Ale pokusíme se v Africe najít vhodný kulturní model, na němž bychom mohli ukázat, jakým způsobem fungovala na ekologické bázi společnost sběračů a lovců.

Víme už, že tyto společnosti vznikaly v pleistocénu jako malé skupiny osob, které migrovaly na vymezeném území, a pouze z něho těžily svou obživu při prakticky nulové vnější výměně potravy nebo statků. Právě tato relativní uzavřenost lokálních skupin nám

usnadní čitelně a poměrně přesně zaznamenat, jaké vstupy, náklady a výstupy lidé na této technické úrovni využívali; vstupy budeme rozumět **zdroje**, které lidem poskytovala příroda, **náklady** bude představovat množství práce, již lidé museli vynaložit na svou obživu; a výstupy bude prezentovat spotřeba, tedy to, co tvořilo **bohatství** dané society, zejména množství a skladba potravy.

Takže věnujme se nejprve volbě, jaké etnikum vybrat, aby jeho kultura splňovala výše zmíněné předpoklady. Víme už, že Afrika sběračům a lovcům příliš nepřála. Zemědělské a pastevecké národy ovládly obrovské území na jih od Sahary už v době neolitu a o něco později, již se znalostí hutnictví železa, se tyto národy vydaly dále na jih, až v 18. století dorazily za řeku Zambezi. Původní sběrači a lovci tak vyplňovali pouze niky mezi ostatními zemědělci a pastevci. V padesátých letech však žili poslední zbytky původních lovců a sběračů v buši na východě a jihu Afriky: byli to Hadzové v tanzanských savanách a v oblasti polopouště Kalahari potom příslušníci staré khoisanské rasy.

Obě etnika se podařilo na počátku druhé poloviny 20. století důkladně etnograficky popsat a jejich vstupy a výstupy kvantifikovat. Nyní se budeme věnovat kalaharským sběračům a lovcům. Pohled „z ptačí perspektivy“ říká, že lidé khoisanské rasy obývali Afriku již před mnoha tisíciletími. Pravděpodobně již před 50 tisíci lety se tato stará populace geneticky rozešla s jinými tehdejšími sběrači a lovci v Jižní Africe a oproti jiným africkým populacím si dodnes zachovala ohromnou genetickou variabilitu.⁶ O jejich fyzických zvláštěnostech se zmiňují i staré egyptské záznamy z druhé dynastie, takže museli žít ještě ve starověku v dosahu velkolepé egyptské kultury.

Bezodtoková pánev polopouště Kalahari byl region, kam byli tito lidé zřejmě vytěsněni bantuskými přistěhovalci, takže zde žili asi dvě století v relativní izolaci. Před cizinci chránil tuto oblast nedostatek stálých zdrojů vody a drsné podnebí, ale pro život sběračů a lovců, kteří zde podle archeologických nálezů žili již více než 11

tisíc let, to přesto bylo postačující místo k životu. Což svědčí o tom, že sběrači a lovci představovali nejúspěšnější adaptaci na přírodní prostředí v historii člověka jakožto biologického druhu. Etnograficky nejlépe popsaným etnikem této prastaré kultury byli lidé, kteří sami sebe označovali jménem *!Kung*.⁷ (V textu jsou používány jména s grafickými znaky /, #, !, //, označujícími čtyři mlaskavky, fonetické znaky jazyka *!Kung*.) Tito lidé byli malí, asi 150 centimetrů vysokí, hubení, se světlou pletí, výraznými lícními kostmi a poněkud šikmýma očima; spolu se svými sousedy pastevců Khoiny tvořili svéráznou populaci, odlišnou od okolního černošského obyvatelstva. Ačkoliv měli *!Kungové* rozsáhlou mytologii, nevíme, odkud přišli; oni se domnívali, že na Kalahari žili odjakživa.

Náš popis jejich kultury zahrnuje dvě oblasti: Nyae-Nyae a Dobe, obě ležící na okraji polopouště Kalahari; třetí navštívená oblast Lone Tree se nachází v centrální část Kalahari. Šlo vesměs o polosuchý ekosystém v nadmořské výšce kolem 1000 metrů, kde byla půda porostlá travinami, křovím a trním s neduživými stromy. Řeky se plnily vodou asi dvakrát během deseti let, ale v období dešťů spadlo za tři až čtyři měsíce několik set milimetrů srážek. V letních měsících stoupala denní teplota až ke 40 °C, ale v zimě mohly noční teploty klesnout až k bodu mrazu. *!Kungové* žili v lokálních skupinách, neznali pojem soukromí, byli družní a společnost vyhledávali. To bylo důležité už proto, že pobyt na jednom místě byl velice krátký, docházelo k neustálému stěhování z místa na místo, ze dne na den.

Území, na němž se lokální skupina pohybovala, muselo mít tři důležité přírodní **zdroje**: vyskytoval se na něm stálý zdroj vody; okolí poskytovalo dostatečné množství potravy a nedaleko každého tábora šlo najít dostupné palivo.

1. VODA

Ta byla pro *!Kungy* nejen jediným nápojem, ale zároveň nejdůležitějším zdrojem jejich existence. Šťastným obdobím byla doba

dešťů (listopad–duben). To byl čas návštěv, kdy **voda** byla k dispozici všude v krajině. Skupiny se mohly rozdělit a jejich jednotlivé segmenty se mohly pohybovat samostatně po kraji. Dešťová voda patřila všem; pouze stálé prameny měly svého vlastníka. Jak se měnilo počasí, kdy klesala vlhkost a teplota, získávala se voda ve volné krajině už pouze z vodnatých kořenů některých rostlin a také z melounů, které tu a tam rostly na kalaharské polopoušti.

Proto když se blížilo zimní suché období (květen–říjen), lokální skupiny se sestěhovaly tam, kde se nacházely stálé zdroje vody. Na těchto lokalitách zůstávaly pak povětšinou celou zimu, tedy tři až pět měsíců. Tak se mohlo na jednom místě shromáždit až dvě stě lidí. Taková sešlost nabízela možnost vyřešit celou řadu společenských úkolů; tehdy se konaly iniciační obřady mladých budoucích lovců, domlouvaly se sňatky, byl to čas velkých rituálních slavností. Zimní doba byla tedy nejen velkou společenskou událostí, ale takové seskupení lidí vedlo při omezených potravinových zdrojích také k rozmíškám, které však zpravidla neměly vážnější následky.

To byl také důvod, aby se už ke konci zimního období začaly formovat nové lokální skupiny, kdy někteří lidé z původní skupiny odešli a jiní se k ní zase přidali. To byl velice důležitý proces, protože každá lokální skupina po většinu roku žila odděleně od ostatních a její členové si tedy museli v mnoha ohledech vyhovovat. V oblasti Nyae-Nyae na západě kalaharské polopouště žilo na území velikém 25 tisíc km², což je zhruba třetina území Česka, asi tisíc !Kungů. Zhruba polovina z nich vytvářela 17 lokálních skupin, které žily ještě tradičním způsobem života sběračů a lovců; jejich život se odehrával kolem několika zdrojů vody, neboť zde nebyla žádná stálá povrchová voda s výjimkou tři měsíců dešťů.

Abychom si udělali představu o tom, jak životně důležitá byla pro tyto lidi voda, podívejme se v tabulce 3/1, kolik osob mohlo v letech 1952 až 1959 žít v okolí stálého zdroje vody.⁸

Tabulka 3/1: Zdroje vody v oblasti Nyae-Nyae			
Číslo skupiny	Jméno pramene	Náčelník, vůdce	Počet osob
1	Gautscha	#Gao, #Toma	32
2	Gautscha	#Gao	41
3	Kautsa	#Gao	12
4	Deborangu	!Gaishey	10
5	Deborangu	!Naishy	8
6	Nam tchoha	/Ti!kay, Demi	11
7	!No!go (zima), Kutsa (léto)	Ti//knao	11
9	Khumsa	/Ti!kay	19
10	Tsumkwe	Gao, #Gao	24
12	Gam	Gao	57
13	Gam	/Ti!kay, Debi	38
14	/Gun/ga	/Ti!kay	28
počet skupin 17	počet pramenů 16		447

V tabulce 3/1 nejsou uvedeny skupiny 8, 11, 15, 16 a 17, protože neznáme jejich přesné počty osob, ale šlo přibližně o 130 lidí. Vidíme, že sedmnáct skupin využívalo šestnáct pramenů, z nichž čtrnáct bylo relativně stálých a dva sezónní (skupina 7). Počet osob v lokální skupině se měnil podle vydatnosti pramene. Uvnitř oblasti byly pouze tři stálé prameny, které měly vodu vždy: Gautscha, Keitsa, Deborangu; čtyři další vysychaly v letech velkého sucha: Kautsa, Gura, Khumsa, Tsumkwe. Ostatní byly stálé jen v deštivých letech, takže na konci období sucha mohly být bez vody. Tak se stávalo, že jeden zdroj vody využívalo více skupin, nebo se uživatelé nestálých pramenů museli v době sucha přistěhovat ke svým příbuzným v jiných skupinách, kde byl stálý zdroj vody.

V oblasti Dobe na severu kalaharské polopouště vládlo poněkud nestálější podnebí; někdy během roku napršelo pouze 120 mm vody, jindy téměř desetinásobek. Tehdy se nižší místa zalila vodou

a vytvořila se tak jezírka, která mohla vydržet i několik měsíců. Lidé se vydávali v malých skupinkách i do dalekých krajů, protože nebyli vázáni na přítomnost vodních zdrojů. Nevlídné sucho postihovalo oblast Dobe přibližně jednou za čtyři roky. Naštěstí k domorodým dovednostem patřilo nalézt vodu, i když byla skrytá v půdě; najít pod zvadlými rostlinami kořeny bohaté na vodu nebo si zapamatovat, kde se v kmenech stromů zadržuje voda, mnohdy znamenalo přežít. Stejně tak se v paměti domorodců uchovávaly vzpomínky na oblastní rozdíly v proměnlivosti srážek.

Vidíme tedy, že pro skupinu sběračů a lovců byla nejdůležitějším zdrojem jejich života voda, jejíž místa výskytu rýsovala prostorovou i sociální strukturu společnosti.

2. ZDROJE A NÁKLADY

Území, po němž se lokální skupina pohybovala, muselo vedle stálého zdroje vody mít *veldkos* (doslova „pole jídla“), tedy místa, kde byla **potrava** ve formě různých plodin, jejichž kořeny, dužina, hlízy a plody byly chutné a výživné. Členství ve skupině přinášelo nejen právo na užívání zdroje vody, ale také právo sklízet potraviny na „polích jídla“. Musíme si uvědomit, že lokální skupina lidí žijících pohromadě byla nejvyšší sociální jednotkou !Kungů; byla to zcela autonomní komunita, vůdce jedné skupiny neměl žádnou autoritu v jiné a každá skupina respektovala práva ostatních skupin. Můžeme různě spekulovat, proč tomu tak bylo, ale nejpravděpodobnější vysvětlení je, že tamní lidé museli v tomto životním prostředí vytvářet jen tak velká sociální uskupení, aby se vzhledem k daným zdrojům všichni uživilí.

Navíc v posledních dvou stoletích neustále ustupovali před tlakem bantuských zemědělců a pastevců, a proto se snažili vyplnit každou niku mezi jejich poli a pastvinami. Možná že pod tímto vlivem prošli výraznou změnou ve způsobu obživy, protože byli vytlačeni do ne příliš úrodného prostředí, a jediné, co zůstalo z jejich původní organizace, byly právě lokální skupiny. Nevíme.

Nešlo však o nějakou odstředivou sílu, protože všechny skupiny v dané oblasti byly navzájem spojeny vzájemnými sňatky, takže soudržnost jejich society byla vysoká. Díky těmto příbuzenským vztahům můžeme celou oblast chápat jako jeden sociální a ekonomický celek.

Přesto však bylo vždy možné rozpoznat skupinu, která společně žila. A to i tehdy, když dvě skupiny využívaly stejný zdroj vody, takže často sídlily jen několik metrů od sebe, zatímco jindy byly od sebe vzdáleny třeba dva kilometry. Lidé v průběhu roku stále hledali potravu a navraceli se vždy ke zdroji vody. Jádrem každé skupiny bylo několik starších osob, které byly navzájem blízcí příbuzní, žijící spolu převážnou část dospělého věku. Všichni se spolu dělili o potravu a další materiální statky, společně putovali po území, jehož užívání jim podle tradice patřilo. Takové území bývalo dost rozsáhlé, někdy až několik tisíc kilometrů čtverečních.

Práva vztahující se k danému území patřila obvykle některému potomkovi ze skupiny, která na něm žila nejdéle, běžně několik generací. Přístup ke zdrojům potravy na tomto území byl ale vždy kolektivní, i když celá řada lidí obývala jiné tábory a navštěvovala také cizí skupiny. Historie původu a usídlení byla zapomenuta v minulosti. Nicméně lokální skupiny měly svá jména, která jim lidé dali dávno, což svědčí o jejich časové kontinuitě. Jména se odvozovala od fyzických znaků území a každý člen skupiny se s tímto názvem identifikoval. V tabulce 3/2 máme na ukázkou jména některých skupin z oblasti Nyae-Nyae.⁹

Tabulka 3/2: Identifikace skupiny s místem		
Skupina	Jméno skupiny	Reference
1–2	Gautscha	„Jsme starý lid, který žije na starém místě“
7	N/i#n	Červené bobule
12	!Gui!oma	Písečné duny
14	!Noa!kei	Krk antilopy kudu

Z tabulky 3/2 je patrné, že šlo vesměs o docela poetická pojmenování skupinových území. Každá lokální skupina sestávala ze stálých členů a migrantů, kteří střídali skupiny podle toho, jaké vztahy měly s vůdčími osobnostmi jednotlivých skupin. Tomu nahrávala skutečnost, že užívání území nepřinášelo žádný zvláštní efekt pro ty, kdo si na něj činili nárok, obzvláště pak, když všichni členové lokální skupiny byli nějakým způsobem příbuzní s některým jejím stálým členem. Výsadní postavení mohl získat některý z potomků stálých členů pouze tehdy, když se díky svým dovednostem stal vůdcem skupiny. Ale u !Kungů se prakticky žádná sociální hierarchie neuplatňovala, o většině věcí rozhodovala společná dohoda všech členů skupiny. Ti z mužů a žen, kteří byli vůdčími osobnostmi, získali podporu ostatních, ale jejich úloha byla zcela neformální.

!Kungové znali 105 druhů rostlin, které měly význam pro jejich obživu. V oblasti Nyae-Nyae poskytovala „pole jídla“ většinu potravy: šlo o háje ořechů, ovocné stromy, pole bobulovin. Přes vágně stanovená práva každá skupina svá „pole jídla“ žárlivě střežila, i když mnohdy tato místa nebyla spojená, tvořila jedno ucelené území. Například skupina 9 vlastnila pramen Khumsa a jeho nedaleké, leč hojné zázemí, ale také háj ořešníků, který se nacházel 25 kilometrů daleko. Sběr rostlinné potravy byl především záležitostí žen, sběračské skupinky tvořily pouze ženy a děti; vyhrabávaly hlízy, kořínky, sbíraly listy, bobule, plody, ale také vybíraly med ze včelích plástů, trhaly ovoce, lovily malá zvířata jako drobné savce, želvy, hady, housenky, hmyz.

Důležité místo v jejich sběru měla pštosí vejce, která byla nutričně velice bohatá (pro představu: jedno takové vejce vydalo za dvanáct slepičích) a jejich velké nerozbité skořápky sloužily jako nádoby na vodu. Z rozbitých skořápek se potom vyráběly ozdobné předměty: náhrdelníky, členky, zástěrky. Muži se účastnili pouze dlouhých pochodů do ořechových hájů, nosili těžké náklady a někdy pomáhali při sběru, nebyla-li jejich lovecká výprava úspěšná. Zhruba polovinu nutriční hodnoty z rostlinné potravy představo-

vally ořechy *mongongo*, ceněné nejen pro svá jádra, ale i pro sladký plod. !Kungové byli ve svých potravinových zvycích velmi vybíraví. Rostlinné druhy rozeznávali podle chutnosti, nutriční hodnoty, hojnosti a snadnosti sběru.

Strategie sběru byla jednoduchá, neboť nejprve se na daném území sbíraly nejchutnější rostliny a plody, až poté došlo na ty, kterých bylo dost a jejich sběr byla snadný. Záleželo ovšem na poloze takového místa, protože důležitou úlohu hrála vždy vzdálenost mezi potravou a vodou. Tato práce přinášela pokaždé dobré výsledky; vždyť během jednoho dne bylo možné nalézt a posbírat tolik potravy, že to stačilo na několik dní. Platilo pravidlo *take away*, „vzít s sebou“, kdy se vše nasbírané poskládalo a odneslo do tábora. Přinosená potrava se roztřídila, rozdělila, něco se ponechalo na dárky. Každá žena měla celou tuto činnost pod svou kontrolou, takže se mohla rozhodnout, co se bude jíst ten den večer, co se odloží k rodinnému ohništi na další dny a co se komu daruje. Větší rodina obvykle mohla rozdat menší část, protože jí nezbývalo příliš přebytků.

Vidíme tedy, že ženy s tím, co nasbíraly, sice hospodařily individuálně, ale každá žena měla určitý okruh lidí, s nimiž si vyměňovala potraviny. Přestože tento způsob obživy mohl uživit i sebevětší domácnost, vždy se pamatovalo na to, koho obdarovat jídlem. Skladování potravin bylo na Kalahari velice omezené, spíše lze říci, že samotná příroda sloužila jako sklad, kde bylo možné si vzít to, co zrovna lidé potřebovali. Sice se mohlo občas stát, že byl jistý nedostatek některé rostlinné potravy, ale téměř vždy bylo dost ořechů *mongongo*, neboť i v dobách sucha se jich statisíce válely po zemi, dokud neshnily. Tehdy se do sběru zapojovali muži, cestovali do ořechových hájů a vraceli se obtěžkáni ořechy. Čím více jich bylo, tím více lidí se mohlo obdarovat.

Muži se na obživě skupiny podíleli hlavně lovem zvěře. Lovecké zvyklosti byly volnější než sběr potravy na „polích jídla“; vlastnictví zvěře se nevztahovalo na území, kde muži lovili, zvěř nepatřila

nikomu. Polopoušť Kalahari se sice vyznačovala velkou rozmanitostí druhů, ale množství zvěře nebylo velké. Lovy byly proto dlouhé a namáhavé; jednak nebylo vůbec snadné vystopovat na takové rozloze zvěř, jednak způsob lovu nebyl příliš efektivní. Muži znali tři základní techniky lovu: s pomocí malých luků a šípů nebo s vrhacími holemi či oštěpy v rukách, ale také štváním zvěře. Malá zvířata jako oblíbení noháči, „klokani bez kapsy“, se zasahovala vrhacími holemi a potom zblízka ubíjela; pomalu se pohybující zvířata jako dikobrazi a hrabáči se zabíjela oštěpy; větší zvěř jako pakoně a zebry se lovila v době sucha jedem napuštěnými šípy, kdy bylo nutné zasažené kusy sledovat, než padly a byly zabity oštěpy.

Ale tito lovci byli pravděpodobně jedni z posledních, kteří dokázali ulovit zvěř tím, že ji uštvali. Spolu s vyhledáváním padlých kusů to byl zřejmě nejstarší způsob, jak se dostat k masu. Takto se lovily především velké kusy jako antilopy losí, přímorožci nebo antilopy kudu. Lovec si obvykle vybral zvíře, které bylo zesláblé žízni nebo nemocí, či samce s velkými rohy nebo březí samici. Když se mu ho podařilo odstavit od stáda, začala štvance, která trvala 4 až 5 hodin. Lovec a zvíře při ní mohli urazit 15, ale také 35 kilometrů, což byl při teplotě 35 až 42 °C úctyhodný výkon, i když rychlost lovců se pohybovala mezi 5 až 10 kilometry za hodinu. Úspěšnost takového lovu byla zhruba 50 procent a účastnili se ho zkušenější lovci starší třiceti let. Ostatně podívejme se na tabulku 3/3, kde máme srovnání úspěšnosti různých technik lovu na základě dat, která jsou k dispozici z terénního výzkumu v centrální části Kalahari.¹⁰

Technika	Počet dní	Pokusy	Úspěch	Úspěšnost	Váha	Váha/dny
štvance	46	2	2	100 %	115 kg	2,5
luk a šíp	46	41	2	5 %	135 kg	2,9
hůl a oštěp	46	11	5	45 %	40 kg	0,9
noháči	46	29	4	14 %	2 kg	–

Data v tabulce 3/3 představují výsledek pozorování ze čtyř terénních výprav uskutečněných v letech 1985 až 1992 v oblasti Lone Tree (centrální Kalahari). Váha ulovené zvěře je již čisté maso z vyvrhnutého kusu. Nejúspěšnější byly dvě štvance na antilopy kudu, poměrně úspěšné byly lovy s holí a oštěpem, kdy se podařilo zabít několik dikobrazů, hrabáčů a přimorožce; málo úspěšné byly naopak lovy pomocí luku a šípů, i když se podařilo zabít jeden velký kus, třeba pakoně. Vidíme, že z hlediska spotřeby měly pro skupinu větší význam lovy velké zvěře, neboť váha čistého masa mohla na několik dnů uspokojit celou lokální skupinu, kam patřil i lovec.

V oblasti Nyae-Nyae lovci ulovili v průměru patnáct až osmnáct velkých kusů zvířat za rok. Ulovený kus patřil skupině, jejíž člen zasáhl zvíře svou zbraní. Přestože šlo o zkušené lovce, úspěšný byl přibližně jeden ze čtyř lovů. Jestliže zvíře zemřelo na území jiné skupiny, mohli lovci dát kus masa domácí skupině, ale tento dar nebyl povinný. Menší zvířata patřila tomu, kdo je chytil; toto maso si ponechala domácnost lovce.

Velká zvířata se dělila mezi všechny členy skupiny. Maso sice rozdělával úspěšný lovec, ale zvyk dělení masa byl tak silný a věrně dodržovaný, že se nemohlo stát, aby při večerním ohni měla jedna domácnost co jíst a druhá ne. Na otázku, zda by někdo mohl sníst maso v buši a nedat ostatním, odpovídali lovci, že tak se chová pouze lev. Díky omezeným loveckým metodám nedocházelo k úbytku zvěře, ale !Kungové využili z každého kusu absolutně všechno: kosti se drtily, aby se získal morek, kůže se jedla nebo používala na pokrývky, ze šlach se vyráběly nitě či tětiny na luky, z chlupů náramky.

Jaké potraviny si !Kungové vážili nejvíce?

Podle jejich mínění by se na první místo dostal bezkonkurenčně med. Pro chuť medu byli tito lidé schopni provádět různé krkolomné kousky, ale o divoké včely se také dokázali starat a vybírali jim vzácný tovar tak, aby je nerušili; zatímco pro bantuské pastevce byly divoké včely smrtelným hmyzem, !Kungové s nimi byli schopní žít v míru. Na druhém místě by se umístilo maso; to mělo

hodnotu čehosi výjimečného, bylo na rozdíl od běžně nasbíraných potravin synonymem potravy nejvyšší kvality. Až na třetím místě by byla rostlinná potrava. Tomu odpovídala i reakce příslušníků skupiny; když se vracely ze sběru ženy, byly vítány svými dětmi, ale jejich přínos k obživě byl přijat jako samozřejmost; když však přišli muži a nesli ulovenou zvěř, propukli všichni v nadšení, někdy až v taneční extázi.

A tak toto pořadí v hodnotovém žebříčku !Kungů nemělo nic společného se strukturou jejich kalorické spotřeby. Podívejme se v tabulce 3/4 na údaje získané z oblasti Dobe, kde byl zaznamenán výsledek všech pracovních činností !Kungů v měsících červenec a srpen 1964, tedy v zimním období, které se vyznačuje výrazným studeným a suchým podnebím. Jde o potraviny získané sběrem a lovem ve sledovaném období, které se přepočítaly na spotřebu energie jednoho člověka za den.¹¹

Tabulka 3/4: Realizovaná denní spotřeba energie 1 člověka					
Potrava	Váha gramy	Podíl váhy	Proteiny gramy	Počet kcal	Podíl kcal
maso	230	37 %	34,5	650	30 %
ořechy mongongo	210	33 %	56,7	1260	59 %
rostlinná potrava	190	30 %	1,9	190	11 %
celkem	630	100 %	93,1	2140	100 %

Z těchto číselných údajů v tabulce 3/4 vyplývá, že nutriční hodnota potravy kalaharských sběračů a lovců i v ne zrovna příznivém období roku byla relativně vysoká. Dnešní dietologové tvrdí, že většina dospělých lidí nepotřebuje víc než 2200 kalorií na den. Znamená to, že potravinové zdroje při tomto způsobu obživy musely být dlouhodobě dostačující. A dále se ukazuje, že odhady etnografů o podílu mužů a žen na obživě domácnosti byly realistické, když říkaly, že příspěvek mužů-lovců se pohyboval mezi 20 až 40 procenty veškeré

potravy, zatímco podíl žen-sběraček byl někde mezi 60 až 80 procenty, podle toho, jak se do sběru zapojili také muži.

Ale podstatná je ještě jedna otázka, a sice jaké náklady práce museli !Kungové na tuto obživu vynaložit. Jinak řečeno, jaké množství práce bylo nezbytné, aby se zajistila denní spotřeba energie uvedená v tabulce 3/4. K dispozici máme záznam činností za stejné období z téhož tábora v Dobe, na severu polopouště Kalahari, kde se v tu dobu pohyboval denní počet dospělých, čili produktivních osob, mezi 14 až 27 osobami, a dětí, čili neproduktivních osob, mezi 9 až 14 jedinci. V tabulce 3/5 jsou uvedeny průměrné počty osob a dětí a sečteny pracovní dny všech dospělých osob.¹²

Týden	Dospělí	Děti	Součet	Pracovní dny	Pracovní týden	
6.–12. 7.	16,3	9,3	25,6	37	2,3	18,4
13.–19. 7.	17,9	10,4	28,3	22	1,2	9,6
20.–26. 7.	22,3	12,0	34,3	42	1,9	15,2
27. 7. – 2. 8.	23,4	11,7	35,1	72	3,1	24,8
Průměr	20,0 osob	10,9 dětí	30,9 osob	43,3 dnů	2,1 dnů	17,0 hod.

Co z těchto údajů v tabulce 3/5 můžeme vyčíst?

V první řadě je dobré si v tabulce 3/5 povšimnout, že zhruba třetina osob v táboře byly děti, tedy osoby v neproduktivním věku. Ve sloupci „Pracovní dny“ vidíme, kolik dnů všichni dospělí z tábora (muži i ženy) strávili sběrem nebo lovem, čili kolik se jich ráno vydalo z tábora do buše, aby zajistili potravu. Z následujícího sloupce „Pracovní týden“ zjistíme, kolik dnů se těmito činnostem věnoval jeden dospělý člověk: za týden to bylo v průměru jeden až tři dny; následuje tentýž údaj v hodinách. Z etnografického záznamu víme, že málokdy se jedinec vracel do tábora dříve než k večeru, počítejme tedy 8 hodin denně strávených prací (sběr či lov plus doba cesty tam a zpět).

Výjimkou byli buď muži-lovci, kteří mohli na lovecké výpravě strávit celý den i noc, ovšem poté obvykle několik dní odpočívali; nebo sběrači ořechů, protože ořechové háje mohly být vzdálené i více než 10 kilometrů od tábora. Z toho všeho vyplývá, že pracovní týden !Kungů představoval 10 až 25 hodin práce jednoho dospělého člověka, sběrače nebo lovce (viz poslední sloupec tabulky 3/5). Kdybychom to chtěli srovnat s našimi dnešními vstupy práce, pak 17 hodin by byly dva naše pracovní dny za týden nebo při pětidenním pracovním týdnu asi 3,5 hodiny práce denně.

Jak toto pracovní vytížení komentovat?

Tato čísla ukazují, že život !Kungů nebyl neustálý boj o živobytí, jak si mnohdy o přírodních národech myslíme. Naopak. Kalaharští obyvatelé měli přebytek času na jiné činnosti: na odpočinek, na zábavu a hry, na neustálé vyprávění historek, na tanec a rituální obřady, ale i na sexuální hrátky. Hodně času strávili na cestách, když navštěvovali své příbuzné v jiných táborech. Vzhledem k tomu, že !Kungové žili v nepřítliš pohostinném přírodním prostředí, je pravděpodobné, že v pleistocénu obývali naši předci, afričtí sběrači a lovci, příznivější oblasti, kde bylo jak více vodních zdrojů, tak vegetace, ale i zvěře. Tehdy mohli lidé na postačující živobytí vynakládat ještě méně úsilí.

3. OHĚŇ

Území lokální skupiny muselo mít ale ještě jednu vlastnost, neboť vedle zdroje vody a „pole jídla“ museli lidé najít také **palivo** na otop. Abychom to dobře pochopili, musíme si k tomu nejprve říct něco o životním stylu těchto lidí. Víme už, že !Kungové neznali žádnou vyšší sociální organizaci, než jakou byla lokální skupina, která byla většinu roku v pohybu. Víme už, že to byli kočovníci, kteří se neustále pohybovali na svém lokálním území.

Takový denní přesun mužů mohl být úctyhodný výkon: 50 až 80 kilometrů za den; s dětmi a ženami urazila skupina denně přes 30 kilometrů. Muži s sebou nosili různý majetek: toulce s šípy, luk,

maso, ořechy, to vše v kožených vacích, v ruce oštěp a na ramenou tři až šestileté dítě. Ženy nosily všechnu potravu, asi deset pštroších vajec se zásobou vody, a malé dítě v loktuši. Větší děti od sedmi let chodily samy až 25 kilometrů za den.

Takové přesuny se však mohly uskutečnit pouze v letních měsících, kdy se otevíral prostor kolem sezónních vodních nádrží. Tehdy jejich pohyb připomínal žabí skoky; po delším pochodu se !Kungové dočasně usídlili na jednom místě, odkud vycházeli do okolí hledat potravu. Po vyčerpání nejchutnější potravy provedli nový žabí skok – pochod na nové místo. Nikdy však nepřekročili pomyslnou hranici v okruhu 35 kilometrů od stálých zdrojů vody. Během suchého zimního období se usídlili nejdále jeden a půl kilometru od svého pramene. Všechny lokální skupiny byly prakticky soběstačné, snad s výjimkou železných předmětů, které získávali naturální výměnou s pasteveckými sousedy.

Tato samostatnost byla ovšem podmíněna tím, že skupina důsledně a vědomě zachovávala demografickou rovnováhu, která se vytvářela mezi počtem jejích členů a územím, na němž žila. Vždyť na jednoho člověka připadalo v jednom případě 25 km² (oblast Nyae-Nyae), ve druhém 10 km² (oblast Dobe). Abychom si udělali představu o tom, jak velké byly lokální skupiny v závislosti na zdrojích vody a potravy na daném území, podívejme se na tabulku 3/6, ve které jsou údaje za tři lokální skupiny, označené číslicemi a jménem území; věk členů každé skupiny byl odhadnut podle věkových relací mezi obyvateli s přesností 2 až 3 roky.¹³

Věk	2 Dobe			7 Igose			12 /ai/ai		
	Muži	Ženy	Součet	Muži	Ženy	Součet	Muži	Ženy	Součet
0–15	5	6	11	1	5	6	4	3	7
16–59	7	5	12	7	7	14	9	10	19
60 a více	2	1	3	–	2	2	1	2	3
Celkem	14	12	26	8	14	22	14	15	29

Údaje v tabulce 3/6 pocházejí z roku 1964 z oblasti Dobe, kde tehdy ještě žilo původním stylem života sběračů a lovců celkem 14 lokálních skupin, čítajících dohromady 248 osob. Počty osob ve skupinách se významně rozcházely; největší z nich byla skupina 12 z území / ai/ai, která čítala 29 osob, nejmenší skupina 11 (není v tabulce) měla pouze 9 osob. Vidíme, že ve skupině 2 z území Dobe bylo 11 dětí do 15 let na 5 žen mladších 60 let, ve skupině 7 z území Ignose 6 dětí na 7 žen a ve skupině 12 z území /ai/ai 7 dětí na 10 žen. Děti tedy bylo skutečně málo.

Přestože byli !Kungové mírně **polygynní** (muž mohl mít dvě ženy), bylo toho málokdy využíváno. Ostatně vidíme, že počet žen a mužů ve skupinách byl velmi vyrovnaný, takže šlo vesměs o monogamní manželství. Ovšem asi třetina žen byla po menopauze, takže už nemohla mít děti. Tyto ženy se zapojovaly do péče o děti tím, že vypomáhaly svým dcerám. Ženy ovdověly častěji než muži, mladé ženy si mohly založit novou rodinu, ale vdávaly se znovu i staré ženy. Množství a složení stravy spolu s pomalým životním tempem chránily !Kungy před nemocemi, jakými jsou hypertenze, ateroskleróza, křečové žíly, vředy, ztráta sluchu, senilita, přestože se dožívali relativně vysokého věku.

Jak tito lidé řídili počty dětí ve skupině?

Dívky dostávaly menstruaci poměrně pozdě, až v šestnácti letech; teprve tehdy přicházelo v úvahu vdát se, ale obvykle se se sňatkem čekalo až do dvaceti let. U mladíků to bylo složitější, protože nejprve museli dokázat, že se stali dobrými lovci, což bylo někdy mezi dvaceti pěti až třiceti lety. Z toho potom vyplýval jistý věkový rozdíl mezi novomanželky. O mladou manželku se její muž musel intenzivně starat; osahával jí genitálie a často se s ní miloval, aby „měla pěkné přirození“. Bylo běžné mít pohlavní styk i v těhotenství a manželé se k němu vrátili znovu asi měsíc po porodu.

Ženy se považovaly za důležité, bohaté a moudré, protože měly něco, co mužům umožňovalo poznat rozkoš: své pohlaví. Z etnografického záznamu víme, že všechny ženy poznaly orgasmus, te-

dy zažily potěšení z pohlavního styku. Připadalo jim totiž přirozené, aby žena požadovala po svém muži vyvrcholení aktu, jinak by údajně mohla onemocnět. Proto k erotické hře patřilo vedle pohlavního styku i ruční uspokojování žen; dokonce i sebeukájení nebylo žádné tabu. Erotické sny byly podle svědectví žen poměrně běžné. !Kungové byli přesvědčeni, že žena mohla přijít do jiného stavu pouze tehdy, když se „mužské semeno spojilo s ženskou krví“, tedy na konci menstruace.¹⁴

Věděli totiž velice dobře, že menstruace byla znamením, že žena neotěhotněla; jistotou otěhotnění ženy bylo, když se menstruace neobjevila tři měsíce po sobě. Mateřství bylo považováno za záviděníhodný stav, ale v případě nechtěného těhotenství docházelo k potratům za pomoci vybraných bylin. Tito drobní lidé využívali ve svém pohlavním životě to, čím je vybavila příroda; pubertální neplodnost způsobovala, že dívka po první menstruaci nemohla asi tři roky přijít do jiného stavu; dokud žena kojila, byla hormonálně chráněná proti početí; a v ostatních případech !Kungové využívali pravidlo plodných a neplodných dnů. Takže ženy měly obvykle pouze dvě děti, mimořádně tři, ale s několikaletými přestávkami.

Rodiče sjednávali sňatky v době, kdy případní manželé byli ještě dětmi. Výběr byl vzhledem k nízké hustotě obyvatel polopouště a kvůli zákazu sňatků mezi sestřenicemi a bratranci omezený. První manželství se obvykle bralo jako na zkoušku, což jsme již zaznamenali i u australských domorodců. Usídlení mladého páru bylo **matrilokální**, kdy manžel se po sňatku odstěhoval do tábora, odkud pocházela manželka. Pro rodiče novomanželů se sňatkem významně rozšířil okruh příbuzných, neboť získali zetě či snachu a přízeň zahrnovala i jejich rodiče. To mělo nemalý význam v době nedostatku, protože jim tito noví příbuzní mohli dovolit hledat zdroje obživy na území jejich skupiny.

Z praktického hlediska byla důležitá i věková struktura skupiny, protože při shánění potravy byly aktivní pouze dospělé osoby; dě-

ti a staří lidé nad šedesát let se sběru ani lovu většinou neúčastnili. Domácí základnou !Kungů byl tábor. Z něho odcházeli každý den někteří dospělí sbírat rostlinnou potravu nebo lovit zvěř. Ženy pracovaly ve skupinkách tří až pěti žen, které se vypravovaly obvykle již ráno do okolní buše. Od tábora se nejvíce vzdálily šest až osm kilometrů. Lovci obvykle pracovali jednotlivě nebo ve dvojicích. Časový rozvrh lovu nebyl nikterak pravidelný, takže muži odcházeli na lov, kdy to uznali za vhodné, často ale hned po ránu a někdy zůstávali v buši i přes noc.

Jak ženy, tak muži se s potravou vždy vraceli na domácí základnu – do tábora. Pravidlo *take away*, „vzít s sebou“, bylo pro ně imperativem. Ale proč lidé toto pravidlo upřednostnili před pravidlem *hand to mouth*, „z ruky do úst“? Proč se celá skupina nepřemístila na „pole jídla“ nebo ke skolené zvěři?

Právě po odpovědi na tyto otázky pátráme.

V čele každé lokální skupiny byl náčelník nebo vůdce. Jeho úloha vyplývala z role otce v rodině a jako vedoucí skupiny byl hlavou několika rodin zároveň. Přitom jeho autorita byla velice omezená. V této společnosti měli všichni stejná práva, takže ani on neměl žádná privilegia či zvláštní majetek, naopak musel být štedřejší v darech než ostatní. Ale jedna jeho úloha byla nezpochybnitelná – musel vést svou skupinu při stěhování na nové místo. To on vybíral za souhlasu ostatních nové stanoviště. Nešlo o maličkost; jak jsme již řekli, obvykle se jednalo o celodenní putování, které končilo za soumraku tím, že se místo nového tábora vyčistilo od všeho rostlinstva a postavily se dočasné přístřešky.

A byl to náčelník, kdo zapálil první oheň v táboře. Tento rituální oheň byl nejjasnějším viditelným symbolem nového místa residence skupiny. Až po něm se rozhořely ohně všech domácností. Každý den pozdě odpoledne odcházeli muži i ženy do buše hledat dříví pro noční ohně. Ty hořely celou noc. V zimě se kolem nich tulili rodinní příslušníci, aby jim nebyla zima; ohniště bylo vytápěním i kuchyní, ale také sloužilo jako ochrana proti útoku šelem.

Oheň byl pro rodinu domovem, místem, kde jsou všichni doma. Oheň jako *oikos*, domov. Odtud se odvíjela všechna sociální pravidla – *oikos-nomos*, pravidla domu, domácnosti. Z každého dočasného místa rezidence !Kungové po několika dnech či týdnech odcházeli, ale domov byl vždy tam, kde rodina založila oheň.

Přes den se oheň obvykle pokrýval popelem, aby se odpoledne uhlíky rodmýchaly a mohlo se na ohni uvařit jídlo nebo upécti maso. !Kungové spoustu času v táboře trávili právě přípravou a podáváním jídla. A bylo to rozmístění ohňů a nikoliv přístřešků, které definovalo tábořící skupinu. Právě tábor jako takový byl společným a přijímaným vyjádřením vztahu skupiny k okolnímu prostředí. Konfigurace táborových ohňů odrážela velikost a početnost lokální skupiny: jeden oheň, jedna domácnost, jedna nukleární rodina a její případní hosté.

Co k tomu ještě říci?

Poznali jsme, že pohlavní život !Kungů byl tmelem rodiny, ale oheň byl technickou podmínkou vzniku domácnosti.¹⁵ Proto i celý svatební obřad sestával z jednoduchých úkonů, kdy příbuzní položili nevěstu do nově postaveného přístřešku a ženich se posadil před ni; obě rodiny potom přinesly žhavé uhlíky a obřadně zapálily oheň nové domácnosti. Oheň byl pro každou domácnost nezaměnitelným místem, kde se rodina setkávala, kde žila pospolu, kde měla pocit bezpečí. Na malém prostoru uvnitř tábora vytvářelo teplo a světlo mnoha malých ohňů jakousi hradbu, jež chránila obyvatele před tmou, zimou a šelmami. Voda a oheň, dva přírodní živly, tak strukturovaly celou společnost kalaharských sběračů a lovců: voda určovala velikost a rozmístění lokálních skupin, oheň vymezoval základní hospodářskou jednotku, kterou byla domácnost.

AUSTRÁLCI ZE ZÁPADNÍ POUŠTĚ

Víme už, že při pohledu „z ptačí perspektivy“ představuje Austrálie největší území na světě, kde ještě donedávna žili lidé jednotným životním stylem, jak jej představují recentní sběrači a lovci. Tento styl se lišil jen v některých detailech, jež vyplývaly z odlišných ekologických podmínek, ale sociální uspořádání bylo vesměs podobné. Víme také, že původní obyvatelé, Australci, žili na tomto kontinentu už někdy před 32 tisíci lety, což potvrzují i nejstarší archeologické nálezy. Znamená to tedy, že tito lidé se tehdy ještě setkali s velkými vačnatci z pleistocénu, jak o tom konečně svědčí i skalní malby v Arnhemské zemi. Australským domorodcům se vyčítá, že nadměrným lovem přispěli k jejich vyhubení, neboť většina velké fauny vymřela krátce po jejich příchodu na kontinent.¹⁶

Ale jde o omyl, neboť na objevených archeologických lokalitách se nenašli kosti těchto zvířat, a hlavně tito lidé nebyli nikdy příliš úspěšní lovci. Navíc se původní obyvatelé kontinentu usazovali především na jeho pobřeží a podél vnitrozemských řek. Ještě v pozdním pleistocénu bylo australské vnitrozemí pokryto lesy díky četným srážkám. Teprve poté, co začala vzrůstat hladina moře a pobřeží bylo zaplaveno vodou, pravděpodobně až na počátku holocénu, tedy před 11 tisíci lety, osídlili tito lidé i vysychající území ve vnitrozemí a přizpůsobili se životu v polopouštním prostředí. Šlo tedy spíše o souběh klimatických a ekologických vlivů, kdy zvyšující se sucho ve vnitrozemí kontinentu mělo za následek výrazné změny ve flóře a fauně. Právě dlouhodobý pobyt domorodých Australců v aridním přírodním prostředí svádí ke srovnání s kalaharskými sběrači a lovci.

Ostatně proč ne?

Naše povídání bude o lidech, kteří obývali severozápadní oblasti nejmenšího kontinentu, přesněji řečeno Západní poušť. Popis života australských domorodců musíme začít otázkou, jak bylo možné,

že několik malých skupin lidí osídlilo v dávné době, tedy v pleistocénu, celý kontinent.¹⁷

Jistě museli postupovat krůček po krůčku, trvalo to staletí, ba tisíciletí. Samozřejmě tuto námahu minimalizovali díky podrobným znalostem každého kousku země, který kontrolovali. Ale i v těch nejúrodnějších oblastech Austrálie mohlo ročně uživit nějakých 5 km² pouze jednoho člověka, takže skupina o padesáti lidech musela projít během roku územím o rozloze zhruba 250 km², aby nalezla potřebné zdroje pro svůj život. Pochopitelně se snižujícími se dešťovými srážkami a se zhoršujícími se přírodními podmínkami se velikost území nutného pro život takové skupiny zvyšovala. Životní prostředí tak mělo vliv na obživu každého etnika.

1. VODA

Víme už, že největší komunitou australských domorodců byl kmen, jehož soudržnost byla dána jednak shodnými komunikačními prostředky, vyplývajícími z jednotného jazyka, stejnými pravidly pro uzavírání sňatků a společnými slavnostmi a rituály. Navíc kmen obýval vždy společné území, po kterém jeho členové migrovali. Mapy kmenů připomínají tak trochu včelí plástve, protože každý kmen obvykle sousedil s pěti až šesti dalšími kmeny.

Tato okolnost vypovídá o dvou důležitých aspektech: na jedné straně o vysoké ideové propustnosti této společnosti, kde se jednotlivé myšlenky mohly poměrně rychle šířit napříč celým kontinentem a tím přispět k relativní stejnorodosti australské společnosti; na straně druhé to svědčí o opaku, o relativní izolaci každého kmene, jak to dokumentují čísla o sňatcích, kdy se v průměru 86 procent sňatků australských domorodců uzavíralo mezi lidmi téhož kmene, pouze 14 procent připadalo na mezikmenové sňatky. Pohled na australské mapy kmenů říká, že hranice v suchých oblastech byly spíše oválné, kde poloměr nepřesahoval 160 až 200 km při ideálním počtu členů kmene kolem 450 osob.

Rozměr území kmene vycházel vždy z jeho geografické povahy a z lidské schopnosti cestovat po tomto území kolem jeho středu, kde se lidé cítili nejbezpečněji. Každé kmenové území protínaly stálé cesty a pěšiny, po kterých domorodci putovali, aby našli zejména palivo a vodu. Jejich postup krajinou byl vždy stejný. Zatímco lovci postupovali většinou podél vyvýšených míst, odkud mohli pozorovat pohyb zvěře, jejich ženy, jež sbíraly rostlinnou potravu, dávaly přednost pohodlnějším písčným cestám v údolích, kde byl také většinou dostatek vyhledávaných rostlin. Tyto cesty byly neustále obnovovány a mnohé z nich byly velice staré, takže pamatovaly doby, kdy se první australští obyvatelé dostávali do vnitrozemí. Některé z nich byly natolik známé, že měly i svá jména.

Využití těchto cest záviselo rovněž na přátelských vztazích mezi sousedními kmeny. A v neposlední řadě sloužily tyto cesty k mezikmenové výměně surovin na výrobu náradí, zbraní, provazů, jedů pro lov a lepidel. Protože zvěř nelze úplně vybít a rostliny poskytují potravu pouze v určitou roční dobu, museli Australci putovat prostorem v malých skupinách tak, aby za rok urazili pouze tu nejnntnější vzdálenost pro zajištění obživy. K tomu je však nutné přičíst čas na odpočinek a na sběr potravy a výrobu náčiní a zbraní, abychom dostali zhruba představu o rozsahu cestování, které tito lidé absolvovali pěšky. A rovněž platilo, že některé části území byly navštěvovány zřídka, protože v nich podle domorodé víry sídlili zlí duchové, a tak se neplodná místa stávala součástí legend a mýtů.

Také v australském vnitrozemí byly rozhodujícími faktory ekologie tamních obyvatel **voda** a dříví na oheň; mnohdy byly tyto nezbytné zdroje života od sebe vzdáleny až pět kilometrů. Po období dešťů nebyl problém nalézt vodu na celém kmenovém území, ale na konci jara a začátkem léta, kdy vody ubývalo, se lokální skupiny scházely u významných celoročních zdrojů, takže takových skupin mohlo v blízkosti vody tábořit hned několik. Někdy významný zdroj vody vytvářel hranici mezi sousedními kmeny, aby ho mohli využívat lidé z různých komunit. Běžně se tedy voda do táborů

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.